

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László.

»És merő megszokásból mégis hazudoznak«

KERTÉSZ IMRE

»Van Isten«

ALEKSZANDR LEBEGY TÁBORNOK

»hisz már a reménytelen is a rossz része«

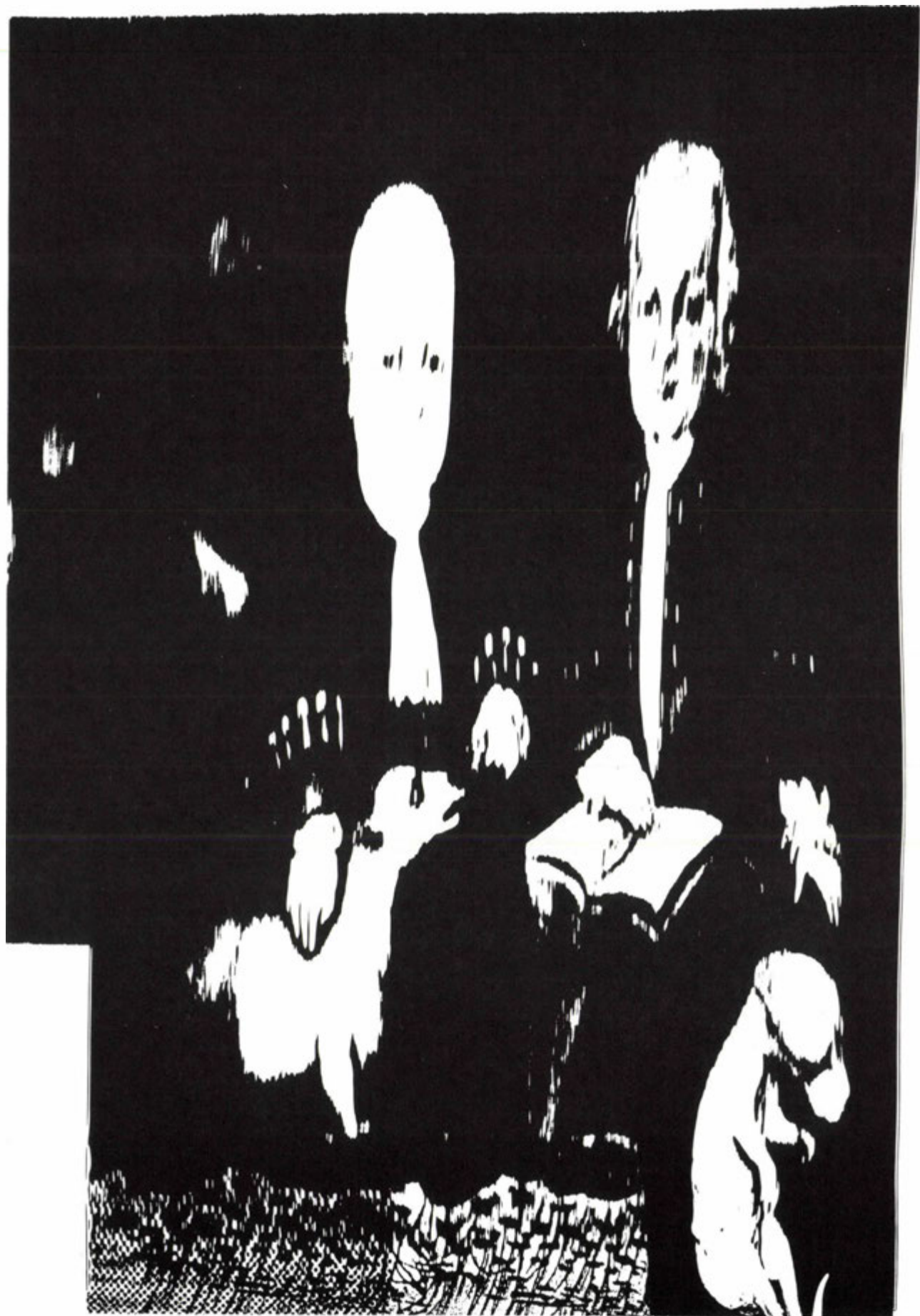
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Mcmxcvii Június

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVII JÚNIUS

KILENCEDIK ÉVFOLYAM HATODIK SZÁM

Beszélgetés 2000-ben Alekszandr Lebegy tábornokkal 3

Szilágyi Ákos Borisz sztár és a sztárevicsek 9

Samuel P. Huntington A Nyugat nem egyetemes 17

Krasznahorkai László Egy mondat 25

Ferencz Győző Felsőbb parancsra 26

Kertész Imre Valaki más 29

Seamus Heaney Versek 33

Isaac Bashevis Singer Az East Broadway-i kabbalista 36

Simon Balázs Versek 40

Bratka László Versek 42

Sandra D. Lane–Robert A. Rubinstein A másik megítélése 45

Thomas Szasz Az újszülöttek rutin körülmetélése 55

„A világirodalomban elfoglalt reális helyem” 58

Leszek Kolakowski Az erőszakról 63

E számonkat SZEMETHY IMRE grafikáival illusztráljuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TÓL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TÓL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TÓL 1995-IG), KÁLMÁN C. GYÖRGY (1995-TÓL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

OLVASÓSZERKESZTŐ: KÁDÁR JUDIT.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON.

LEVÉLCÍM: 1135 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FIRK^{art} STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, A JÓZSEF ATTILA KULTURÁLIS ÉS SZOCIÁLIS ALAPÍTVÁNY.

A 2000 kulturális ajánlata

Az Ünnepi Könyvhét újdonsága

FERENCZ GYŐZŐ
Magamtól egyre messzebb

Versek 1973–1997
című kötete.

A könyv a TEVAN KIADÓ gondozásában jelent meg,
kizárólagos terjesztője a SAXUM KÖNYV Kft.

1134 Budapest, Szabolcs utca 4.

Tel./fax: 129-0801

A kötet itt rendelhető meg, illetve megvásárolható a nagyobb könyvesboltokban.

Felelős szerkesztő: Kántor Zsolt.

A 2000 kulturális ajánlata

A Magvető Kiadó könyvheti újdonsága

KERTÉSZ IMRE

Valaki más

– A változás krónikája –

című könyve.

Kapható minden jobb könyvsátorban.

Beszélgetés 2000-ben Alekszandr Lebegy tábornokkal

ÖN KÖTÖTTE MEG NEM-
RÉG A CSECSENEKKEL A BÉKÉT, DE A KÖZELMŰLT-
BAN LEZAJLOTT HÁBORÚ ÖSSZKÉPÉBEN MÉG SOK
MINDEN TISZTÁZTALAN...

– Abból, amit a csecsenföldi háború okairól és menetéről eddig kiderítettem, világos, hogy kirobbantói inkább nyertek, mint veszítettek rajta. Mert csak egyik céljuk volt, hogy megleckéztessék azokat, akikkel már korábban is voltak összeütközéseik, most azonban megtagadták az engedelmisséget, nem teljesítették többé követeléseiket.

A másik céljuk viszont az volt, hogy eltüntessék Burlakov tábornok tankeladási ügyletének nyomait. A dolog akkor pattant ki, amikor az azóta elhunyt Dmitrij Holodov újságíró megszégyenítette: a Nyugati Hadseregcsoporttól elloptak ezerhatszáz tankot. Holodovot azonnal lehetetlenné tették, méghozzá a legkézenfekvőbb módon: a cikkében szereplő számot kinyomatásakor megtoldották egy nullával, így tizenhatezer lett. Ezen persze mindenki derült, Holodovot nevétség tárgyává tették: „Jó, hogy nem mindjárt félmillió tankot emlegetsz?”

Pedig az újságíró közel járt az igazsághoz. A tankokat tényleg ellopták. Mivel a harcoknál nem gyufaskatulya, elég könnyű összeszámolni, hány van belőlük az országban. Ettől kezdve viszont ezerhatszáz hiányzott. Olyan helyzetet kellett tehát előidézni, amelyikben sok páncélozott jármű semmisülhet meg.

– DE MIT CSINÁLT BURLAKOV EZEKEL A TANKOKKAL?

– Eladta őket.

– KINEK?

– Alighanem a volt Jugoszláviának. Ezt még ki kell vizsgálni. De az így kialakuló forgatókönyv ismeretében mindjárt érthetőbbé válik az a látszólagos ellentmondás, hogy a honvédelmi miniszter [Gracsov – I. R.] azt mondja: „Hová gondolnak? Tankokat vessünk be egy városban? Hisz ez örülség!”, majd másnap tömegesen vet be tankokat Groznijban, ahol szépen felgyújtják őket. A háború, mint tudjuk, mindent leír. De amikor eljön a béke, és az emberek megpróbálnak valamiféle jogállamot létrehozni, felmerül a „Miért?”, a „Mi végre?” kérdése. Fel kell merülnön.

Több tízezer ember vesztette életét, százezrek sebesültek meg, százezrekre tehető a menekültek száma, óriási anyagi

Ez év januárjában Finnországban mutatták be a leningrádi származású, 1989 óta Finnországban élő Inna Rogacsij író-újságírórnő Alekszandr Lebegy című dokumentumfilmjét.

E számunkban részleteket közlünk a film hanganyagából – ezeket a szerző a Russzkaja Miszt c. párizsi orosz lap 1997. évi február 20–26-i számára állította össze.

károk keletkeztek. Mi célból történt mindez? Ha a cél a katonai győzelem volt, akkor azt nem így kellett volna kivívni. Számomra a legelső kérdés mindig az: mire kellett ez a háború nekik? És sajnos mindmáig egyetlen válasz létezik erre a kérdésre: egyszerűen el akarták tüntetni a nyomokat. Jó volt erre akármilyen csetepaté, ha abban több száz tank éghet ki. Mert ahol le lehet írni több százat, leírható több ezer is. Felrobbant, mondjuk, egy tank, lerepült a tornya. Vesszük hát a tornyot, és leírunk szépen egy tankot, aztán vesszük a testet, és leírjuk a másodikat, itt a bal lábctalp – megvan a harmadik és így tovább.

– DE MIÉRT TARTOTT EZ ILYEN SOKÁIG? TEGYÜK FEL, HOGY SIKERÜLT LEÍRNIUK A SZÜKSÉGES SZÁMÚ TANKOT. MI KÉSZÍTETTE AKKOR ŐKET ENNEK A VÉRFÜRDŐNEK A FOLYTATÁSÁRA?

– Az agyalágyult ambícióik. Értse meg: amikor nem egészen józan emberek megpróbálják egy bűntény nyomait eltüntetni, könnyen hoznak zseniálisnak képzelt döntéseket, s adnak ki ezeknek megfelelő parancsokat. De mivel mindez már totális elmebaj, a parancsokat értelemszerűen senki sem teljesíti. Aztán kialakul a „közeli győzelem” mámor: na majd most megmutatjuk! Már csak egy kicsi kell, még egy roham, még tíz vadászbombázó, és akkor legyőzzük, tönkreverjük őket!

– AZ, AMI A HÁBORÚ IDEJÉN CSECSENFÖLDÖN TÖRTÉNT – A „SZÜRŐÁLLOMÁSOK”, A TÖRVÉNYTELEN BÖRTÖNÖK, A KUTYÁKKAL ŐRZÖTT VIZES ÁR-
KOK, A VÉRENGZÉSEK SZAMASKIBAN ÉS MÁSUTT –
VALAMI SZÖRNYŰ, MINDEN HATÁRON TŰLMENŐ
PSZICHOLÓGIAI JELENSÉGRE UTALNAK.

– No de kit izgat ez? Minálunk az elmúlt évtizedek során olyan légkört alakítottak ki, amelyben az emberek, köztük az egyenruhába bújtatottak is, egyszerűen szemétnek számítottak. Ma is a régi mondás járja: „Sebaj, szülnek még az asszonyok.” Az emberélet itt soha nem számított senkinek. Ezt szokták meg. Így néznek a világra. Ugyan kit érdekelt bármiféle „pszichológia”? Ha valakit is érdekelt volna, ezt a háborút el sem kezdik.

Ezenkívül azt hiszem, meg kell szabadulnunk attól – a nyilván filmekből belénk idegződött – elképzeléstől, hogy ha a mieink vonultak be valahová, akkor minden egyből nagyon jó lett, ha meg a németek – akkor nagyon rossz. Merthogy ez nincs így. Én aztán tudom, hogy a háborúban nincsenek angyalok. A háborúban mindenki többé vagy kevésbé lealjasodik. Mindenki. A mieink és az övéik, a vörösök és a fehérek, a jobboldaliak és a baloldaliak. Mind. Egytől egyig. Mert a háború olyan pszichológiai atmoszférát teremt, amelyben az életed semmit sem ér. Hiába képzelsz, hogy nagy jövő vár rád; hiába tudod, hogy feleséged,

édesanyád van; hiába jut eszedbe, hogy ez vagy az még hátra van életedben... Mindez az égvilágon senkit sem érdekel. Nulla vagy. Egy nagy semmi. Legfeljebb egy adat a létszámvilvántartásban. És ha ez az adat megszűnt létezni, és sötétségbe borult e világ, valaki talán kicsit sajnálkozva kipipálja. Tíz volt, most már csak kilenc. „Kár – ceccint talán az, aki kipipált –, lehet, hogy hiányozni fog. A következő támadásnál.”

Amit ön mond, az a megfelelő erkölcsi érzék és a szükséges törvényességi bázis hiányáról tanúskodik. Nem véletlenül folytatott ott (Csecsenfeldön) felvilágosító tevékenységet a Vörös kereszt. És volt hatása? Nem volt. Egyszerűen nevettek rajtuk: „Beállítottak hozzánk valami nagy szűket, és azt kezdték magyarázni, hogy kulturáltan kell háborúzni, ha foglyot ejtettél, nem szabad 180°-kal eltekerni a fejét. Hogyhogy? Hisz azért fogoly!...” Itt a leg-
elemibb jogi kultúra is hiányzik. Ilyet nem ismernek, és eszük ágában sincs megismerni. Nemcsak hogy nem értik, egyszerűen örülségnak tartják a legmagasztosabb humanista posztulátumokat. Nyoma sincs semmi ilyesminek. Mi az, hogy pszichológia? Egyáltalán miről beszél?...

– EMLÍTETTE: ANNAK FELISMERÉSE, HOGY A PARANCS EMBERTELEN VOLT, EGYEBEK KÖZÖTT IDŐ KÉRDÉSE IS. MENNYI IDŐRE VOLT SZÜKSÉGE EHEZ ÖNNEK?

– Majdnem tíz évre. Még Afganisztánban kezdődött. Méghozzá azzal a szembeszökő ellentéttel, ami valóságos tetteink és a sajtótudósítások között feszült. Az újságokból úgy tűnt föl, mintha nem is lett volna háború, mi csatornát ástunk, platánfákat ültettünk, újjáépítettünk, segítünk, neveltünk. Holott a valóságban a lehető legkíméletlenebb háborút folytattuk.

Nézte, a Szovjetunió 1945 után nyíltan vagy burkoltan 52 regionális háborúban vett részt. Az országon belül évtizedeken át rengeteg embert – nevezzük őket átfogóan „különleges alakulatnak” – készítettek fel, képezték ki profi gyilkolásra. Óriási pénzeket költöttek erre, úgyhogy az ölésre szakosodott profik száma ijesztően nagy. Akkor aztán egyszerűen éles fordulat következik, és feleslegesekké válnak. Mindannyiuknak azt mondják: „fel is út, le is út!” De hát ez nem azt jelenti, hogy elpárologtak, hogy nem maradtak az országban. És ez a sok, remekül kiképzett ember elkezd megélhetés után szaladgálni. A jobbik esetben valamilyen őrző-védő szervezetnél kötnek ki, a rosszabbikban – az alvilágnál. Igaz, az alvilághoz – egyelőre – a kisebbik részük csatlakozott, mert bár gyilkolni tanították őket, azért bizonyos nemes tulajdonságokat is igyekeztek beléjük nevelni, olyanokat, mint a kötelességtudat, a katonai becsület. Azért így is akad, aki az alvilághoz csatlakozik.

Ne felejtjük el azt sem, hogy ezek mind igazi profik, azok meg, akikkel szembekerülnek, gyatrán kiképzett, vagy eleve kiképzetlen „barikák”. Egy okos állam egyszerűen megfizeti a „különleges alakulat” lojalitását. Ha már gyilkolásra képezték ki valakit, és az semmi máséhoz nem ért ezen kívül, de feleslegessé vált, akkor mindenképp kevesebbe kerül, ha biztosítják a megélhetését. Hogy állampolgár maradjon, ne váljon gazemberré.

– AZ ILYEN EMBERNEK ELŐSZÖR IS ÚJ HAZÁRA KELL LELNIE. SAJÁT MAGÁBAN.

– Egyetérték. De mindenekelőtt azt kell éreznie, hogy szükség van rá. Nem pedig azt, hogy kidobták, mint egy

marék szemetet, s hogy senkit sem érdekel se ő, se a családja, se a felesége, se a gyerekei.

– MILYEN NAGYSÁGRENDŰ LEHET AZOK SZÁMA, AKIKRŐL BESZÉLÜNK? TÍZEZRESEK?

– Nem-nem, ennél biztosan nagyobb. Itt százazrekről van szó. És akkor még nem számítom ide a légi deszantásokat és a tengerészgyalogosokat, ők nem ebbe a kategóriába tartoznak. Akikről én beszélek, azok az óriási számban gyilkolásra kiképzett profik. Olyan emberek, akiknek ez volt az életük. Évtizedeken át folyt az alkalmasok céltudatos kiválogatása. A szelekciót igen alaposan végezték, a kiválasztottakat meg elhalmozták mindenféle jóval – kivételes ellátást kaptak, vigyáztak rájuk, kényeztetették és megbecsülték őket. Aztán meg se szó, se beszéd kihajították mindet: „Leléphetnek...”

– DE HÁT EZZEL NEMCSAK ÖN LEHET TISZTÁBAN, HANEM NYILVÁN AZOK IS, AKIKNEK A SZÁNDÉKAI TÁVOLRÓL SEM MONDHATÓK BÉKÉSEKNEK VAGY CIVILIZÁLTAKNAK. MI LESZ, HA ŐK VESZIK MEG EZT A SZAKTUDÁST, ÉS ŐK HASZNÁLJÁK FEL EZEKET A SZAKEMBEREKET. ESETLEG ÖSSZETOBOROZZÁK ŐKET...

– De hiszen ez már javában folyik. Méghozzá elég széles körben. Leszerel, mondjuk, egy szép szál gyerek a seregből. Kisfiú volt, amikor bevonult, most pedig meglelt férfi. Nem megy rá se az öltönye, se a farmerja. Továbbtanulnia nincs miből, dolgoznia nincs hol. Tanácstalan – mihez fogjon? És akkor körülzsongják mindenféle „jó emberek” és azt súgják a fülébe: „Ide figyelj, haver! Beleváló fiú vagy! Közöttünk a helyed! Nesze egyelőre ezer dollár, amíg beletanulsz. Aztán majd meglátjuk.”

– MOST BŰNSZÖVETKEZETEKRE GONDOL, VAGY OLYAN PARAMILITÁRIS POLITIKAI SZERVEZETEKRE, AMELYEK A NYERS ERŐSZAKTÓL SEM RIADNAK VISSZA?

– Ezekre is, azokra is.

– HA AZ ÖLÉSRE KIKÉPZETTEK SZÁMA VALÓBAN SZÁZAZREKBE MÉRHETŐ, AKKOR MÁR KIS RÉSZŰK IS KOMOLY, ŰTŐKÉPES ERŐT JELENTHET, AMELY POLITIKAI CÉLOKRA IS BEVETHETŐ.

– Úgy, ahogy mondja.

– EZ MÁR REÁLIS VESZÉLY, VAGY A MEGFELELŐ FORGATÓKÖNYV MÉG CSAK AZ ELKÉPZELÉS SZINTJÉN LÉTEZIK?

– Reális veszély, az elképzés szintjén már túljutott.

– AZT KELL TEHÁT MONDANUNK, HOGY TÉNYLEGESEN LÉTEZIK – MÉG HA EGYELŐRE REJTETTEN IS – EGY OLYAN ERŐ, AMELYET VESZÉLYES POLITIKAI CÉLOKRA LEHET FELHASZNÁLNI?

– Igen. És ez komoly dolog. Nem győzöm hangsúlyozni: itt profikról van szó. A profikat pedig mindig komolyan kell venni. De mondok magának mást. A nukleáris ágazatnak prioritása volt a szovjet hadiiparban. Bármit kért, mindent megkapott. Aztán itt is minden átmenet nélkül bekövetkezett a fordulat. Ámde ilyen ágazat működését nem lehet csak úgy, egyik napról a másikra leállítani. Ehhez idő kell, a biztonsági intézkedésekhez pedig pénz. Itt viszont sem ez nem volt, sem amaz. Ehelyett

minden további magyarázat nélkül egyszerűen megszüntették az atomipar finanszírozását. Maradatok most már talpon úgy, ahogy tudtok. De mint mondom, az atomipar nem tud úgy kimúlni, ahogy egy kombájnyár. Ezért is lett öngyilkos a nukleáris ágazat több vezetője. Ezért „szivárog el” annyi „agy”, hiszen a szakemberek nem tudják hasznosítani ismereteiket, kutatási tapasztalatukat. Azonkívül szétesett mind a katonai, mind a technikai biztonsági rendszer. Elég behatóan megvizsgáltam ezt a problémát a kurszki atomerőmű példáján. Bebizonyosodott, hogy az erőmű 150 milliárd rubellel tartozik az államnak, az állam viszont neki 340 milliárddal. Azaz, mintha az atomerőmű javára billenne a mérleg. És mégis: az atomerőmű technikai biztonságáról gondoskodó munkatársak négy hónapon át nem kapták meg a fizetésüket. Ezek az emberek a munkahelyükön éhségstrájkolnak. Van bennük felelősségérzet – fizetés nélkül, éhezve is dolgoznak tovább. De magyarázatot követelnek: hogy lehet, hogy bár az állam tartozik nekik, mégis ilyen helyzetbe kerültek. Kiderítettem: 16 milliárd rubel készpénzt helikopterre raktak, és elindítottak Kurszkba, hogy kiadják a dolgozók fizetését, megszüntessék a feszültséget, és nyugodt körülmények között kezdhesék meg a vizsgálatot. Csakhogy az adóhivatal rendőrsége már a repülőtéren lefogalta a helikoptert, és megpróbálta elkobozni a pénzt az atomerőmű adósságának törlesztésére. Három napig tartó botrány után az emberek mégiscsak megkapták a fizetésüket. No de ez is csak egy epizód.

Állami szinten senki sem veszi a fáradságot, hogy kivizsgálja, mi is a helyzet az atomiparban? Miért van felbomlóban az ágazat biztonsági rendszere? Miért próbálunk ma 3 milliárdot megtakarítani olyan áron, hogy a következmények semlegesítésére trilliókat kell majd költenünk? Mert a kurszki atomerőmű éppúgy, mint a többi tizenöt, édesestvére a csernobilinek, mindegyik Alekszandrov akadémikus hagyatéka, mindegyikkel ugyanaz a baj. Amit vodkára elvertél, azt a gyufán már nem spórolhatod meg.

További probléma: a nukleáris fegyverraktárak őrzése. Ezen a területen, akár csak a légierőnél, hűs-, olykor harmincszoros biztonságra van szükség. Azaz a nukleáris objektumok védelmét és őrzését úgy kell megszervezni, hogy onnan senki emberfia, se egyedül, se csoportosan, ne lophasson nukleáris lőszert. Csak így előzhetjük meg a nukleáris terrorizmust és az atomzsarolást. De ilyen biztonsági rendszerünk nincs. A nukleáris lőszert fogták, és egyszerűen lerakták, és lezárták egy szép nagy lakattal: „maradjon magának”, csak nem vetnek rá szemet...

– MÉR HOGYNE VETNÉNEK!

– Pontosan erről beszélek én is. Nagyon is szemet vetnek. Ez köztudott, csak éppen senki nem intézkedik. És ez az, ami meglepő. Ami a nukleáris biztonságot illeti, szerintem idáig egyszerűen mázlink volt, hihetetlenül nagy mázlink. Mert vegyük például azt a két atom-tengeralattjárót, amelyek nemrég kis híján elsüllyedtek. Mit csináltak velük? U vassal szépen összehesztették őket, nyilván abban a hiszemben, hogy ha az egyik süllyedni kezd, az U vas majd lebegtetni. 2000-ig még tíz tengeralattjárót fognak ki-selejtezni. Én már rég megtapasztaltam, hogy a hősiesség helytállás mindig valamilyen bűnös hivatali mulasztás másik oldala. Valakinek a mulasztása miatt van szükség heroikus erőfeszítésekre, hogy valamit elhárítsanak, felszámoljanak, elzárjanak és így tovább...

Hiányzik a nukleáris biztonsági rendszer megteremté-

sének állami koncepciója, a megfelelő program, a finanszírozás feltételei. Pedig a nukleáris biztonság pontosan az a terület, amelynek az állam politikájában prioritást kellene kapnia. Nem kell itt semminek felrobbannia, elég egy olyan szivárgás is, mint amilyen Csernobiliban volt. Az előrejelzések szerint jó hetven évig fog még fejfájást okozni nekünk ez a kis szivárgás. S ebből még csak tíz év telt el.

– AZ A BENYOMÁSOM, HOGY ÖNT TÖBBEK KÖZÖTT AZÉRT MOZDÍTOTTÁK EL A BIZTONSÁGI TANÁCS ÉLÉRŐL, MERT NEM ÚGY VISELKEDETT A NATO BRÜSSZELI KATONAI BIZOTTSÁGÁBAN, AHOGYAN A KREML ELVÁRTA A NATO KIBŐVÍTÉSÉNEK KÉRDÉSÉBEN?

– Igen. Elvileg ellenzek minden bárgyú, betonfejű álláspontot. Mielőtt Brüsszelbe utaztam, tájékoztam a helyzetről, és végül a következő kép alakult ki bennem: adva van, mondjuk, tíz ember. Közülük kilencnek van valamilyen elképzelése. Vannak akik többé, vannak akik kevésbé értenek vele egyet, de legalább elképzelésük van a dologról. Dolgoznak rajta, a munkához megvannak a megfelelő kereteik, az előirányzott pénzeszközök, nem kímélik magukat. A tizedik meg félreül, háttal a kilencnek, és szabályos időközönként feljajdul: „Én ezt ellenzem!” Az első kilenc – csupa jó modorú úriember – odarohan hozzá, és faggatja: „Mi a baj? Mit ellenzel? Mi az elképzelésed?” Az meg válasz helyett csak kukán hallgat. A kilenc jó modorú végignéz az óbégatón, és azt gondolja magában: „Úgy látszik, meghibbant szegény!”. Azzal otthagyják, és folytatják tovább a munkájukat. Nahát valahogy így fest az a helyzet, amelybe magunk hoztuk magunkat. A NATO Katonai Bizottságában Oroszországnak nincs képviselője. A folyamatot senki sem próbálja befolyásolni.

– MIÉRT?

– Ez számomra is kérdés. Miért nem próbáljuk befolyásolni a folyamatokat? Ha meg kell oldani valamit, hát oldjuk meg. Ki kell alakítani bizonyos mechanizmusokat, cselekedni kell. A „Békepartnerség” programjában ott libeg Oroszország zászlaja is, de tizennégy ülészaka közül összesen kettőn voltunk jelen, akkor is három katonatiszttel.

– HOGY LEHET EZ? HISZEN EZ MINDEN RÉSZTVEVŐ ORSZÁG SZÁMÁRA IGEN FONTOS!

– Persze hogy fontos. És tegyük hozzá: mindegyik résztvevő világosan látja (és ez jólesik), hogy a féleurópanyi Oroszország nélkül Európában vagy a világban nem lehetséges biztonsági rendszert kiépíteni. Oroszország nélkül a rendszer egyszerűen nem működhetne. Tehát egy partneri kapcsolatokra épülő alapszerződésre lenne szükség Oroszország és a NATO között. Hogy ez alapszerződés, charta vagy megállapodás legyen, az már más kérdés, de egy ilyen dokumentum kidolgozásával sem foglalkozik senki. Olyasmiről tárgyalgatunk, ami nem is létezik.

– DE HÁT KIN MŰLIK EZ? MIFÉLE FÓHATÓSÁGOKTÓL FÜGG? A KÜLÜGYMINISZTERIUMTÓL? A HONVÉDELMI MINISZTERIUMTÓL? ŐN TEHÁT VIZSGÁLNI KEZDTE OROSZORSZÁG ÉS A NATO KAPCSOLATÁT...

– De elmagyarázták nekem, hogy azért nem lehet állandó képviselőtünk Brüsszelben, mert a szegény állam anya-

világ belerokkanna annak a hét-tíz embernek az ellátásába, amennyi szükséges ehhez. Megismétlem: hét-tíz emberbe!

– KITŐL SZÁRMAZIK A KÖZLÉS?

– Közvetlenül a kormánytól. Világosan értésemre adták, hogy a mi szegény országunkat anyagilag nagyon megterhelné, ha képviselőt kellene fenntartania a NATO Katonai Bizottságában. Mi több: nem is lenne helyénvaló. Megalázó lenne egy olyan nagyhatalom számára, mint mi.

– AZAZ NEKÜNK MINT NAGYHATALOMNAK ELÉG, HA „IGEN”-T VAGY „NEM”-ET MONDUNK, A TÖBBIVEL MÁR NEM IS KELL FOGLALKOZUNK?

– Úgy, ahogy mondja. A vége pedig az lesz, hogy a NATO szépen továbbterjeszkedik, hiszen hülyék mindenütt vannak, ez nem nemzetspecifikus, sőt szép számmal vannak köztük meggyőződéses hülyék is, szóval a NATO majd továbbterjeszkedik, mi meg ott maradunk az útszélen, a fejleményeken kívül, mert képtelenek voltunk befolyásolni őket. Akkor aztán létrejön majd még valamilyen szervezet. Mert minden tömbbel szemben kialakul egy másik: akció egyenlő reakció – ez a fizika törvénye.

– NO ÉS ERRE LESZ MÁR PÉNZÜK?

– Naná, hogy lesz! Micsoda pompás ürügyet lehet találni itt mindenre! „Ébredj, hős Haza! Harcra fel!”, „Bántják a mieinket! Ne hagyjuk!”, aztán meg: „Miféle nyugdíj kéne neked, néni? Hát nem látod, hogy az ellenség már az ajtónk előtt toporog?!”

– MI EZ ÖN SZERINT? OSTOBASÁG? RÖVIDLÁTÁS? VAGY AZ AZ ÁR, AMIT IMPERIALIZMUSUNKÉRT KELL FIZETNÜNK?

– Tudja, régen Moszkvában árultak egy olyan kis nyújtó-egyengető masinát. Sokan jól tennék ma is, ha beszereznék, hogy egyesbe hozzák magukat, és végre két lábbal álljanak ezen a bűnös földön. És nekilássanak végre a tényleges munkának, kezdve Oroszország képviselőnek megszervezésével a NATO Katonai Bizottságában, és folytatva a „Békepartnerség” kiszélesítésével, és egy olyan testület létrehozásával, amely kidolgozná az Oroszország és a NATO közötti leendő szerződés alapjait. Ki kell dolgozni, és rögzíteni kell az együttműködés alapelveit. Brüsszeli látogatásom idején a NATO Katonai Bizottságában mindenki egyetértett javaslataimmal. Három egyszerű elvet javasoltam: egy – közösen hozzuk a döntéseket, kettő – közösen hajtsuk végre őket, három – közösen felelünk ezért.

Emellett helyesnek tartanám, ha megváltoztatnák a NATO elnevezését, és módosítanák funkcióit. Mert mikor is hozták létre ezt a katonai tömböt? 1949-ben. Ma már csak a „hidegháború” egyik maradványa. De a régi cégér megzavarja az emberek fejét. Mert mire is tanították egész életében a szovjet katonát? „Itt ez a tömb, a NATO, vicso-rognak az átkozott imperialisták, nézd csak, micsoda fogaik vannak! Álmodni is csak arról álmodnak, hogy ha alább-hagy éberségünk, rögtön leharapják valamelyik testrészünket!...” Ez a felfogás sok millió ember sejtjeibe ette bele magát, mindazokéba, akik a szovjet hadseregben voltak katonák.

Még tovább: ha biztonsági rendszert akarunk kiépíteni, akkor a NATO-nak módosítania kell funkcióit. Ma tele van a világ olyan problémákkal, mint a technikai eredetű

szerencsétlenségek, az ökológiai katasztrófák, a kábítószer-kereskedelem, a szervezett bűnözés.

És mi a helyzet a nukleáris biztonsággal? Van ilyen probléma ma, vagy nincs? Márpedig ha van, akkor fennáll a nukleáris terrorizmus és az atomzsarolás veszélye is. Foglalkozik ezzel az Interpol? Nem. Akkor hát kell egy szervezetet, amely foglalkozik vele. Megpróbáltam elképzelni, mit művelne pár idióta New York központjában, ha atomtöltetekhez jutna. De jobb ebbe nem belegendolni...

– ÖN AZ OROSZORSZÁGI ÁLLAMAPPARÁTUS LEGFELSŐ SZINTJÉN TEVÉKENYKEDETT. TAPASZTALATAI SZERINT HOGYAN SZÜLETNEK OTT A DÖNTÉSEK? IGAZ, HOGY – MINT BEREZOVSZKIJ ÁLLÍTJA – OROSZORSZÁGOT HAT EMBER KORMÁNYOZZA? (BORISZ BEREZOVSZKIJ A BIZTONSÁGI TANÁCS HELYETTES TITKÁRA, OROSZORSZÁG EGYIK LEGGAZDAGABB ÜZLETEMBERE, EGYEBEK MELLETT AZ ORT „KÖZSZOLGÁLATI TELEVÍZIÓ” ÉS A SZIBIRNYEFTY RÉSZVÉNYEINEK TÖBBSÉGI TULAJDONOSA. – A SZERK.)

– Hat? No, azért ez túlzás. Borisz Abramovics alighanem túl sokáig nézte magát a tükörben. Az országot egy több tucat főből álló oligarchia kormányozza. Ami pedig a döntéseket illeti... Vegyük például a „háborúzni vagy nem háborúzni” kérdését. Egy ilyen döntést meghozni nagyon komoly dolog. Először is meg kell állapítani, mit tudsz mozgósítani a háborúhoz te, és mit az, akivel háborúzni készülsz, nem beszélve most egy sor részletkérdésről, és ez mind széles körű elemzést igényel. Lennie kell tehát egy „szituációs szobának”, és egy olyan csoportnak, amelynek tagjai felosztják egymás között a probléma szektorait, majd saját szektoruk értékelése után jelentik szakszerű és megalapozott elképzeléseiket. És persze kell lennie valakinek, aki aláírja a hadiállapot bevezetését elrendelő parancsot, s egyben magára vállalja a felelősséget azért, hogy ilyen és ilyen napon megindítottuk a háborút.

Nos, mindebből semmi nem valósult meg 1995 decemberében. Több tízezer ember vesztette életét Csecsenföldön, de azt, hogy hogyan kezdődött ez az egész, máig nem lehet kideríteni.

Ugyanez a helyzet a reformokkal is.

Amíg a Biztonsági Tanács titkára voltam, az tűnt fel nekem, hogy mihelyt felvetődik valamilyen probléma, amely nem tetszik a hatalom birtokosainak, struccként homokba dugják a fejük: minden módon azt demonstrálják, hogy a probléma nem is létezik.

– AZ EMBERNEK NÉHA AZ A BENYOMÁSA, HOGY AZ OROSZORSZÁGI HATALOM MANAPSÁG NEM IS EGYSZERŰEN ELSZIGETELŐDÖTT A NÉPTŐL, HANEM SZINTE VALAMILYEN MÁSIK DIMENZIÓBAN LÉTEZIK. HELYTÁLLÓ EZ A BENYOMÁS?

– Tökéletesen. Nálunk a hatalmi elit azelőtt a saját külön bejárattú kommunizmusában élt, ma meg a saját külön bejárattú kapitalizmusában. Mindössze ennyi a különbség. Manapság a gátlástalan meggazdagodás folyamata zajlik nálunk. Bizonyos kategóriájú emberek, hivatali hatalmukkal visszaélve, úgy belemerültek az állami tulajdon tortáján való osztzkodásba, hogy már észre sem veszik. Néha már gyanakodni kezdek, nem valami új betegség tört-e ki rajtuk? Valami újfajta járvány? Számítalan embert ismerek, akiket már ki sem elégít az, hogy lohatnak. Ez már nem szerez nekik gyönyörűséget. Nem, nekik az kell, hogy min-

denki lássa is, hogy lopnak, de senki ne tudjon ellenük tenni semmit. Számukra ez a legnagyobb kélj! Nekik olyan állapotok kellene, amikor mindenki tehetetlen, ők pedig büntetlenül azt csinálhatnak, amit csak akarnak. Azt hiszem, ilyesmi csak Oroszországban lehetséges, ahol az emberi türelemnek nincsen határa.

– AKIK BÜNTETLENSÉGÜKBEN KÉJELEGNI TUDNAK, NYILVÁN RENDKÍVÜL CINIKUS EMBEREK. DE HÁT CSAK NEM TARTJÁK MAGUKAT ÓRÓK ÉLETEKNEK, CSAK NEM KÉPZELIK, HOGY EZEK AZ ÁLLAPOTOK AZ IDŐK VÉGEZETÉIG FENNMARADHATNAK?

– Nem, ezek az emberek bizonyos tekintetben roppant gyakorlatiasak. A már említett Berezovszkijnak például a hírek szerint két-három állampolgársága van. Azonkívül neki is és a többi hozzá hasonlóknak is csinos vagyona van már külföldön – Spanyolországban, Izraelben, az USA-ban. Így hát ezek az emberek jó előre kiépítették már visszavonulási útvonalukat. Bizonyos körülmények között teljesen törvényesen bukhatnak fel a világ bármely pontján. Ha egyszer hagyják, hogy lopjanak, lopnak is – ha megfogta, hadd vigye!

– ÉS MENNYIRE TÁJÉKOZOTT MINDERRŐL OROSZORSZÁG ELNÖKE?

– A szóban forgó eseményeknek maga az elnök engedett szabad folyást. Amikor megpróbáltam a végére járni annak, mi is történik „odafent”, fel kellett figyelmem a kérdések kiválasztására. Az elnök ezen a téren igen eredeti elvet követ: a kiválasztás fő kritériuma – mint kiderült – az aljasság mértéke. Minél magasabb értéket mutat ez a fokmérő, annál alkalmasabb az illető valamely posztra. Akik ebben a rendszerben önálló véleményalkotásra vetemednek, azoknak fel is út, le is út.

Én mindig is annak a híve voltam, hogy a helyzetjelentés mindig feleljen meg a valóságos helyzetnek. Még ha a helyzet szuperocsmány, akkor is. Különben nem lehet helyes döntést hozni az adott szituációban. De ha a valóságot erre a célra felfogadott mesteremberek formálják szép keretbe, akkor abból semmi jó nem származhat. Azt kérde: „Haladnak a reformok?” – ők azt felelik: „Hát hogyné!” – „És a demokratikus átalakulás?” – „Már majdnem befejeződött.” – „A Csecsenföld?” – „Holnapra miénk a győzelem!” – „Az ipar?” – „Fejlődik!” – „A költségvetés?” – „Elfogadták!” – „A nép?” – „Ujjong reggel 9-től este 18 óráig, csak ebédszünetet tart.”

– NEM ÉRZI-E ÚGY, HOGY AZ OROSZORSZÁGI HATALOM CSÚCSÁN EGYFAJTA MODERN BIZÁNC VAN?

– Miért modern? Hamisítatlan Bizánc ez. Nekem egy másik képzetársításom is támadt: mintha mindenki „Borgiai várná” odafenn. Persze, egyelőre még senki sem szór mérget a gyűrűjéből a másik poharába, de minden ebbe az irányba mutat. Mert látja, sajnos, úgy alakult, hogy valaki, aki egész életét a hatalomban töltötte, a körülmények különös összjátéka folytán végül Oroszország elnökévé vált. És cár lett belőle. Aztán „egyszer csak” választásokon kellett igazolnia, hogy jogosan uralkodik, egyedül őt illeti meg a hatalom. A hatalom megtartása minden más prioritást elhomályosított. Mindenféle lázas intézkedésekre került sor. Jöttek a mindenféle tapadós Csabajsok, Jevsztafjevek, Liszovszkijok [Jelcin elnökválasztási stábjának

kulcsfigurái – a szerk.], akik azt csinálhattak, amit akartak, s közben döbbenetesen sok pénzt loptak össze. Rendben van, összeeskábálták valahogy a cári hatalomhoz a jogalapot. De most hogyan tovább? Mi legyen a következő prioritás?

Tudjuk, minden politikai vezető azt szeretné, ha neve úgy maradna fenn a történelemben, mint templomépítő, s nem mint templomromboló önkényúr. Csakhogy mára kiderült, hogy az építésre már se erőből, se egészségből nem futja, főként pedig – nincs kivel végeztetni a munkát. Készen állnak már az ipari tőke, kereskedelmi tőke és nyersanyag-tőke, no meg a tömegkommunikáció új oszlopai. Az „oszlopok” főnökei pedig mosolyognak, de szemérmelenül közlik: mosolygunk, de csak addig, ameddig engedelmessz nekünk, és nem sérted érdekeinket. Ha megsérted őket – jól vigyázz!

Vegyük sorra, mi is történt! Az elnök beteg lett. Súlyos beteg. No de, ha a nagy egészet nézzük, elfogulatlanul, akkor egy ember egészségi problémája az ő és családja személyes drámája. Csakhogy itt egy ember drámájából az egész országot sújtó tragédiát csináltak. A saját tapasztalatomon győződhettem meg arról, hogy az elnöknek csak azt jelentik, ami a kedvére való. Mert miért nem fogadott több engem? Múlt év augusztus 10-ig a Csecsenföldet jártam, 12-én bejutottam az elnökhöz, és jelentettem neki a helyzetet. A valóságosat, s nem azt, amit bizonyos fiatalemberrek. A szeme mind tágra és tágra kerekedett... És ezután nem fogadott többé.

– ÉS MIT MONDOTT ÖNNEK AZ ELNÖK, MIUTÁN BESZÁMOLT NEKI ARRÓL, MI A VALÓSÁGOS HELYZET CSECSENFÖLDÖN?

– Semmit sem mondott. Semmit. Arra nem vitte rá a lélek, hogy gyávasággal vagy hasonlóval vádoljon. Nagyon jól tudta, hogy ilyesmiről itt nem lehet szó. Hogy nem vagyok gyáva, épp elégszer volt alkalmam bebizonyítani – fizikailag is, politikailag is.

– AZAZ AZ ELNÖK TUDTA, HOGY AMIT ÖN MOND NEKI, AZ A VALÓS HELYZETET TÜKRÖZI, AMINEK AZTÁN AZ LETT AZ EREDMÉNYE, HOGY NEM AKART TÖBBÉ ERRŐL HALLANI?

– Pontosan így volt. ERRŐL nem akart többé hallani.

– NAGYON AZ EMLÉKEZETEMBE VÉSŐDÖTT, MENNYIRE ÓRULTEK OROSZORSZÁGBAN A DEMOKRÁCIA HÍVEI, AMIKOR 1991-BEN LEDÖNTÖTTÉK TALAPZATÁRÓL DZERZSINSZKIJ ELVTÁRS SZOBRÁT, HOGY FELVIRRADT A REMÉNYE EGY HAZUGSÁG NÉLKÜLI ÉLETNEK...

– Igen, de ebből sajnos nem lett semmi. Semmi, semmi.

– AZÓTA, HOGY A „VASKEZŐ FÉLIXSZEL” EGYÜTT LEOMLOTT A TOTALITÁRIUS KOMMUNIZMUS ÉS IDEOLÓGIÁJA, MÁR ÖT ESZTENDŐ TELT EL. ÉS SENKI SEM TUDJA, MEDDIG FOG MÉG TARTANI A JELENLEGI ÁTMENETI IDŐSZAK. LÁT-E ÖN NAPJAINKBAN VALAMILYEN SZELLEMI, INTELLEKTUÁLIS TÁJÉKOZÓDÁSI PONTOT? VANNAK-E MA OROSZORSZÁGBAN OLYAN EMBEREK VAGY IRÁNYZATOK, AKIK, ILLETVE AMELYEK ERKÖLCSI ÉRTÉKEKET TEREMTENEK?

– Az a fő baj, hogy éppen ezek hiányzanak. Valaha mégiscsak volt Oroszországnak egy Tolsztoja, egy Doszto-

jevskije. Talán nem mindenki értett egyet, sőt vitába is szállt velük, de ők mégiscsak bizonyos támpontokat adtak a társadalomnak. Ma nincsenek ilyen támpontok. Őn is említette, hogy a mai oroszországi sajtó egyik legjellemzőbb vonása a szabadszájúság. Sokan már-már a kötelező jó modor tartozékának tekintik az „anyázást”. A tisztátalan beszéd szinte kötelezővé vált értelmiségi körökben. Ha jó társaságban elég cifrán el tudsz küldeni valakit melegebb égtájakra, akkor már kicsit fölnéznek rád. Kialakult egy egész „anyázós” irodalom. És ezt is olyanok írják, akik „értelmiséginek” tekintik magukat. Aztán itt van az egyre mértéktelenebb lakájkodás, a hatalom előtti behódolás. Még a tisztességesebbek is megroppantak. Vagy egyszerűen eladták magukat. Pedig hát miben volt az értelmiség ereje? Az önállóságban, függetlenségben. Régen igazi egyéniségekből állt. A tehetséges talpnyaló ezzel szemben olyan ügyesen viszi oda a szájában a gazdája papucsát, hogy öröm nézni!

– **ŐN 1996 NOVEMBERÉBEN, AMIKOR AZ USA-BAN JÁRT, SZÓLT AZ OROSZ PRAVOSZLÁV EGYHÁZHOZ FÜZŐDŐ VISZONYÁRÓL. NYILATKOZATA NAGYON MERÉSEN HANGZOTT EGY OLYAN EMBER SZÁJÁBÓL, AKI INDULNI AKAR AZ OROSZ ELNÖKVÁLASZTÁSON. AZT MONDTA, HOGY ŐN SZERINT AZ OROSZ PRAVOSZLÁV EGYHÁZ JELENLEG NEM TARTHAT IGÉNYT A NÉP SZELLEMI VEZETŐJÉNEK SZEREPÉRE, MIVEL ŐT MAGÁT IS SOK ÉS SÜLYOS BŰN TERHELI. ÍGY HANGZOTT?**

– Körülbelül így. De nem az egyhárról van itt szó. Én az egyházat alkotó emberekről beszéltem. Az egyház maga minden kritikán felül áll. Van Isten. És van egyház, amely lehetővé teszi az embereknek, hogy valamiképpen kapcsolatba kerüljenek Istennel. Az Orosz Pravoszláv Egyház képviselői közül sokan, mivel igazán hívő emberek voltak, a megtorlások áldozatai lettek, elpusztították őket. Nyugodjanak békében, legyen nekik könnyű a föld. Mások viszont megalkudtak lelkiismeretükkel, és közvetlen, szoros együttműködést vállaltak a kommunista hatalommal, még hozzá, enyhén szólva, nem is a legszebb formában. Volt ilyen? Volt.

Ma az egyház – a politikai konjunktúrát meglovagolni kívánók nagy száma miatt – válasz előtt áll. Intrikák, botrányok, hatalmi harcok dúlnak soraiban. Akárhányszor próbáltam is szót érteni az Orosz Pravoszláv Egyház különböző képviselőivel, mindig olyan szituációba kerültem – lehet persze, hogy csak nekem nem volt szerencsém –, amelyben a reverendások egyik csoportja valamelyik másik ellen akart engem felhasználni. Amikor az egyházon belül ilyen – nem tudom számra venni a szót: „leszámolások” – ellentétek vannak, a nyájra már nem jut idő és energia. Hiszen a pástornak előbb magának kell tudnia, merre tart, hová akar vezetni másokat, s csak azután foglalkozhat a nyájjal.

– **ARRÓL MÁR NEM IS SZÓLVA, HOGY A JELENLEGI MOSZKVAI PATRIARCHÁTUS NEMELY VEZETŐJÉRŐL KÖZTUDOTT, HOGY SZOROS KAPCSOLATBAN ÁLLT A KGB-VEL, ÉS NEM TUDNI, MA KIT ÉS MILYEN MINŐSÉGBEN SZOLGÁL.**

– Hát ezért is mondom: vezeklésre, megtisztulásra, tisztességes önvizsgálatra van szükség. Lecsukni ezért senkit sem kell, de önvizsgálatot tartani igen. Megmondom úgy, ahogy van, találkozóinkon rám többnyire kiábrándítólag hatottak az egyház képviselői. Partnereim jórészt gyenge, konjunktúrahajhász, vagy egyenesen rossz szándékú embereknek bizonyultak. Akadt közöttük mindenféle.

Nézzé, van itt egy potenciálisan elképesztően gazdag ország. Olyan ország, amely teli van okos, tehetséges emberrel, amelynek hatalmas az ipari, szellemi, tudományos és mindenféle kapacitása. Ha az összetevőket külön-külön nézzük, megvan mindenünk. De mindez valamiért nem áll össze egységes egészé, rendszerré. Valami, talán a legfontosabb, hiányzik belőlünk: az a képesség, hogy megszervezzük életünket. Nincs módszerünk az élet megszervezésére, hamis tájékozási pontokra, délibábokra figyelünk. Örökösen törekszünk valamire, valamiféle boldogabb jövő felé, s közben elfeledjük, hogy minden emberi lénynek átlag hetven év áll rendelkezésére ahhoz, hogy éljen.

Az a bizonyos boldogabb jövő attól függ, képesek leszünk-e megszervezni életünket a jelenben. Ha minden nemzedék hozzátesz valamit a nemzet gazdagságához, ha az egymást követő nemzedékek teljesítménye kulturálisan és gazdaságilag egymásra rétegződik – akkor lesz élet itt. Egyelőre azonban ehhez végképp nem értünk és – ami a legdöntőbb – úgy látszik, nem is akarunk érteni.

– **MILYEN PRIORITÁSOKAT JELÖLNE MEG ŐN AZ ÁLLAMI FELADATOK MEGOLDÁSA SORÁN, HA EZ HATALMÁBAN ÁLLNA?**

– Az utóbbi négy év során országunkban egymillióval többen haltak meg, mint születtek. Ezért számomra az első prioritás a nép kihalásának megakadályozása lenne. A második prioritásnak a nukleáris biztonság megteremtését tekintem. A harmadik kiemelt probléma pedig globális. Országunk területének 17%-át még a hivatalos statisztikák is ökológiai katasztrófa sújtotta övezetnek minősítik. Mivel pedig a hivatalos és nem hivatalos adatok közötti eltérés átlag 200%, bátran állíthatjuk, hogy országunk területének egyharmada ilyen. A következmény pedig: az adatok szerint csak Moszkvában, amely pedig Luzskov polgármester vezetése alatt, mondhatni, szerencsés helyzetben van, száz idén beiskolázott gyerek közül mindössze tizenegy volt egészséges. Ha nem kerül sor megfelelő intézkedésekre, száz gyermekből nemsokára száz lesz beteg. És milyen jövő vár akkor a nemzetre?

– **ALEKSZANDR IVANOVICS, MILYENNEK LÁTJA OROSZORSZÁGOT 2001-BEN?**

– Háborgó Oroszországot látok, amely sportosan egészséges, és harag van a szívében. Óriási munkát látok, emberfölötti munkát, amelyet összehangoltan, közös szervezésben végez az ország – ez lesz a kiút ebből az elhúzódsó válságból.

Moszkva–Helsinki
1996. december–1997. január

FORDÍTOTTA PÁLL ERNA

Borisz sztár és a sztárevicsek

ÁLCÁROK ÚJABB KALANDJAI AZ OROSZ DEMOKRATÁK ORSZÁGÁBAN

SZILÁGYI ÁKOS

Oroszországban megint be-
köszöntött a „zavaros időszak”, a *szmuta*. Persze, mint a modern történelem minden rettenetes fordulata, kisebb-nagyobb megrázkódattása, fontos eseménye – forradalom, polgárháború, rendteremtés, alkotmányozás, választások, szuverenitások el- vagy visszanyerése stb. – most már ez is csak névleg, pontosabban *képleg*, a képernyőn, az *adásidő*-ben szimulálva. Igazi zavaros idő napjainkban csak az *adásidő* *kizökkenéseként* (például adáskimaradásként vagy műsorváltozásként) képzelhető el, mint arra az emlékezetes 1990-es bukaresti, az 1991-es és 1993-as moszkvai telecsfnyek, vagy a magyarországi taxisblokádt szolgáltak meggyőző példákként. A győztes politikus pedig arról ismerszik meg, hogy képes helyreállítani az adásidő normális rendjét és folytonosságát.

A pénz folyik

Ahogy az üdvtörténet vallási képzeteiből és fogalmaiból a modernitás történelmi szükségszerűsége, racionális célt és értelmet konstruált, úgy dekonstruálja most e modern fogalmi gépezetet a „posthistoire”, hogy esztétikai formakategóriákban oldódjon föl eredeti jelentésük halálraunt ideologikum. *Szmuta*, *raszol*, *alcárok*, *nép*, *glasznosztj*, *kommunista visszarendeződés*, *liberális nyitás*, *orosz csoda* és *orosz katasztrófa*, *Borisz cár* és *Csubajsz krónprinc*, *Duma* és *kozákság*, mindez most már megannyi látványosság, egzotikum, költészet, kitaláció, mese a képernyőn, némi habbal (szappanhabbal, természetesen!), a prózai hatalmi viszonyok átköltése, a pénzidő művészi elváltoztatása, a szellemi katyvasz formába öntése, az alaktalanság és személytelenség szereppé gyúrása és személyiséggé stilizálása a nézőközönség tetszésének megnyerésére, és az adásidő nézettségének fokozására, ami nélkül szinte lehetetlen a „politikaárut” eladni, és az adásfolyamot reklámbejátszásokkal szecskává aprítani. Hiszen magas nézettségi és tetszési mutatók híján elmaradnának a reklámmegrendelések, s velük együtt a bevétel is. Az érvényét, titkát, értelmét vesztett, részekre szakadozott, következőképpen szemlélhetetlen világot az adásidő alakítja át *szemléleti egészszé*, mű-egésszé, mely – József Attila esztétikai fejtegetéseit idézve – úgy állja el előlünk a szemlélhetetlen világegész, miként napfogyatkozáskor a Hold a Napot. Így teljesül be a Modern Esztétika próféciája, így lesz *műalkotás az egész világ*.

Műalkotás, mely persze – miként az a bizonyos „egész világ” is – *eladó*. A mikroforradalmaknak, mikroháborúk-

nak, mikroholocaustoknak és mikrogulágoknak, telecsfnyeknek, telepatéknak (vagy „televorotok”-nak, ahogy oroszul a televíziós úton elkövetett politikai puccsot és palotaforradalmat mondják), a mindenféle vozsgyok, fűh-
rerek, alcárok fellépésének és lelépésének, fasiszta vagy kommunista fordulatok és etnikai tisztogatások, pogromok veszélyének vagy tényének, parlamenti választásoknak, népszavazásoknak stb. nemhogy történelmi horderejük, de legtöbbször még politikai tétjük sincs, avagy – ami ugyan-
az – egyetlen politikai tétjük immár a *pénz*. Igaz, a politikától, akár „belőle”, akár „érte” éltek is azok, akik csinálták (a hivatásos politikusok ugyanis), soha nem volt idegen semmi, ami pénz. A politikai hatalmat minden időben szívesen váltották pénzre, a pénzhatalmat pedig politikai befolyásra és a politikai hatalomból való részesedés-
re. Hogyisne! Hiszen a pénznek nincs szaga, a politikai hatalom viszont „szagos”, sőt néha egyenesen büzik! Ismeretes, hogyan ragadta orron e dögletes bűz egykoron a dán királyfit, Hamletet. Ám ettől még a modern politika külön játéktér volt, sajátos szakmai tudással, sajátos tétekel, célokkal és eszközökkel, játsszákkal és lejátszási módokkal. A posztmodernitásban, melyben Oroszország és a történelmi Kelet-Európa (közepétől a széléig), ma élen jár (mert mint írva vagy: utolsókból lesznek az első!), a *politika a pénz egyik játéka, egyik játsszája csupán, miként azt Magyarországon is elégedetten tapasztalhatjuk: a haladás leírhatatlan!*

Gille Deleuze szerint „az államot csak evilágával egyetemben, az egyetlen világgal és túlvilágával, a kisebb-ségeekkel, a létrejövésekkel, a »népekkel« együtt lehet elgondolni. A pénz az, ami e világban uralkodik, ami kommunikál, és ami ez idő tájt hiányzik, az a pénz modern elmélete”.¹ De most már valószínűleg a pénz modern elmélete sem hiányzik. Csak éppen a pénz modern elméletéből is a pénz beszél. Tényleg hiányzik valami, de hogy mi, azt ez idő szerint senki sem tudja. Vagy nem akarja tudni.

Ámde maradjunk kedves tárgyunknál, Oroszországnál, a Pénz Hazájánál, a *legpénzesebb* országnál, ahol már legalább öt éve nem a rubel, hanem a *baksz*, ez a hamisítatlanul orosz fizetőeszköz az úr. (Így mondják legalábbis a dollárt újoroszul.) Oroszországnak a bőre alatt is pénz van. Nem csoda, ha e pénztől túlcorduló országból röpké tíz esztendő alatt – hivatalos, tehát szerény becslések szerint is – százhusz-száznegyven milliárd dollár csorgott át a globális pénzpiac kifürkészhetetlen hajszálcatornáin a pénzszomjtól gyötört Nyugat, továbbá Észak és Dél kitikkadt és kiszikkadt pénzpiacainak pusztaságaira. A pénz folyik.

A folyásirányt pedig a gazdasági terepviszonyok határozzák meg. Nem csoda, ha a pénzátzattá, pénzben tocsogó, pénztől lucskos, nedves Oroszországba („Maty-szira-zemlja”) nem csorgott vissza e pénzfolyamból semmi. Pénz-földvízrajzi szempontból Oroszország fent van, a Nyugat pedig lent. Úgy is mondhatnánk, hogy pénzügyileg Kelet-Európa Nyugatra lejt. De hát minek is folya pénz oda, ahol úgys van belőle bőven? Ha nem is mindenkinek. A pénzben bővelkedő országok lakossága általában szegény. Mindenesetre van annak, aki el nem issza Oroszországban is! A régi orosz kérdésekre – *Sto gylaty? és Kto vinovat?* – a globális pénzgazdaság végre világos és tömör választ adott. *Mit csináljanak?* Hát pénzt, uraim, sok pénzt! És ki a bűnös? A pénztelenek. Mindenki, aki nem tud, vagy nem akar pénzt csinálni.

Itt a szmuta, itt van újra...

Hol vannak már a történelem régi szép interregnumai, az átmeneti korok, zavaros idők? *Jégkorszak – olvadás – pangás – szmuta* – valaha az orosz történelem négy évszaka volt ez, melyek még a szovjet világban is legfeljebb évtizedenként váltogatták egymást. Ha pénz nem is, idő volt bőven. (Oroszországban – mint ismeretes – az idő nem pénz, hanem állam volt mindmostanáig.) A sztálini állam jégkorszakát szép rendben hrucsovi olvadás, majd brezsnyevi pangás és gorbacsovi szmuta követte. Ma azonban, mióta a történelem és a történelemformáló politika már nem saját jogán, hanem csak esztétikailag (a hatásosság, az érdekesség, az érzéki vonzerő révén) áll fönn, az orosz évszakok szinte naponta, sőt naponta többször is váltogatják egymást. Mondjuk, reggel szmutára ébredünk, Jelcin megint sehol (talán már nincs is, talán már meg is halt), délben Csubajsz felállítja a CSEKÁT (szó szerint, azaz most már csak a posztmodern szójáték kedvéért, és persze az adócsalók, nem adózók, adómegtagadók elrettentésére, tehát merőben gazdasági okokból), délután a szeparatista régiók feldarabolják Oroszországot, estére pedig a feltámasztott elnök ukázzal „gyűjti össze” a szerteiramló „orosz földeket”, újra eggyé álmodva a birodalmat: „Jó éjszakát gyerekek! Térjete most már nyugovóra, álmodjatok ti is szépeket!”

Egyszóval, itt a szmuta, itt van újra, s mint mindig, most is szép nekem! Hogy itt van, az most már abból is kitétszik, hogy – mint az orosz „szmuták” idején rendszeres – megint színre léptek (értsd: képbe tolokodtak) az álcárok, az önjelöltek, a név- és rangbitorlók (a „szamozvanyecsek”), hogy egymást lökdösve, túlkibálva, túljátszva meg-elevenítsék (azaz képernyőre vigyék) az orosz „zavaros idők” (a „szmuta”) történelmi végjátékát („Ki lesz a cár ma?”), immár a posztmodern idők szellemében persze, szappanoperaként („Ki lesz a sztár ma?”). Amikor hivatásos politikusok, dilettánsok, szédelőgők, pojják és politikai gyöngelmejük egyaránt a cár szerepében igyekeznek sztárrá válni az orosz médiában, akkor persze mindenkinek elött sikert, tehát pénzt remélnek, pontosan úgy, ahogy a televíziós show-business bármely szereplője. (A hivatásos politikus modern típusától eltérően a posztmodern politikus már nem politikáért és a politikából él, hanem egyedül a pénzből és a pénzért. S ugyanígy: nem is a politikába, hanem a pénzhiányba, és ebből következőleg a képhíányba hal bele, és nem a történelemből marad ki, ha egyszer megbukik vagy ejtik, hanem a műsoridőből.)

De miért épp a *cár képe* megnyerő a posztmodernizálódó Oroszországban, jóllehet sem a legitimizmus, sem a cárimádat, sem valamiféle nosztalgikus monarchizmus nem ölt tömeges formákat? Miért kell a bizánci eredetű szakrális orosz főhatalom megszemélyesítőjének, a cárnak – a „Földi Istennek”, a „Felkentnek” (vagyis Messiásnak, Krisztusnak) – *képében és névalakjában* megjelenniük a posztmodern orosz politikusoknak, ha sikeresek vagy legalábbis fél órára sztárok szeretnének lenni? (Mert az orosz politikai életben – Andy Warhollal szólva – ma mindenki lehet fél órára cár!) Miért ölti magára a *cár névalakját és hatalmi habitusát* például a demokratikusan (értsd: sok-sok pénzzel és sok-sok képpel) megválasztott orosz elnök? Miért nem elég a hatalom belső igazolásához a demokratikus választásokon elért győzelem, miért kell a hatalom legitimációs alapját – igaz, már nem ideológiailag, csak esztétikailag, nem az eszmék, hanem a kép erejével – mintegy még egyszer megvetni, tradíciót és karizmát is szimulálva hozzá? Miért nem elég a törvényes előírás és racionális szabályokon nyugvó legalitás? Miért kell a racionális elfogadáshoz némi irracionális kötőanyag is?

A voksok száma, a *puszta szám* Oroszországban szükséges, ám nem elégséges feltétele a legitimitásnak. A szám, a százalékos eredmény, lett légyen mégoly meggyőző, valahogy nem egészen *igazi*. Az *igazi hatalom* nem külsőségeken, nem belátáson, nem törvényen alapul, hanem valami ésszel felfoghatatlan erőn, isteni végzésen, sorszerűségen. A számhoz kell még valami (egy kis boldonság, karizma, tradíció is), ami az archaikus és modern „hit” vallási és ideológiai irracionálisát átmenti az esztétikum túlvilágára, ami megfosztja a számot hamis komolyságától, és a hatalmat a „hit, remény, szeretet” függvényében jeleníti meg, persze csak képilag. (Nem véletlenül volt Jelcin választási szlogenje 1996-ban ez: „Hiszek. Remélek. Szeretek.” Hozzátehetette volna: „Tehát vagyok.” Még közelebbről: „Tehát orosz politikus vagyok.”) A hit nem mond el-lent a kép technikai médiumának, hiszen az is hiten, sőt a kép és a valóság mágikus azonosításán alapul. Mind a szám pozitívista mítoszát, mind a mágikus hitet most már a televíziós kép médiuma közvetíti. Ebben az értelemben ez is, az is a posztmodern politikára jellemző *telelegitimáció* felel meg: kép által esztétizálni a politikát, és esztétikailag legitimálni, fogadtatni el eszméket és politikusokat, egyszóval a *politikaárut*.³

Cárok, sztárok, sztárevicsek

Jelcin elnök *Borisz cár* televíziós szellemképében, helyesebben szólva, a *cár farsangi maskarájában* tehát nem puszta nagyzási hóbortból tűnt fel a képernyőn. Egykoron – mint ismeretes – ő is csúf varangyosbéká, elvarázsolt királyfi – megyei párttitkár – volt, miként nagy riválisa Gorbacsov, aki viszont nemcsak az volt – az is maradt. Rajta nem segíthetett az 1991-es politikai varázslat. Kétségtelen, hogy a párttitkár-Jelcin politikai imidze az utolsó főtítkárral (Gorbacsov álcárral) folytatott politikai viaskodásban formálódott karizmatikus szereppé, előbb a „népi cár” (Pugacsov) populista, utóbb pedig az „elnök-cár” (Első Péter) demokratikus hiposztázisában. Gorbacsov viszont főtítkár volt és maradt, nem lett belőle elnök (csak névlegesen és túl későn ahhoz, hogy a varázslat sikerüljön). Így persze cár sem lehetett már belőle. A szovjet pártfőtítkár *per definitionem* nem cár. Pontosabban szólva

név szerint nem cár, hatalmának jellegét és korlátlanágát tekintve viszont éppenhogy az. Am ahogy a szovjet korokban a pártfőtitkárokhoz képest az 1917 előtti cárok hamis cároknak, álcároknak bizonyultak, úgy 1991-ben már a főtitkár bizonyult álcárnak, akinek helyébe új alapon és régi névvel az orosz elnök lépett.

Sztálin kétségkívül szívesen illegette magát az orosz történelem tükré előtt, hol I. Péter, hol Retteggett Iván szerepében borzasztva el környezetét és az orosz társadalmat, de eszébe sem jutott, hogy cárnak nevezze vagy neveztesse magát. Miért is tette volna, mikor éppen a hatalom általa bevezetett új neve (főtitkár) alatt jelent meg az igazi cári hatalom, annak minden hagyományos attribútumával (a cár mint „Földi Isten”, „Messiás” stb.). Nem az a kérdés itt, ki vette föl a „cár” nevet, hanem az, hogy ki bizonyult igazi cárnak a „cár” vagy bármely más név és cím fölvetelével. Retteggett Iván a tatár kántól vette át és vette el a „cár” nevet,¹ I. Péter az imperátor címbe foglalta bele az „igazi cár” jelentését, Sztálin a „főtitkár” címébe, legújában pedig – persze, politikailag már súlytalanul – Jelcin az „elnöki” címbe. 1927-ben a monarchista Vaszilij Sulgin arról elmélkedett az emigrációban, hogy Lenin és Trockij után, akik nem képesek megszabadulni a szocializmus eszméjétől, akik tehát nem igaziak, jönnie kell az igazinak, aki hátára veszi a hatalom zsákját, és aki „akaraterejét tekintve színtiszta vörös lesz, ám az előtte álló feladatokat illetően színtiszta fehér, energikus lesz, akár egy bolsevik, ám egyben meggyőződéses nacionalista is”. Sulgin azt jósolta a '20-as évek végén, hogy „egy igazi összorosországi önkényuralkodó ('szamogyerzsec') van születőben”, „a szülési kínok pedig bizonyítják lesznek”.² Visszatekintve látjuk, hogy a lényegét illetően Sulgin nem sokat tévedett. A monarchiát megdöntő, a cári családot kivégző, a „cár” nevet eltörölő forradalom államának a feje – Sztálin – kétségkívül igazi cár, orosz önkényuralkodó lett, de legalábbis – mint Buharin mondta róla – „Dzsingisz kán telefonnal”. Éppen mivel a főtitkár lett az igazi cár (az 1917 előtti álcárokkal szemben) a külföldi vagy emigráns sajtó ironikus szóhasználatától (például „Vörös Cár”) eltekintve, nem fordulhatott elő, hogy bárki is „cárnak” nevezze őt. Sem komolyan, sem komolytalanul. Komolyan azért nem, mert ezzel éppen az új cár (a főtitkár) hatalmának „igazságát” kérdőjelezte volna meg. Komolytalanul pedig azért nem, mert a totális és szakrális hatalom nem tűrte a tréfát. (A 16. század „cárosdit” játszó, cárnak beöltözött muzsikjait is üldözte a hatalom, noha „cárjátékuknak” semmiféle politikai irányultsága nem volt.) Sztálin mind szűkebb, mind tágabb környezetébe előtt patriarchálisan (a kulturális tradíció felől nézve: „népi cárként”) gondviselő vagy „értük haragvó” atyaként jelent meg, amit később a Világmindenség Ura, a Pantokrátor névalakja egészített ki: Gazda (Hozjain) volt, és a Népek Atyja (Otyec narodov), illetve kicsit Titán is (Generalisszusz). A „cár” névalakját tehát csak a szovjetellenes restauráció merőben szimbolikus játéka aktualizálhatta a '90-es évek elején az akkorra már „hamis cárokként” lepleződött főtitkárokkal szemben. (Álcárok persze a bolsevizmus évtizedeiben is fölléptek, bár mindig komikusan és – az új történelmi színjátéknak megfelelően – más néven és jogcímen, például Lenin vagy valamelyik bolsevik mártír ivadékának adva ki magukat. Ilf és Petrov

Az aranyborjújának olvasói talán emlékeznek még Smidt kapitány gyermekeire.)

Gorbacsovot tehát soha senki nem nevezte Mihail cárnak, még idézőjelek között sem.³ Ám ő a szovjet pártfőtitkár névalakjában sem tudott már „igazi cárrá” válni és uralkodni. A „gorbizás” és a „miszás” csak arra volt jó, hogy lemossa a „főtitkári” címhez tapadó történelmi jelentéseket, a komor és fenyegető alaptónust. Ezzel is hozzájárult a túlon túl „civil”, pipogya, erélytelen, habozó Gorbacsov hatalmi tekintélyének elkomolytalanodásához. A népi tudatban általánossá vált, hogy Gorbacsovval valami nincs rendben, nem igazi uralkodó: álcár, „idegen érdekek kerftője”, „áruló”, „az ördög cimborája”. (Az igazi és nem igazi, a cár és álcár jellegzetesen orosz szembeállítás, a már említett „cárjáték”, amire még visszatérek, szovjet talajon is létezett. Amikor Sztálin „igazságát” a „Lenin ma” formulával igyekezett bizonyítani, Sztálin álságát viszont utóbb a „hamis-Lenin, anti-Lenin” formula igazolta, amikor a „nem igazi”, „pojáca” főtitkár, Hruscsov – „ál-Sztálinként”, „álfőtitkárként” lepleződött le országlását követően, Brezsnyev főtitkár-torzójáról, a „félőrára-főtitkárokról” – Andropovról és Csernyenkóról –, végül pedig az „önfelszámoló főtitkárról” Gorbacsovról nem is beszélve, akkor a népi és mozgalmi tudatban az álcárokhöz kapcsolódó tradíció működött és hatott tovább.)

Miután Jelcin a cár szerepében lépett fel Gorbacsov ellen, a főtitkári hatalom mint olyan lepleződött le álcársággént („az igazi én vagyok!”), és Gorbacsovot végső soron mint hamis uralkodót, trónbitorlót – a legteljesebb részvétlenség, sőt káröröm és közörség kíséretében – kergették le az elnöki trónszékről, melyen névleg elnökölt (névleg, hiszen elnökké nem választási győzelem vagy karizma tette őt, hanem önkinevezés, ahogy a „szamozvanyec” esetében rendszeren!). A főtitkári hatalom mint hamis autokrácia éppen Gorbacsov alakjában lepleződött le. Borisz cár új névalakjának megszületéséhez persze hozzájárult az 1991-et követő restaurációjáték is, ami szintén elsősorban televíziós szimuláció eredménye volt. Ha nyomon követjük, hogyan lesz az utolsó szovjet pártfőtitkárból (egy nem cárból) pár hónap leforgása alatt „szamozvanyec”, vagyis önjelölt, rangbitorló álcár, különös jelentőséget fog nyerni az a közjáték (1991 augusztusa és decembere között), amely Gorbacsovot mintegy arra kárhoztatta, hogy demonstrálja az álcárok alkonyát, és az igazi cár trónra lépésének elkerülhetetlenségét. Jelcin ugyanis pár hónapig hagyja, hogy a pártjától fosztott Gorbacsov a Szovjetunió elnökeként hivatalában maradjon, jóllehet hatalmában már nem áll semmi. Hatalma az igazi cárnak van, függetlenül attól, hogy formálisan – a hatalom külső attribútumait tekintve – Gorbacsov még fölötté áll. Valójában bármikor megfoszthatja (amiként aztán meg is fosztja) őt a hatalmától. A közjáték akkor ér véget, amikor Jelcin mint igazi cár Gorbacsovot mint álcárt kiűzi a Kremlből, minden hatalmi jogosítványától, jogcímétől, privilégiumától, főtitkári archívumától kezdve külön lakosztályáig és nyaralójáig, azonnali hatállyal és véglegesen megfosztva őt. Gorbacsov jószerivel össze sem pakolhat az irodájában. A közjáték kísértetiesen emlékeztet Retteggett Iván és I. Péter „cárjátékaira”.

A „cárjáték” ('igra v carja') vagyis az orosz muzsikok (általában farsangi) beöltözése cárnak, és cárként való vi-

selkedésük a középkori Oroszországban a cári hatalom sajátos fölfogásán alapult. A „cár” nevet és címet ugyanis (ellentétben a tőle élesen megkülönböztetett királyi, császári stb. névvel és címmel) közvetlenül az Égi Cártól eredeztették, a cár hatalmát pedig szakrális, következképp totális földi hatalomként képzelték el. Ez a hatalom lényegét tekintve nem az örökletességen vagy a választáson, hanem a karizmán, az isteni végzésen, az elrendelésen és kúrdetésen alapult. Hiszen a cár a *bibliai cárokhöz* (magyarul: királyokhoz) hasonlóan (az óroszban a „cár” nevet éppen a Bibliából kölcsönözték bizánci közvetítéssel) „felkent” volt, azaz – mint már utaltam rá – Messiás, Krisztus, Földi Isten. Isten bárkit méltónak találhat a trónra.⁷ Márpedig ez esetben semmiféle formális procedúra, semmiféle leváltás, önkéntes lemondás, visszavonulás nem foszthatja meg a személyt cári hatalmától. Borisz Uspenszkij⁸ alapvető tanulmányában azt írja, hogy „a cári hatalom ilyen fölfogása az igazi, a valódi cárok és a külső, a látszat szerinti cárok szembeállításán alapult. Ebben az értelemben a rangbitorló álcár viselkedését karneváli viselkedésnek tekintették, másként fogalmazva, a rangbitorlókat úgy fogták föl mint *maskarásokat*.”⁹

A „cárjátékban” cárok is részt vettek, hogy e karneváli formában saját cári hatalmuk „igazságát” demonstrálják, és a korábbi uralkodók hatalmát mint hamisat és látszólagosat leplezzék le. Rettegett Iván Szimeon Bekbulatovicst ültette a cári trónra, miközben ő maga kivonult a városból, és Ivan Moszkovszkij néven a Petrovkában épült monostorban, kedves opricsnyikjei között lakott évekig. Szimeon Bekbulatovicst nemcsak kinevezték, hanem annak rendje és módja szerint fel is kenték cárnak. Ettől azonban még nem lett belőle igazi cár. Szimeon Bekbulatovics az Arany Horda utolsó kánjának dédunokája volt, márpedig a tatár uralom alatt egyedül a kánokat illette meg a cár elnevezés. „Ily módon tehát Iván a tatár kánt ülteti a trónra – írja Uspenszkij. – Beöltöztetett, maskarás cár lesz tehát abból, aki korábban egyedül formálhatott jogot arra, hogy cárnak neveztesse, és az orosz államot kormányozza. A régi cár tehát úgy jelenik meg előttünk, mint hamis cár, mint látszat szerinti, külsőleges cár, miáltal a korábbi tatár kánok mind hamis cárokként lepleződnek le.”¹⁰ Ne feledjük, hogy Iván volt az első orosz monarcha, aki – orosz létére – formálisan is jogot szerzett a cári cím viselésére. Hasonlóképp jár el I. Péter (a Romanov dinasztia képviselője), amikor a Rjurik család egyik utolsó sarját, bizonyos Fjodor Romanodovszkijt nevezi ki maga helyett „herceg-császárnak”, majd „királynak”, „őfelségének” titulálja őt, kézcsókra járul elé, magát pedig „jobbágyának és utolsó rab-szolgájának nevezi”. 1697-ben pedig, mikor I. Péter külföldre utazik, Romanodovszkijra bízta Moszkóvia kormányzását. Az orosz cár hagyományos attribútumainak ez a parodizálása – Uspenszkij szerint – előkészíti az imperatori rang felvételét.¹¹ A régi Moszkóvia Rjurik dinasztiából lett cárijai a birodalommal szélesült Oroszország Romanovjaival kerülnek itt szembe, és lepleződnek le hamis cárokként.

Az igazi cár akkor is igazi marad, ha lemond a trónról, ha ő maga ruhazza át másra a hatalmat. A szent hatalom ugyanis csak látszólag, külső attribútumaiban ruházható át másra, *lényegileg* mindig azé, akit Isten kijelölt rá. Sőt ép-

pen ez az átruházhatatlanság a cári hatalom *igazságának* legfőbb bizonyítéka. Még tovább: az orosz mentalitásban a maskarás, beöltöztetett álcárokhöz – amiként általában is a farsangi maskarához – az ördög, a világot visszájára fordító gonosz erők képzele kapcsolódik. Az álcár – mint Borisz Uspenszkij írja – az órosz tudatban a normatagadó „antiviselkedést” testesíti meg. Márpedig az antiviselkedés mindig ördögi, ördögtől való. I. Pétert éppen normaszegő viselkedése miatt tekintette a nép Anti-Krisztusnak. S mint ismeretes, Péter nemcsak magát, egész udvarát nyugati viseletbe öltöztette, azaz mindenkire maskarát adott. Amikor az uralkodói név és rang álsága felmerül vagy bebizonyosodik, akkor az álcár egyben a Sátán cimborájaként, ördögösként lepleződik le. A történelmi Ál-Dmitrij Borisz Godunovot álcárként, rangbitorlóként leplezi le, földi maradványait kihantoltatja az Arhangelszki székesegyház padlata alól, és a Kremlen kívül temetteti el. Sőt rontástól, gonosz varázslattól tartva porig romboltatja Borisz palotáját. Természetesen nem várt sokkal jobb sors Dmitrij Ivanovicra sem, amikor rábizonyult, hogy álcár. Mint varázslót, az ördög cimboráját temették el, gúnyt űzve holttestéből: „hogymég nagyobb neveltség tárgyává tegyék, a megölt uralkodó hasára ocsmány és szemérmetlen maszkot helyeztek... szájába pedig sípot dugtak, hogy legyen mivel díjaznia a pokol portását, mikor belép a pokol kapuján”.¹² Hasonló képzetek kapcsolódtak Sztálin alakjához (születéséhez, testi adottságaihoz, különönc éjszakai életformájához stb.). Nem csoda, hisz „antiviselkedése” mintaszertű volt. Zavarba ejtő módon ismétlődött benne Rettegett Iván és I. Péter habitusa, perverzió határát súroló kegyetlensége, éjszárása. (1952-ben, a XIX. kongresszus előtt egyébként – nagy cári elődeihez hasonlóan – ő is „eljárta” a hatalomtól való visszavonulás komédiáját, „új cár”, „új főtitkár” kinevezését sürgetve.) Ennek megfelelően se szeri, se száma azoknak a fantáziadús legendáknak, anekdotáknak, furcsa részleteknek, amelyek Sztálin alakját a Sátán és az Anti-Krisztus képzetéhez kapcsolják. Az „ördögi” ebben a vonatkozásban *nem pusztán metafora*, erős kifejezés, melylyel valamilyen emberi léptékkal már nem mérhető erkölcsi elvetemültségre utalnak, hanem vallási kategória, amely az „álsághoz”, a „látszatjelleghez”, a „visszajára forduláshoz”, az „álarchoz” kapcsolódik. Így lehet, hogy például a nem épp elvetemült gonoszságáról híres Gorbacsov alakja is „szatanizálódott”. Minél inkább „álcárnak” bizonyult (előbb az „igazi főtitkárrel” – Sztálinnal –, majd az „igazi népi cárral” – Jelcinnel szemben), minél kevésbé volt képes megbirkózni az uralkodás feladatával, s minél inkább úrrá lett az országon a zűrzavar, annál gyakrabban kapcsolták össze alakját az ördögével (különösen a homlokán pirosuló hatalmas anyajegyét értelmezték ördögi jelként: „csort selmu metyit” – „az ördög a csalafintákat megjelöli”).

Ezen a ponton talán kezd már felfeslenni Jelcin televíziós *cárolásának* képi szöveve. A telecár képalakja és névalakja mögöl az álcárok farsangi és ördögi alakjához kapcsolódó cárjáték vagy „cárosdi” jellegzetesen orosz kulturális hagyománya kandikál elő. Persze, amikor az orosz média Jelciből „Borisz cárt” csinált, aligha volt tudatában annak, hogy csak folytatja és újraalkotja az elektronikus képek médiumában és műfajában Rettegett Iván és I. Péter „cárosdiját”. Bámulatos,

ahogy az orosz kulturális és politikai tradíció az elektronikus képi médiumokban felszívódva és – bizonyos értelemben – dematerializálódva, új – immár tisztán esztétikai – életre kel. A cárjáték most már valóban az, ami eredetileg szeretett volna lenni: játék, semmi több. Nincs is ebben semmi meglepő: az oroszok – közösségi civilizációjuk máig megőrződött archaikus vonásainak köszönhetően – alighanem az európai világ legjátékosabb, legkomolytalanabb, leggyermekibb népe. Mind tisztító és félelmetes, mind vonzó és szeretetre méltó vonásai ebből fakadnak. Minden jöhet – szerencsejáték, televíziós kvízműsor, színház, vásári komédia, kirakatper, Patyomkin-falu, egyházi szertartás, mozi, karnevál, lakoma, álarcosbál, tömeglátványosság, televízió, virtuális realitás – ha van benne: *zrelisce, rizsk, azart!* (Azaz: látványosság, kockázat, bravúr.) S mindez most már mindenféle vallási, erkölcsi, politikai tét és kockázat nélkül. Játék a játék kedvéért. A szimuláció terében és idejében „igazi” és „hamis” között már legfeljebb csak esztétikai különbség lehet. Csak a kép igazi, nem az, ami a képen vagy a képben van. *A kép ugyanis nem a „valósággal”, hanem önmagával – a képpel – azonos.* Ebben az értelemben minden orosz politikus lehet álcár (félórára, titokban, potenciálisan, most mindegy) viszont már csak mint kép, mint sztár lehet igazi.

Így hát Borisz cár helyett helyesebb lenne most már Borisz sztárról beszélni, az orosz elnök sztárolásának módját pedig cárolásként, és az elnöki trónszékre aspirálókat sztárevicsekként fogni föl. Zsirinovszkij sztárevics, Lebegy sztárevics, Nyemcov sztárevics¹⁵ és így tovább. Ha ez túlzás, akkor mindenesetre nem nagyobb, mint amit az orosz imidzsmekerek cárjáték közben megengedtek maguknak múlt év nyarán. Íme egy idézet Lebegy tábornok választási sportjából: „Lebegy sokban hasonlít Jelcinre. Jelcinen rajta maradt az elnevezés: Borisz cár. Azt viszont nem lehet mondani, hogy Zjuganov cár, Zsirinovszkij cár, Javlinszkij cár. Nem úgy hangzanak, mint igazi cári nevek. Milyen könnyen szánkra áll viszont az, hogy Lebegy cár.”¹⁴

Álcárok, előre!

Mindenesetre cárjátéka, cárosdúra – mégha az nélkülöz is minden történelmi komolyságot, politikai, sőt kulturális jelentőséget – csak ott kerülhet sor, ahol a hatalomról alkotott hagyományos elképzelésnek ez megfelel, ahol a politikai cárként való sztárolása népszerű lehet. Bárhogy nevezik is éppen azt a rendszert, ami Oroszországban meghonosodott – „népi monarchiának”, „delegatív demokráciának”, „Borisz cár országlásának” – kétségtelen, hogy a főhatalom megtestesülése a különös személyben, a *hatalmi hely eggyé válása azzal, aki betölti*, Jelcin mindennapi dörgegelmei, parancsoló hanghordozása az orosz cárok és szovjet pártfőtítkárok hatalmát idézik. Noha mindez most már televíziós szimuláció eredménye csupán, a cári hatalom teremtő önkényének hatékonysága pedig meg sem közelíti I. Péterét vagy a komisszárokét. Ámde erre nincs is semmi szükség. Nem a cár, hanem a média és a pénzgazdaság hatalmának kell hatékonynak lennie. A cár a telepolitikus hiposztázisainak egyike, se több, se kevesebb. A posztmodern orosz politikust a média cárként sztárolja. Röviden: cárolja. S bárki föltolakodhat a politika színpadára, ha így vagy úgy képes a média révén cárolni magát, függetlenül attól, politikus-e, és van-e bármi köze egyálta-

lán a politikához. Az önjelölt cárok, az álcárok így végre azok lehetnek, akik eredetileg is voltak: maskarás alakok, komédiások, csepürágók. A sok évszázados múltra visszanyúló orosz cárjáték pedig a pénz kised politikai játékaiknak egyikévé zsugorodik az elektronikus médiában. Ha nem lenne, ki kéne találni, nehogy a jobb sorsra érdemes nép belehaljon a politikából áradó unalomba. Álcárok, előre!¹⁵

Mióta Borisz cár egészsége többször is megroppant, és idő előtti távozásának rémképe meglódtotta az orosz cárválasztáson győztes Hatalom Párt ('Partija Vlasztyi') klánvezéreinek politikai fantáziáját, újra meg újra fölmerül a monarchia helyreállításának és egy régivágású cár (mondjuk Romanov) trónra emelésének ötlete. Hiszen ha a roskatag, bár hősies Jelcin, ez a feltámadóművész 2000 előtt kidől, akkor vagy kiszámíthatatlan kimenetelű új választásokat kell kiírni, vagy be kell dobni néhány „Barba-trükköt”, és – mindenre készen – jó előre meg kell változtatni az alkotmányt. Mi lenne például – morfondírozunk a „hatalompártiak” –, ha megnyirbálnánk kicsit az orosz elnök alkotmányos jogkörét, elvennénk tőle hatalmi jogosítványainak egy részét, hogy amikor már nem a „mi emberünk”, nem Jelcin az elnök, nehogy az övéhez hasonló nagyságú és jellegű hatalommal rendelkezzen az új elnök is, aki esetleg ellenfelünk vagy riválisunk lesz? Vagy mi lenne, ha az elnöki hatalom szintje fölé még egy szintet húznánk, például a monarchia visszaállításával? Nem jött-e el hát az ideje egy igazi cár (nem főtítkár, nem elnök, hanem monarchia) trónraemelésének – mint azt a minap Jevgenyij Kiszjeljov televíziós sztárkommentátor és pénzügyes latolgatta *Itogi* című politikai műsorában –, még mielőtt a megtervezett kiszámíthatatlanság szép új rendszere felbukkan, és egy kényszerűen előrehozott elnökválasztáson olyan jelölt győz (például Lebegy), aki minden más politikusnál alkalmasabb az új cár szerepére, ámde véget vethet a klánok anarchikus országlásának is?

Itt van mindjárt az utolsó Romanov-sarj, a tizenöt esztendőös Georgij cárevics, akiből Kiszjeljov mesterkeze máris sztárevicset csinált,¹⁶ s akit orosz vándor monarchisták fél év óta úgy hordoznak körül az országban, mint valami ereklyét. Vagy itt van Borisz cár leánya, Tatjana, a Hatalom Párt lelke, motorja, aki az uralkodó klánok végső szorultságában elfoglalhatná az elnöki trónszéket, és talán megmenthetné Oroszországot – nekik. A cári címről akár ünnepélyesen le is mondhatna. Például, a kis Grigorij jávára. Végte, az orosz nő felnöttségben, erélyben, megfontoltságban és hatékonyságban – miként azt kétszáz év orosz irodalma mutatja Tamarától Anna Karenináig, és Oblomov Olgájától a Mester Margaritájáig – mindig is az orosz férfi fölött állt. Az orosz politikában manapság is legfeljebb egy Csubajszról mondható el, hogy kitartásban, eredményességben, célratörésben megközelíti az orosz nők színvonalát. Nem hiába értik meg egymást olyan jól Tatjanával, Borisz cár leányával. S nem hiába gyűlöli őt egy emberként az egész orosz férfítársadalom (a politikusok különösen).

Meg aztán a monarchia – szép. Igazi médiacsemege lehetne, ha Oroszország megint beöltözne a pompázatos cári hatalomba. De meglenne a monarchia helyreállításának a politikai haszna is. Napjaink létező Jelcine, az a „kollektív Jelcin”, aki Jelcin helyett él, gondolkodik, döntéseket hoz, és aki Jelcin képét (a testi létezés elvitathatatlan csodájával alátámasztva) lankadatlanul életben tartja, ez a pénzügyesberekből, médiacézárokból, menedzserekből álló „nagy

csapat" mitagadás, elég jól megférne a legitim trónörökös, a 15 esztendőös Georgij cárevis palástja alatt. Ámde vannak rajta kívül mások is – legalább négyen –, akik az orosz trónra ácsingóznak. Pontosabban: cárokként lépnek fel, és ebből cári vagy legalábbis fejedelmi módon megélnék.

Itt van mindjárt II. Alekszej Brumel, a híres-nevezetes magasugró testvéröccse, a jelenleg legismertebb álcár, aki 1992. február 22. óta eszi az orosz álcárok keserű kenyerét, s mindenesetre elég jól megél ebből. 1990 decemberében lett hirtelen – átváltozásszerűen – monarchista, de ekkor még nem cár. Még csak összeállítja nevezetes listáját a „cár posztjára alkalmas jelötekből”, de ő maga a listán nem szerepel. A listavezető 1990-ben Alekszandr Iszajevics Szolzszenyicin volt. Őt követték az összes Romanov-leszármazottak, s persze az akkor még nem elnök Borisz Nyikolajevics Jelcin is, sőt – az egykor magyar szakos, a demokratikus magyar ellenzék köreiben is ismert politológus-politikus – Oleg Rumjancev. 1991 tavaszán Brumel megalapította az Orosz Nemzeti Monarchista Pártot. 1991 júliusától az orosz monarchia régens-kormányzójának kiáltotta ki magát, 1991 augusztusában pedig a Köztársaságközi Politikai Bíróság képviselőjeként hazaárulásért kemény büntetéseket szabott ki a puccsistákra (Pavlov szovjet pénzügyminisztert kötél általi halálra, Janajevet fűvesztésre, Jazovot golyó általi halálra ítélte). 1991 szeptemberében a Béke Tanács ülésén tizenkét nemesi címet osztott ki (egyét távollétében Lech Walésának), másnap pedig az orosz tévéhíradó hírül adta, hogy az orosz elnöknek, Borisz Jelcinnek még régensként a nagyhercegi címet adományozta. 1992 februárjától kiáltotta ki magát minden oroszok cárijának. Alekszej Brumel imperátor azóta Vlagyimir Zsirinovszkijt kinevezte Észtország királyának (mondván „itt az ideje, hogy kicsit kipihenjük magunkat tőle, és a Dumára is ráfér egy kis nyugalom”), Borisz Jelcint pedig különféle botlásaiért két ízben is megfosztotta nagyhercegi címétől (egyszer, mikor Skóciában a repülőgépen „elaludta” ünnepélyes fogadtatását, másodszer pedig a Csecsen-földön Oroszországot ért „kizljári megszegyenülésért”). Úgyhogy Borisz cár nem nagyherceg többé.

Borisz cáron és Brumel cáron kívül még hárman szoronganak a mind szükösebb orosz trónon, ha Georgij trónörökösét nem számítjuk. Persze, sok jó orosz álcár kis trónon is megfér. Itt van mindjárt Eduard Borisz Sebagyin, a „Forradalmi Technológia” kéáfté megalapítója, a híres-nevezetes „Sebagyin-hiperboloida” feltalálója (a szóban forgó találmány ufók befogadására alkalmas szerkezet, ufológiai kongresszusok kedvelt demonstrációs eszköze), aki III. Pável (Pál) Romanov-Sebagyin néven híresült el (1992-ben keresztelkedett meg, a kereszttségben vette föl cári őse nevét, s lett Pável). Romanov-Sebagyin I. Pál és Varvara Prorovszkaja grófnő ivadékának vallja magát. Kétségtelen, hogy a hitvesi hűség szobrát nehéz lett volna a grófnőről megmintázni (férje, Szuvorov tábornagy annyira nehezelt rá, hogy elsőszülött lányuk kivételével egyetlen gyermekét sem ismerte el saját leszármazottjának), de az is kétségtelen, hogy Szimeon nevű fiút, akitől III. Pál származtatja magát – legalábbis a genealógiák tanúsága szerint – sohasem szült. Ez azonban lényegtelen. Hogy ki a törvényes cár, arról Oroszországban korábban sem egyszerűen a leszármazás, hanem csak a Jóisten, az Égi Cár dönthetett. Más kérdés, hogy e döntése mi módon, kik által juthatott el a földre, és félrehallása milyen zűrzavarokkal volt terhes. Isten azonban nemcsak adhatta, hanem el is vehette a cári címet. Így például III. Pál (Romanov-Sebagyin) hí-

vei úgy tartják, hogy a Romanovok I. Sándortól kezdődően jogtalanul bitorolták a cári trónust, mivel Sándor részt vett I. Pál meggyilkolásában, és ezzel oly foltot ejtett családjára becsületén, hogy az jogosulatlanná vált a cári trónra. Ezért kell most visszakanyarodni szegény I. Pálra, aki ugyan ágyban, párnák közt halt meg, csak hát az egyik párnát valamelyik Romanov egy kicsit a cár arcára szorította.

Egy másik cárjelölt I. Valerij Romanov-Pantyelejev, teljesebb nevén Valerij Mihajlovics Pantyelejev-Romanov-Keszinszkij egykori politikai tiszt, később áruipari minőségellenőr Tyumenyből. Igaz, ő még nem tekinti magát cárnak, csak cárevisnek. Mint nevéből is kitűnik, II. Miklós és a századelő híres-neves primabalerínája, Keszinszkaja titkos szerelmi kapcsolatára vezeti vissza családfáját. 1991 nyarán megalapította Oroszország Monarchista Pártját, de csak 1993-tól vallja magát orosz trónörökösnek. 1996 decemberében ő is indult Tyumeny körzet helyhatósági választásán és – némi szerencsével – az utolsó helyen végzett. Választási plakátján többek között ezt olvashatták a tyumenyiek: „Mindig a szociális igazságosság, a társadalmi stabilitás és a kökemény rend lebegett a szemem előtt, regionális szinten csakúgy, mint országosan. Orosz trónörökös.”

Végül, ám semmiképp nem utolsósorban itt van III. Miklós (Nyikolaj) Romanov-Dalszkij, eredetileg cipőgyári munkás Szaratovból, akit 1996. december 19-én koronáztak cárrá a Bogojavlinszkij templomban, a Moszkva melletti Noginszkban. Ő arról nevezetes, hogy első intézkedései egyikével betiltotta az Orosz Pravoszláv Egyház működését. Romanov-Dalszkij 1992-ben tárta a világ elé cári leszármazásának regényes történetét. Apja, Nyikolaj Nyikolajevics Dalszkij ezek szerint nem lenne más, mint az Ipatjev-házban lemészárolt cári család utolsó sarja, II. Miklós dédelgetett beteg kislánya, Alekszej cárevis (egyben nagyherceg), akit a kivégzőosztag közsívvú parancsnoka, Jakov Jurovskij kimenekített ennen karmai közül. Így került volna a kis Alekszej – Nyikolaj Dalszkij álneven – egy helybéli pravoszláv családhoz, majd Szaratovba, ahol diplomázott, megnősült, csodával határos módon kigyógyult hemofiliájából, végigharcolta a Honvédő Háborút, meg sem állt Berlinig, és csak 1965-ban halt meg Szaratovban. 1942-ben született fia, a jelenlegi törvényes cár kilencéves korában értesült apjától a csodába illő megmenekülés történetéről. III. Miklós 1996. december 19-én lépett az orosz trónra. Megkoronázásáról a Bogojavlinszkij székesegyházban a *Moszkovszkije Novosztyi* közölt címoldalán nagy fényképet (a fényképen III. Miklós áll, kezében jogar, jobbján felesége). Az újság tudósítója tudni vélte, hogy a koronázási szertartást az Orosz Pravoszláv Egyház legfőbb méltóságai, Adrian, Rafael és Szerгий püspökök végezték, méghozzá Alekszisz pátriárka legmagasabb áldásával. Az egyház sajtóközleményben határozta el magát az eseményről, közölve, hogy a koronázási szertartást valójában a szakadár Ukrajnai Pravoszláv Egyház Kijevi Partriarchátusának önjelölt püspökei végezték. (Az egyháznak is megvannak a maga „szamozvanyecsei”.) Mint-hogy a Pravoszláv Egyház tiltakozása – az isteni gondviselés kifürkészhetetlen útjai folytán – a *Szovjetszkaja Rosszija* című neobolsevik hetilapban látott napvilágot, III. Miklós „manifesztumot” bocsátott ki, amelyben elrendeli az orgá-

num betiltását. A cár kíséretének tagjai, hűséges „kozák-jai” pedig szent esküvel fogadták meg, hogy viszont a *Moszkovszkije Novosztyit* Szent György-keresztet fogják kitüntetni, mielőtt lesz nekik belőle, azaz hogy a szerkesztőség saját zsebből kifizeti kétezer kereszt legyártását.¹⁷

A nagy orosz történetész, Kljucevskij egykor azon kesergett, hogy „az első Ál-Dmitrij [értsd: álcár – Sz. Á.] fellépése óta az orosz állam krónikus betegsége lett a névbitorlás (szamozvansztvo)”.¹⁸ Napjainkban azonban már szó sincs betegségről, vagy csak annyiban, hogy a betegség képe (mint minden rendkívüli, minden normálistól eltérő kép) önmagában is megnyerő. Minél betegbb az állam, annál érdekesebb képet mutat. Az álcárok sereglése a képernyőn nem kikezdi és nem megingatja, hanem – ellenkezőleg – megerősíti és megszilárdítja az orosz államrendet, hiszen a képi szimulálás, a játékos

és élvezet szintjére viszi át mindazt, ami korábban véres hatalmi harc, történelmi meghasonlás („raszkol”), politikai dráma volt. A régi Oroszország farsangi cárjátéka, cárosdija csak most, a második ezredfordulón bontakozhat ki teljes nagyságában, most, hogy politikai tétje, történelmi súlya már nincsen.

S mit csinál mindeközben a nép, a keresztthordozó nagy orosz nép? Nos, természetesen hallgat. *Hallgat és néz*, mint Puskin *Borisz Godunov* című drámájának híres fináléjában. Csak most nem a Kremlben, hanem a moziban, nem Borisz háza előtt ácsorogva és szörnyülködve némán, hanem a képernyők előtt üldögélve, és cellamagányában szörnyülködve boldogan. Hisz – Goethével szólva – „legjobb osztályrésünk a borzadály, a meghatottak benne érzik csak át a legnagyobbat...” S hogy mi vagy ki a legnagyobb? Természetesen, Isten – Égi és Földi egyaránt. Már ahogy a kép nézője előtt manapság megjelenik. Sztárként. *Bozse, carja hranyi!* Bár talán ma már ezt is így mondják oroszul: *God, save the Star!*

JEGYZETEK

- Gilles Deleuze: „A filozófiáról” (beszélgetés). Pompeji, 1994. 4. sz. 170.
- Szvák Gyula: *Cárok és kalandorok (A „zavaros idők” története)*. Kossuth, 1982.
- L. ehhez: Szilágyi Ákos: „Jelcinmeker, Lebegymeker.” *Filmvilág*, 1996. 9. sz., valamint: „Ufó-jelenség a Kossuth Lajos téren,” „A Nagy Moszkvai Szópuccs, Tévé-Borisz és Videó-Misa,” „Végforradalmak 1989–1991,” „Magyar médiatáj orosz ecsettel,” „Mint kormányzat a médiában.” In: Szilágyi Ákos: *A tények és a lények*. Liget Könyvek, 1995. 76–161.
- Az Arany Horda kánjait uralmuk alatt Oroszországban „cárokknak” nevezték. Később „A tatár kánok »cári« címe az orosz uralkodó titulusában tér vissza. Mind Retteggett Ivánt, mind az őt követő uralkodókat »Kazányi cárnak«, illetve »Asztrahányi cárnak« nevezték (Kazány 1552-es Asztrahány 1557-es bevételét követően, mikor visszafoglalták őket a tatároktól): a Kazányi kánság (cárság) az Arany Hordától 1445-ben vált le, az asztrahányi pedig az Arany Horda sét-hullását követően képeződött, vagyis mindkét kánság így vagy úgy az Arany Hordához kapcsolódik.” (Borisz Uspenszkij: *Car i szamozvanyec: szamozvancsesztvo v Rosszii kak kulturno-istoriceszkij fenomen*. In: *Izbrannije trudi*, 1. köt. Moszkva: Gnozis, 1994. 100.) Mikor Retteggett Iván Szimeon Bekbulatovicsot, az Arany Horda utolsó kánjának unokáját „cárként” keneti fel, és trónra ülteti (neki a „zemscsina” kormányzását engedve át, magának pedig az „opriscsinát”, tartva meg), akkor – mint Borisz Uspenszkij írja – jelképesen „a tatár kánt ülteti az orosz trónra. Maskarás, beöltöztetett álcár lesz abból, aki korábban egyedül formálhatott jogot arra, hogy cárnak neveztessék, és az orosz államot kormányozza. Ez a korábbi cár azonban most már álcárnak, látzat szerint való cárnak bizonyul, s ezáltal az összes korábbi tatár kán is hamis, nem igazi orosz cárként jelenik meg. Ez a tatár uralom ellen folytatott harcnak mintegy az utolsó – a szemiotikai etapja. Amikor annak idején a tatár kánt (a cárt) az orosz nagyherceg legyőzte, akkor maga vált cárrá, azaz kezdtek úgy nevezni őt is, ahogyan addig a kánokat nevezték, a kán viszont mostantól a hamis cár, az álcár jelentését vette föl. Rendkívül figyelemre-méltó, hogy az a Retteggett Iván járt el így, aki az első orosz cár volt, akit hivatalosan is cárrá kentek fel, az első orosz uralkodó, aki formálisan is jogot nyert az orosz cár titulusára.” (I. m. 86.)
- Vaszilij Sulgin: „1920 god.” Leningrád, 1927. 269–273.
- Sőt 1990 körül éppen a „nyugatos”, „legalista” Gorbacsovval szemben kezdte a nyugati sajtó Jelcint – „keleties” politikai habitusa okán – „orosz cárként” aposztrofálni. Mint Mihail Heller írta 1990 táján, Jelcin hatalomra jutásának esélyeit latolgatva: „...Gorbacsov öt évre biztosította magának a Szovjetunió elnöki posztját. Legális úton aligha fogja tudni

fólváltani őt a közeljövőben ezen a poszton az »orosz cár«, ahogy egyes nyugati lapok az OSZSZK Legfelső Tanácsa új elnökét [Jelcint – Sz. Á.] elkeresztelték. [Nota bene: Jelcin valóban nem legális úton váltotta aztán föl Gorbacsovot a főhatalom politikai trónján. – Sz. Á.] Még tovább: Gorbacsov hatalmi taktikáját a Nyugat támogatására építette: legfontosabb erőforrása az országban belül az a népszerűség lett, amelyet Nyugaton szerzett. Jelcin éppen megfordítva, taktikáját az országon belül kivívott népszerűségére építi. A főtitkár arra számít, hogy külföldön szerzett népszerűsége visszaérkezik hazájába. Potenciális vetélytársa pedig úgy gondolja, hogy odahaza szerzett népszerűsége fogja megalapozni – később – tekintélyét a külföld előtt.” (Mihail Heller: *Sztyegmoj szekretar*. London: OPI, 1991. 308.)

- Kétségtelen, hogy a hatalom szakrális felfogása, a cári titulus és a cár „istenítése” Oroszországban IV. Iván korában gyökeresedett meg: „Iván különleges karizmával ruházta föl magát, látható módon bizánci és nyugat-európai birodalmi mintákat tartva szem előtt, de egyben saját elképzelései szerint át is formálva őket: a cár és Isten kapcsolata Ivánnak a hatalom szentségéről szőtt elképzelésében lényegesen intímabbé vált a mintául szolgáló kultúrákhoz képest – írja Viktor Zsivov C. S. Ingerfom felfogását bírálva. – Akár az orosz vallási felfogás, akár Iván személyes tulajdonságai játszottak is ebben közre, mindenesetre a cári hatalom fogalmát a cár és Krisztus összekapcsolása határozta meg. A Fjodor Johannovics halálát követő politikai és vallási zűrzavarban, amelyből a Zavaros idők (’Szmutnoje vremja’) katasztrófája keletkezett, előtérbe került a kérdés: miként adható át ez a karizmatikus hatalom? Minthogy a cári hatalom karizmája isteni természetű volt, a választás csak viszonylagos legitimitást biztosíthatott, és így válhatott a kortársak tudatában például Borisz Godunov »hamis« cárrá. Az »igazi« cárt semmilyen formális elv, jogi procedúra nem hozhatta létre, az »igazi« cár csak felbukkanhatott, vagy rátalálhattak. Innen származott a rang- és névbitorlás (’szamozvancsesztvo’), és az álcárok sorjázása is.” Követve a cári hatalom felfogásában bekövetkezett változásról tanúskodik az önkasztrálók (’szkopcok’) eretnek sektájának példája is. Alapítója, bizonyos Kondratyij Szelivanov is cárnak adta ki magát, meghozta egyszerre a Megváltónak és III. Péternek, és az önkasztrálók mindkét minőségében elismerték és tisztelték. „Az önkasztrálók felfogásában alighanem az a körülmény játszhatott döntő szerepet, hogy egészen a Zavaros Időkig a cári hatalom mintegy apáról fiúra szállt, az atyai mag útját követve. A kasztrálás viszont éppenséggel tagadása volt ennek a rendnek, kiemelte az új karizma spirituális eredetét, »magtalanságát«, és mint ilyen összhangban állt a cári hatalom új, IV. Ivántól eredeztethető felfogásával.” (Viktor Zsivov: „Szkopci v russzkoj kulturne”. *Novoje Lityera-*

- turnoje Obozrenyje, 1996. 18. sz. 397. Az frás kritikai áttekin-
tést ad V. Volkov 1930-ban Leningrádban megjelent és Pá-
rizsban 1995-ban franciául is kiadott *Russzkaja szekta szkop-
cov [La secte russe des castrats]* című művéről, valamint C. S.
Ingerfom kismonográfia-terjedelmű bevezetőjéről ugyaneb-
ben a kötetben: „Communistes contre castrats.” Paris: Les
belles lettres, 1995.)
- 8 Borisz Uspenszkij: „Car i szamozvanyec: szamozvancsesztvo v
Rosszii kak kulturno-iztoriceszkij fenomen.” *Izbrannije trudi*,
1. köt. Moszkva: Gnozis, 1994. 75–109.
- 9 I. m. 82.
- 10 I. m. 86.
- 11 I. m. 87.
- 12 Idézi Borisz Uspenszkij, i. m. 92.
- 13 Borisz Nyemcov, a fiatal, bájos és sikeres nyiznyij-novgorodi
kormányzó viszont valóban igaz cárevics, Jelcin választott
trónörököse, és már vagy fél éve ennek megfelelően is visel-
kedik (pár hete cserélte föl a kormányzó székét a miniszter-
elnök-helyettesi posztra Csernomirgin kormányában, ahol
Csubajsz mellett, de Csernomirgin előtt a kettes számú kor-
mányzója ma egész Oroszországnak). Nemrég napvilágot lát-
tott *Provincial* című politikai vallomásaiban egész fejezetet
szentel politikai édesatyjának, Jelcinnek, akit „igazi orosz cár-
nak”, „uraságnak”, „bevaló orosz legénynek” nevez. (Borisz
Nyemcov: *Provincial*. Vagriusz, 1997.)
- 14 L. ehhez: „Car-Lebegy.” *Kommerszant*, 1997. 1–2. sz. 10.
- 15 L. ehhez: Vlagyimir Pribilovszkij: „Parad szamozvancev.”
Russzkaja Míszl, 1997. február, 6–12. (4160. sz.) 8., és „Presz-
tol poka vakantyen.” *Itogi*, 1997. március 11. 44–54.
- 16 Igaz, nem egészen függetlenül attól a hírlapi szenzációtól,
amelyet Nanette van der Lan keltett múlt év végén a *Daily
Telegraph* december 31-i számában közölt „Jelcin hazahívja a
15 éves trónörökösöt” című cikkével. A cikkben az újságíró
egy, állítólag az elnök által aláírt titkos rendeletre hivatko-
zik, amely Marija Vlagyimirovna nagyhercegasszony Georgij
nevű fiát az orosz trón hivatalos örököséként ismeri el.
A Kreml ugyanakkor élesen cáfolja a szóban forgó rendeletre
akárcsak távolról emlékeztető dokumentum létét. A Nyuga-
ton élő Romanovok közül Nyikolaj Romanov – Marija Vla-
gyimirovna unokatestvére és bizalmasa – is megszólalt az ügy-
ben: „Egyelőre a kérdés hipotetikus. Oroszországnak ma sok-
- kal fontosabb problémái is vannak ennél, s ezek megoldásá-
hoz nemzeti egyetértésre van szükség. A monarchia helyreál-
lítása megengedhetetlen, ha megosztja és szembeállítja egy-
mással az embereket... A mi leghőbb óhajunk az, hogy hasz-
náljunk Oroszországnak, nem pedig az, hogy kihasználjuk.”
(Idézi: Ilmira Sztjepanovna: „Sto zse vi molcsitye? Kricsitye:
da zdrasztvujet car...” *Russzkaja Míszl*, 1997. március 20–26.
[4166. sz.] 9.) A szóban forgó dokumentum létezését egyéb-
ként maga az Orosz Föderáció elnöke mellett működő nemes-
ségi ügyeket (sic!) intéző államhivatal vezetője, Georgij Vi-
lenbahov is tagadja, akinek magas hivatala folytán tudnia
kellene róla, ha létezne. De az is lehet, hogy nem akar róla
tudni.
- 17 S akkor még nem beszélünk Zsukov marsall unokájáról, akit
a monarchista szobrászművész (Luzskov moszkvai polgármester
egyik kedvence) Vjacseszlav Klikov szeretne trónra ültetni, az
a Klikov, akinek II. Miklós szobrát a minap, 1997 április 1-jén
röpítette levegőbe – nyilván áprilisi tréfa gyanánt – a Moszk-
va melletti Tajninszkban egy magát Munkás-Paraszt Vörös
Hadseregnek nevező szervezet vagy személy. II. Miklós frissen
emelt szobrának felrobbantását tudtommal kizárólag az „Orosz-
ország Felszabadításának Berija Frontja” üdvözölte. A „front”
szóvivője szerint ugyanis „csak vaskézzel uralkodó vezetőknek
értelmes dolog emlékművet állítani: olyanoknak mint Berija,
Sztálin vagy (jobb híján) III. Sándor voltak; a gyöngező,
határozatlan uralkodók – mindenféle Miklósok, Kerenszkijek,
Hruscsovok, Gorbacsovok – szobrainak nincsen létjogosultsá-
guk”. A cári szobrok sorsának ironiája, hogy a Miklós-szobor
felrobbantása mentette meg a lebontástól a másik Luzskov-
kedvenc, a milliárdos Ceretelli I. Péter emlékművét, noha
már városi népszavazás kiírását fontolgatták a Moszkva-szerte
közutálatnak örvendő Péter-szobor eltávolításának ügyében.
A népszavazást kezdeményező művészcsoporthoz vezetője, Marat
Gelman azonban – a szobor elleni merényletet követően – ki-
jelentette: „A Péter emlékmű problémáját mindaddig nem
lehet felvetni, amíg ebben az országban politikai okokból em-
lékműveket lehet robbantgatni... Ezek után senki sem vállal-
hatja a felelősséget I. Péter szobrának lebontásáért, bármilyen
iszonyúan nézzen is az ki.” (*Russzkaja Míszl*, 1997. április
10–16. [4169. sz.] 2. „Dva pamjatyynika.”)
- 18 Idézi Borisz Uspenszkij, i. m. 75.

A Nyugat nem egyetemes

SAMUEL P. HUNTINGTON

A modernség nem elegendő

Az utóbbi években a nyugatiak azzal nyugtatták magukat és böszítettek másokat, hogy azt hangoztatták: a Nyugat kultúrája a világkultúra, vagy legalábbis azzá kellene válnia. Ez az önteltség két formában nyilvánult meg. Az egyik a „Coca-kolonizáció” tézise. Hívei azt állítják, hogy a nyugati, kiváltképp az amerikai popkultúra átfogja az egész világot: az amerikai ételeket, ruházatot, popzenét, filmeket és fogyasztási javakat egyre lelkesebben fogadják az emberek valamennyi világrészen. A másik tétel a modernizálással kapcsolatos. Hirdetői nemcsak azt állítják, hogy a Nyugat vezette el a világot a modern társadalomba, hanem azt is bizonygatják, hogy amint más civilizációk emberei modernizálódnak, egyben nyugatiasodnak is, feladják hagyományos értékeiket, intézményeiket és szokásait, s elfogadják a Nyugaton meghonosodottakat. Mindkét tétel egy kialakulófélben levő homogén, egyetemesen nyugati világ képét vetíti előre – s mindkettő, persze különböző mértékben, téves, fennhéjázó, hamis és veszélyes.

A Coca-kolonizáció tételének szószólói a kultúrát az anyagi javak fogyasztásával azonosítják. A kultúra azonban magában foglalja a nyelvet, a vallást, az értékeket, a hagyományokat és a szokásokat is. Ha az oroszok Coca-Colát isznak, attól még nem gondolkodnak úgy, mint az amerikaiak, amint hogy a szusit fogyasztó amerikaiak sem gondolkodnak úgy, mint a japánok. Az emberiség történetében a divathóbortok és az anyagi javak mindenkor átterjedtek egyik társadalomból a másikba, anélkül azonban, hogy lényegesen megváltoztatták volna a befogadó társadalom alapvető kultúráját. A kínai, a hindu és más kultúrák egyes elemeit időnként lelkesen fogadták Nyugaton, ezek elárasztották a nyugati világot, de semmiféle észrevehető, tartós, tovagyűrűző hatással sem voltak rá. Az az állítás, hogy a popkultúra és a fogyasztási javak elterjedése világszerte a nyugati civilizáció diadalát jelenti, alábecsüli más kultúrák erejét, ugyanakkor banálisnak tünteti fel a nyugati kultúrát, mert azonosítja a zsíros ételekkel, a kifakított nadrágokkal, és a szénsavas üdítőitalokkal. Márpedig a nyugati kultúra lényege a Magna Charta, nem pedig a Magna Mac.

A modernizációs érv gondolati szempontból komolyabb a Coca-kolonizáció tézisénel, ámde ugyanannyira hibás. A tudományos és technikai ismeretek gyors növekedése a

tizenkilencedik században lehetővé tette, hogy az emberek példátlan módon alakítsák környezetüket. A modernizáció magában foglalja az iparosítást, az urbanizációt, a műveltség, az oktatás, a gazdaság és a társadalmi mobilitás egyre magasabb szintjeit, valamint a mind komplexebb és tagoltabb foglalkozási szerkezetet. Forradalmi folyamat volt ez, amely a primitív társadalmaknak civilizált társadalmakká történő átalakulásához fogható; az a folyamat mintegy i. e. 5000 körül indult meg a Tigris és az Eufrátesz, a Nílus meg az Indus völgyeiben. A modern ember kultúrája, attitűdje, értékei és ismeretei nagymértékben különböznek a hagyományos társadalom embereiétől. Elsőként a nyugati civilizáció korszerűsödött, s így elsőnek jutott teljes egészében a modernség kultúrájának birtokába. A modernizálás érve szerint, amint más civilizációk is magukévá teszik az oktatás, a munka, a gazdagság és az osztályszerkezet hasonló mintáit, a nyugati kultúra válik a világ egyetemes kultúrájává.

Vitathatatlan, hogy lényeges és jelentős különbségek vannak a modern és a hagyományos kultúrák között. Az a világ, amelyben néhány társadalom rendkívül modern, mások pedig továbbra is hagyományosak, nyilvánvalóan kevésbé homogén, mint egy olyan világ, amelyben valamennyi társadalom többé-kevésbé modern. Ebből azonban nem következik szükségszerűen, hogy modern kultúrájú társadalmak hasonlóbbak legyenek, mint a hagyományos kultúrával rendelkező társadalmak. Alig néhány évszázada még valamennyi társadalom hagyományos volt. Vajon az a világ kevésbé volt homogén, mint a jövőnek bármely egyetemesen modern világa lenne? A válasz: minden valószínűség szerint – nem. „A Mingek Kínája... bizonyára közelebb állt a Valois-k Franciaországához – állapítja meg Fernand Braudel –, mint Mao Ce-tung Kínája az Ötödik Köztársaság Franciaországához.”¹ A modern társadalmaknak sok a közös vonásuk, de ettől még nem feltétlen homogének. Az az érvelés, miszerint igenis homogénné válnak, azon a feltevésen alapul, hogy a modern társadalomnak egyetlen típus, a nyugati felé kell közelítenie, hogy a modern civilizáció nyugati civilizáció, s hogy a nyugati civilizáció azonos a modern civilizációval. Ez azonban hamis azonosítás. A civilizációt tanulmányozó tudósok jóformán kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a nyugati civilizáció a nyolcadik és a kilencedik században alakult ki, s az ezt követő századok so-

¹ A *The West Unique, not Universal* c. tanulmány a *Foreign Affairs* 1996. november/decemberi számában jelent meg.

rán fejlesztette ki megkülönböztető, jellemző vonásait. Egészen a tizenharmadik századik nem kezdett modernizálódni. Egyszóval, a Nyugat már jóval előbb nyugati volt, semmint modern.

Mi teszi a Nyugatot nyugativá?

Melyek voltak a nyugati civilizáció megkülönböztető vonásai a modernizációt megelőző évszázadokban? Azok a tudósok, akik megpróbáltak válaszolni erre a kérdésre, néhány részletet illetően más-más álláspontot képviselnek, ám azonos véleményen vannak a nyugati civilizáció lényegét megalapozó számos intézmény, gyakorlat és nézet dolgában.

A klasszikus örökség. A Nyugat, harmadik generációs civilizációként sokat örökölt korábbi civilizációktól, kiváltképp a klasszikus civilizációtól. A nyugati civilizációban sok a klasszikus örökség, így például a görög filozófia és racionalizmus, a római jog, a latin nyelv és a kereszténység. A mohamedán és a görögkeleti civilizációk szintén örökölték a klasszikus civilizációtól, de közel sem annyit, mint a Nyugat.

Nyugati kereszténység. A nyugati kereszténység, először a katolicizmus, majd a protestantizmus a nyugati civilizáció legfontosabb történelmi jellemzője. Voltaképpen első évezredének nagy részében azt, amit mi ma nyugati civilizációként ismerünk, nyugati kereszténységnek neveztek. A nyugati keresztény népek körében fejlett volt a közöség-tudat, s úgy vélték, ez megkülönbözteti őket a törököktől, móroktól, bizánciaktól és másoktól. Amikor a tizenhatodik században a nyugatiak elindultak, hogy meghódítsák a világot, ezt nemcsak az arany, hanem Isten kedvéért is tették. A reformáció és az ellenreformáció, a nyugati kereszténység szétválása protestantizmusra és katolicizmusra, valamint e szakadás politikai következményei, szintén a nyugati történelem jellegzetes vonásai, amelyek teljesen hiányoznak a keleti ortodoxiából, és távol esnek a latin-amerikai tapasztalattól.

Európai nyelvek. Az egyik kultúrát valamely más kultúrától megkülönböztető tényezőik sorában a vallás után nyomban a nyelv következik. A Nyugat sokféle nyelve miatt is különbözik a legtöbb civilizációtól. A japánt, a hindit, a kínait, az orosz, sőt még az arabot is elismerik más civilizációk alapvető nyelveinek. A Nyugat örökségül kapta a latint, ámde e régióban sokféle nép jött létre, és velük együtt nemzeti nyelvek fejlődtek ki, amelyek lazán a román és a germán nyelvek általános kategóriáiba sorolhatók. Mindezek a nyelvek a tizenhatodik századra általában elnyerték mai alakjukat. A Nyugat közös nemzetközi nyelve a francia lett, kiszorítva a latint, majd a huszadik században a franciának kapitulálnia kellett az angol előtt.

Az egyházi és a világi hatalom szétválása. A Nyugat történelme során először az Egyház, majd számos egyház létezett függetlenül az államtól. Isten és császár, egyház és állam, egyházi hatalom és világi hatalom mindvégig érvényesülő kettősség volt a nyugati kultúrában. Ennyire világosan és egyértelműen csak a hindu civilizációban vált külön a vallás és a politika. A mohamedán világban az Isten császár; Kínában és Japánban a császár Isten; az ortodox világban Isten a császár alárendelt társa. Az egyház és az állam különválása, mely a nyugati civilizáció jellemzője, egyetlen más civilizációban sem fordult elő. A ha-

talom megosztása hallatlanul nagy mértékben járult hozzá a szabadság kifejlődéséhez Nyugaton.

A törvény uralma (jogállam). Az a szemlélet, mely szerint a törvény alapvető fontosságú a civilizált lét számára, római örökség. Középkori filozófusok kidolgozták a természetjog fogalmát, és elvárták, hogy az uralkodók ennek alapján gyakorolják hatalmukat, Angliában pedig kifejlődött a szokásjog hagyománya. A tizenhatodik és a tizenhetedik században, az abszolutizmus időszakában a törvény uralma inkább annak a megszegésében öltött testet, mindazonáltal továbbra is érvényesült a szemlélet, hogy az emberi hatalmat valamiféle külső korlátozásnak kell alávetni: *non sub homine sed sub Deo et lege*. A törvény uralmának a hagyománya vetette meg az alkotmányosság, a jogállam, valamint az emberi jogok védelmének alapját – beleértve a tulajdonhoz való jogot – a hatalom önkényes gyakorlásával szemben. Más civilizációkban a jog a gondolkodás és a viselkedés formálásának sokkal kevésbé fontos tényezője.

T

Társadalmi pluralizmus és civil társadalom. A nyugati társadalom történelmileg igen nagy mértékben pluralista. A Nyugatot az jellemzi, jegyzi meg Karl Deutsch, hogy „megjelennek és fennmaradnak különféle autonóm csoportok, amelyek nem vérségi kapcsolatokon vagy házasságokon alapulnak”.² A hatodik és a hetedik századtól fogva ilyen csoportok voltak kezdetben a kolostorok, rendházak és céhek, de később Európa számos részében magukba foglaltak más szövetségeket és társaságokat is. Nyugaton több mint egy évezreden át létezett civil társadalom, s ez megkülönböztette más civilizációktól. A társuláson alapuló pluralizmust osztálypluralizmus egészítette ki. A legtöbb nyugat-európai társadalomnak része volt egy viszonylag erős és autonóm arisztokrácia, a paraszt-ság óriási tömegei, valamint a kereskedők és iparosok kicsiny, ám jelentős osztálya. A feudális arisztokrácia ereje főképp abban rejlett, hogy megakadályozta az abszolutizmust abban, hogy meggyökerezzen a legtöbb európai országban. Ez az európai pluralizmus élesen elüt a civil társadalom szegénységétől, az arisztokrácia gyengeségétől, és a központosított bürokráciáktól Oroszországban, Kínában, az ottomán országokban és más, nem nyugati társadalmakban.

Képviselési testületek. A társadalmi pluralizmus nyomán már régtől fogva kialakultak a rendek, a parlamentek és egyéb intézmények, amelyek az arisztokrácia, a papság, a kereskedők és más csoportok érdekeit képviselték. Ezek a testületek a képviselet olyan formáiról gondoskodtak, amelyek idővel a modern demokrácia intézményeivé fejlődtek. Az abszolutizmus korában megesezt néhányszor, hogy eltörölték őket, vagy nagymértékben korlátozták hatalmukat. Ámde még olyankor is, amikor így történt, újjá lehetett élesíteni őket (például Franciaországban) a politikai részvétel eszközeiként. Napjainkban egyetlen más civilizációnak sincsen ehhez fogható, ezeréves múltú visszatekintő képviselési-testületi öröksége. Helyi szinten is kifejlődtek önkormányzatért küzdő mozgalmak, elsőként a kilencedik században az itáliai városokban, majd innen észak felé terjedtek, s egyre több hatalmat ragadtak el a püspököktől és a nemesektől, míg végül a tizenharmadik században az „erős és független városok” olyan társulásai jöttek létre, mint amilyen a Hanza-szövetség volt.³ Az or-

szagos szintű képviseletet tehát kiegészítette bizonyos mérvű helyi autonómia, melynek nyomát sem találjuk másutt a világon.

Individualizmus. A nyugati civilizáció fenti vonásai hozzájárultak a civilizált társadalmakban páratlan individuális tudat, valamint a személyi szabadságjogok hagyományának kialakulásához. Az individualizmus a tizenhetedik és a tizenötödik században kezdett gyökeret ereszteni, és az egyéni választás jogának elfogadása – hogy Deutschof idézzük: „a Rómeó és Júlia-forradalom” – a tizenhetedik századra már uralkodó szemléletté vált Nyugaton. Még a mindenki számára egyenlő jogok követelése is hangot kapott („Anglia legszegényebbjének is élnie kell, akárcsak a leggazdagabbnak”), jóllehet ezt nem fogadták el. Az individualizmus a Nyugat megkülönböztető vonása marad a huszadik századi civilizációk körében. Egy felmérés során, amelyben hasonló népcsoportokat vizsgáltak 50 országban, az individualizmus indexének legmagasabb pontszámait a minta 20 nyugati országa közül 19 érte el. Egy másik, kultúrák közötti felmérés, amely az individualizmust és a kollektívizmust vizsgálta, szintén kimutatta az individualizmus uralmát Nyugaton, ellentétben a másutt túlsúlyban levő kollektív szemlélettel, s arra a következtetésre jutott, hogy „a nyugaton legfontosabb értékek másutt a legkevésbé fontosak közé számítanak”.⁴ Nyugatiak és nem nyugatiak ismételt hangúlyozzák, hogy az individualizmus a Nyugat legfontosabb megkülönböztető jegye.

A fenti lista nem teljes igényű felsorolása a nyugati civilizáció megkülönböztető vonásainak. Azt sem kívánja sugallni, mintha ezek a jellemző tulajdonságok mindig és mindenütt jelen lettek volna a nyugati társadalomban. Nyilvánvalóan nem így van: a nyugati történelem számos zsarnoka rendszeresen figyelmen kívül hagyta a törvény uralmát, és felfüggesztette a képviseleti testületek működését. Azt sem akartuk állítani, hogy egyetlen ilyen jellemző vonás sem jelent meg más civilizációkban. A *Korán* és a *sárija* a mohamedán társadalmak alaptörvénye; Japánnak és Indiának a Nyugathoz hasonló osztályrendszerei voltak (s meglehet, ennek következtében ez az a két jelentős nem nyugati társadalom, amely már huzamosabb ideje demokratikus kormányzatot tart fenn). Egyenként vizsgálva ezeket a tényezőket, szinte egy sem jellemzi kizárólag a Nyugatot. Ámde e tényezők kombinációja páratlan, s ez a nyugat megkülönböztető sajátossága. Mindezek a fogalmak, gyakorlati alkalmazások és intézmények sokkalta elterjedtebbek Nyugaton, mint más civilizációkban. Ők alkotják a nyugati civilizáció folyamatosan érvényesülő lényegét. Ezen tényezők együttese az, ami nyugati, ámde nem modern a Nyugatban.

Úgyszintén ezen tényezők érvényesülése nyomán jött létre a személyi szabadság iránti elkötelezettség, mely ma is megkülönbözteti a Nyugatot minden más civilizációtól. Amint Arthur M. Schlesinger, Jr. megállapította: „Európa a személyi szabadság, a politikai demokrácia, a törvény uralma, az emberi jogok és a kulturális szabadság eszméinek forrása – páratlan forrása... Mindezek európai eszmények, nem ázsiai, nem afrikai, nem közel-keleti eszmények, azokat ott legfeljebb átveszik.”⁵ Ezek a fogalmak és jellemzők úgyszintén lehetővé tették, hogy a Nyugat vezető szerepet vigyen a maga és a világ modernizálásában. Ezek teszik a nyugati civilizációt egyedülállóvá, és a nyugati civilizáció nem azért értékes, mert egyetemes, hanem mert unikális.

Másolhatják-e a Nyugatot a többiek?

Vajon ahhoz, hogy modernizálódjanak, fel kell-e adniuk a nem nyugati társadalmaknak saját kultúrájukat, át kell-e venniük a nyugati kultúra legfontosabb elemeit? E társadalmak vezetői néhanapján úgy vélik, ez szükséges. Nagy Péter és Musztafa Kemál Atatürk elszántan törekedtek országaik modernizálására, s meggyőződésük szerint ez azt jelentette, hogy a nyugati kultúrát egészen oly mértékig átveszik, hogy a hagyományos fejedőket is nyugatira cserélik. E folyamat során „meghasonlott” országok hoztak létre, amelyek elbizonytalanodtak, voltaképpen mi is kulturális identitásuk. A nyugati kulturális import nem segítette őket jelentősen modernizációs törekvésekben sem. Jóval gyakoribb az az eset, amikor a nem nyugati társadalmak vezetői modernizálásra törekednek, ugyanakkor elutasítják a nyugatosodást. Céljukat a *ti-jong* (kínai tudomány az alapelveket, nyugati tudomány a gyakorlati felhasználást illetően) és a *voken*, *összei kifejezés* (Japán szellemiség, nyugati technológia) összefoglalja. Ezeket a kínai és a japán reformerek már száz évvel ezelőtt is használták, Szaúd-Arábiában pedig Bandar bin Szultán herceg 1994-ben jelentette ki, miszerint „a külföldi importcikkék tetszetősek, mint csillogó vagy high-tech »holmik«. Ámde a máshonnan importált megfoghatatlan társadalmi és politikai intézmények végzetsek lehetnek – kérdezzék csak meg az iráni sahot... Számukra az iszlám nem egyszerűen vallás, hanem életmód. Mi, szaúdiak modernizálódni akarunk, de nem feltétlenül kívánunk elnyugatiasodni.” Japán, Szingapúr, Tajvan, Szaúd-Arábia, kisebb mértékben pedig Irán modern társadalmakká váltak anélkül, hogy nyugati társadalmakká váltak volna. Kína egyértelműen modernizálódik, de semmiképpen sem nyugatiasodik.

A civilizációk kölcsönösen hatottak egymásra, és kölcsönöztek is egymástól, s ez a csere a korszerű közlekedési eszközök és kommunikáció révén mostanság mind nagyobb arányokat ölt. Csakhogy a világ legtöbb civilizációja legalább egy ezredév óta, néhány esetben pedig több ezer éve fennáll. Ezek a civilizációk oly módon kölcsönöztek egymástól, hogy az gyarapította fennmaradási esélyeiket. A tudósok egyetértenek abban, hogy jóllehet Kína átvette a buddhizmust Indiától, ez nem járt Kína „elindiasodásával”, hanem a buddhizmus „elkínaiasodása” lett a következménye. A kínaiak a maguk céljaihoz és szükségleteihez idomították a buddhizmust. Ugyanakkor mindmáig következetesen visszaverték a kereszténység felvételére irányuló jelentős nyugati erőfeszítéseket. S ha egyszer majd mégiscsak importálják a kereszténységet, feltehetően oly módon veszik át és alkalmazkodik, hogy azzal erősítsék a kínai kultúra továbbra is érvényesülő lényegi sajátosságait.

Hasonlóképpen, a mohamedán arabok az elmúlt évszázadokban átvették, nagyra becsülték és felhasználták, „lényegében hasznossági okoknál fogva, hellenisztikus örökségüket. S mivel leginkább bizonyos külsődleges formák vagy technikai aspektusok érdekelték őket, tudták, miként hagyják figyelmen kívül a görög filozófia mindazon elemeit, amelyek ellentétbe kerülnek a Korán alapvető normái és tantételei által megfogalmazott »igazsággal.«” Japán ugyanezt az utat követte. A hetedik szá-

zadban importálta a kínai kultúrát, majd önálló civilizációját „saját maga, gazdasági és katonai nyomástól függetlenül” hajtotta végre. „Az ezt követő századokban egyfelől a kontinentális befolyástól való viszonylagos elszigetelődés, amikor is a korábban kölcsönvett elemeket megrostálták, és a hasznos elemeket asszimilálták, másfelől a kapcsolatfelvétel és a kulturális kölcsönzés időszakai váltakoztak.” Hasonlóképp, napjainkban Japán és más nem nyugati társadalmak átveszik a nyugati kultúra válogatott elemeit, s arra használják ezeket, hogy erősítsék saját kulturális identitásukat. Braudel szerint szinte „gyermeked dolog lenne” azt hinni, hogy „a civilizáció diadala” (így, egyes számban) a kulturális sokféleség végéhez vezetne, mely évszázadokon át a világ nagy civilizációiban öltött testet.⁶

Kulturális visszahatás

A modernizálás és a gazdasági fejlődés nem követel, s nem is hoz létre kulturális nyugatiasodást – ellenkezőleg, segíti az őshonos kultúrák újjászületését, és az azok iránti elköteleződést. Ami az egyes egyént illeti, az emberek elvándorlása számukra ismeretlen városokba, társadalmi környezetbe és foglalkozásokba, szétzúzza a hagyományos helyi kapcsolatrendszereket, elidegenedéssel és irányvesztéssel jár, s olyan identitásválságokhoz vezet, amelyekre gyakran a vallás ad választ. Társadalmi szinten a modernizálás növeli az ország gazdasági jólétét és katonai hatalmát, s arra ösztönzi az embereket, bízzanak az örökségükben, és váljanak kulturálisan magabiztosakká. Ennek következtében sok nem nyugati társadalomban visszatérnek az őshonos kultúrákhoz. Ez gyakorta vallási formát ölt – a vallás világszerte végbemenő újjáéledése a modernizálás közvetlen következménye. Nem nyugati társadalmakban ez az újjáéledés szinte szükségszerűen Nyugat-ellenes köntösben jelenik meg; néha azért utasítják el a nyugati kultúrát, mert keresztény és felforgató, más esetekben, mert világi és elfajzott. Az őshonossághoz való visszatérés a mohamedán és az ázsiai társadalmakban a legszembetűnőbb. Az iszlám újjászületés minden mohamedán országban jellemző; jóformán valamennyiben jelentős társadalmi, kulturális és szellemi mozgalom alakját ölti, s a legtöbb országban nagy hatással van a politikára. 1996-ban lényegében valamennyi mohamedán ország – Irán kivételével – erőteljesebben volt mohamedán és iszlámista a világfelfogását, politikáját és intézményeit tekintve, mint 15 esztendővel korábban. Azokban az országokban, melyekben az iszlámista politikai erők nem jutottak kormányra, óhatatlanul ők uralják a kormány ellenzékét, nemegyszer monopolizálva az ellenzéki szerepet. Az emberek az egész mohamedán világban elutasítják társadalmi „elnyugatiasítását”.

Kelet-Ázsia társadalmi ugyancsak ismét felfedezték az őshonos értékeket, és kevésbé hízelgő párhuzamot vonnak saját kultúrájuk és a nyugati kultúra között. Akárcsak más nem nyugati népek, ezek a társadalmak évszázadokon át irigyleték a nyugati társadalmak gazdasági jólétét, technológiai fejlettségét, katonai hatalmát. E siker titkát a nyugati gyakorlatban és szokásokban keresték, s amikor fellelték azt, amit a siker titkának vélték, megkísérelték alkalmazni saját társadalmukban. Most azonban alapvető változás megy végbe. Napjainkban a kelet-ázsiaiak drámai gazdasági fejlődésüket nem a nyugati kultúra importjának tulajdonítják, hanem annak, hogy ragaszkodtak saját kul-

túrájukhoz. Nem azért jártak sikerrel, állítják, mert olyanokká váltak, mint a Nyugat, hanem mert továbbra is mások, mint a Nyugat. Amikor a nem nyugati társadalmak gyengének érezték magukat a Nyugattal szemben, számos vezetőjük az önrendelkezés, a liberalizmus, a demokrácia és a szabadság nyugati értékeit hívta segítségül, hogy megindokolja szembenállását a nyugati világalommal. Ma, amikor már nem gyengék, sőt egyre erősebbek, „emberjogi imperializmus”-ként bélyegzik meg azokat az értékeket, amelyekhez korábban segítségül folyamodtak, hogy érdekeiket érvényesítsék. Amint csökken a Nyugat hatalma, gyengül a nyugati értékek és kultúra vonzereje is, a Nyugat pedig arra kényszerül, hogy alkalmazkodjék az új helyzethez. Egyre csökken az a képessége, hogy rákényszerítse értékeit a nem nyugati társadalmakra. Alapvetően a világ jókora része modernebbé válik, ám kevésbé lesz nyugati.

Ennek az irányzatnak egyik megnyilvánulását Ronald Dore „második generációs őshonosság”-ként határozta meg. Mind az egykori nyugati gyarmatokon, mind pedig a mindenkor független nem nyugati országokban „az első »modernizáló« vagy »függetlenség utáni« nemzedék tagjait külföldi (nyugati) egyetemeken képezik ki, »kozmetopolita« nyelven. Részből azért, mert első ízben fogékony tizenévesekként mennek külföldre, nagyon is mélyen beléjük ivódhatnak a nyugati értékek és életstílusok.” Ezzel szemben a jóval népesebb második nemzedék többségét odahaza, az első nemzedék által létesített egyetemeken képezik, ahol helyi nyelven, nem pedig a gyarmati helyettesítő nyelvek egyikén oktatnak. Ezek az egyetemek „sokkal lazább kapcsolatot teremtenek a nagyvárosi világkultúrával”, és „az ismeretek fordítások útján honosítják – amelyek rendszerint korlátozott hatásúak, és gyenge minőségűek”. Ezeknek az egyetemeknek a végzősei nehezményezik a korábbi, Nyugaton képzett nemzedék uralkodó szerepét, s ezért gyakran „nem tudnak ellenállni az őshonos ellenzéki mozgalmak vonzerejének”.⁷ A nyugati befolyás csökkenésével a fiatal, becsvágyó vezetők már nem várhatják a Nyugattól, hogy hatalmat és jólétet nyújtson számukra. A siker eszközeit saját társadalmukban kell megkeresniük, ezért alkalmazkodnak e társadalom értékeihez és kultúrájához.

Az őshonosodást a demokrácia paradoxonja segíti elő: amikor nem nyugati társadalmak nyugati típusú választásokat rendeznek, a demokrácia ösztönzi, s gyakran hatalomra segíti az őshonos és Nyugat-ellenes politikai mozgalmakat. Az 1960-as és 1970-es években a nyugatosodott és Nyugat-barát kormányokat puccsok és forradalmak veszélyeztették; az 1980-as és 1990-es években egyre inkább fenyegeti őket az, hogy választások útján szorítják ki őket a hatalomból. A demokrácia általában lokálpatriótábbá, nem pedig kozmopolitábbá teszi a társadalmat. Nem nyugati társadalmakban politikusok nem nyernek választásokat, ha azzal tűntetnek, mennyire nyugatiak. A választási versengés arra sarkallja őket, hogy azt bizonygassák, amiről úgy vélik, a legnagyobb népszerűséget szerzi nekik, márpedig ezek a szövegek rendszerint etnikai, nacionalista és vallási jellegűek. Ennek következtében széles körű népi mozgósítás megy végbe a nyugati orientációjú eliték és általában a Nyugat ellen. Ez a folyamat – amely Srí Lankában kezdődött az 1950-es években, s onnan terjedt országról orszá-

ra Ázsiában, Afrikában és a Közel-Keleten – megmutatkozott a vallási orientációjú pártok győzelmében Indiában, Törökországban, Boszniában és Izraelben az 1995. és 1996. évi választások során. A demokratizálódás tehát hadilábon áll a nyugatosodással.

A világszerte érvényesülő őshonosodás rendkívül erős áramlatai neveltségessé teszik a nyugati várakozásokat, miszerint a nyugati kultúra válik majd a világ kultúrájává. Minden kultúra két központi eleme a nyelv és a vallás. Az angol – így bizonygatják – válik a világ nyelvéné. Vitathatatlanul a multinacionális üzleti világ kommunikációjának, a diplomáciának, a nemzetközi intézményeknek, a turizmusnak és a repülésügynek az angol *lingua francájává* vált. Csakhogy az angol felhasználása a kultúrák közti kommunikációban eleve feltételezi különböző kultúrák létét; akárcsak a fordítás és a tolmácsolás, az angol nyelv alkalmazása inkább a nehézségek leküzdésének, semmint kiküszöbölésének a módja. A világ angolul beszélő népességének aránya voltaképpen csekély, és csökkenően van. A legmegbízhatóbb adatok szerint, amelyeket Sidney S. Colbert, a Washingtoni Egyetem professzora állított össze, 1958-ban az emberiségnek nagyjából 9,8 százaléka beszélt első és második nyelvként az angolt, míg 1992-re ez az arány 7,6 százalékra csökkent. Márpedig az a nyelv, amely a világ népessége 92 százalékának idegen, nem az egész világ nyelve. Hasonlóképpen, 1958-ban az emberek 24 százaléka beszélt az öt legnagyobb nyugati nyelv valamelyikét, míg 1992-ben már csak 21 százaléka. Hasonló a helyzet a vallásokat illetően. A nyugati keresztények napjainkban a világ népességének talán 30 százalékát teszik ki, ámde százalékos arányuk szakadatlan csökken, s valamikor az elkövetkező évtizedben vagy röviddel ezt követően a mohamedánok száma meghaladja már a keresztényekét. A nyelv és a vallás tekintetében tehát a Nyugat visszaszorulóban van. Amint Michael Howard rámutatott, „egyszerűen nem igaz az az általános nyugati feltételezés, miszerint a kulturális sokszínűség olyan történelmi érdekesség, amelyet gyorsan elkopat az általános, nyugati orientációjú, anglofón világkultúra, alapvető értékeink alakítója”.⁴

Az őshonosodás elterjedésével és a nyugati kultúra vonzerejének elhalványulásával a Nyugat és a világ többi része közötti kapcsolatok rákfenéje az, hogy a Nyugat, kiváltképpen Amerika erőfeszítéseket tesz a nyugati kultúrának mint egyetemes kultúrának az előmozdítására, ugyanakkor mind kevesebb lehetősége nyílik erre. A kommunizmus összeomlása fokozta ezt az egyenlőtlenéget, miután alátámasztani látszott azt a nézetet Nyugaton, hogy ideológiája, a demokratikus liberalizmus világszerte győzedelmeskedett, tehát egyetemes érvényel bír. A Nyugat – kiváltképpen az Egyesült Államok, amely mindig is hittérítő nemzet volt – azt vallja, hogy a nem nyugati népeknek el kell kötelezniük magukat a demokrácia, a szabad piac, a korlátozott állam, az egyház és az állam szétválasztása, az emberi jogok, az individualizmus, a törvény uralma nyugati értékei iránt, s be kell építeniük ezeket az értékeket intézményeikbe. Más civilizációkban bizonyos kisebbségek magukévá teszik és elősegítik ezeket az értékeket, ám a velük kapcsolatos uralkodó attitűd a kételkedéstől egészen az erőteljes ellenzésig terjedő skálán mozog. Ami a Nyugat számára az egyetemesség ma-

ga, azt a világ többi része imperializmusnak tekinti.

Nem nyugatiak habozás nélkül rámutatnak arra, mekkora szakadék tátong a nyugati elvek és a nyugati gyakorlat között. Az egyetemességet hirdető állítások fonákján képmutatás és kettős erkölcsi normák láthatók. A Nyugat támogatja ugyan a demokráciát, de csak akkor, ha az nem segíti hatalomra a mohamedán fundamentalistákat; Iránnak és Iráknak atomsorompót prédikálnak, Izraelnek viszont nem; a szabad kereskedelem a gazdasági növekedés varázssitala, de ez nem érvényes a mezőgazdaságra; az emberi jogok védelme fontos a Kínával való viszonyban, ámde Szaúd-Arábiára ez nem vonatkozik; az olajtulajdonos Kuvait elleni agressziót óriási katonai erővel verik vissza, ám mindjárt más helyzetet az olaj nélküli Boszniával szemben elkövetett agresszió esetében.

Ha komolyan vesszük azt a hittel vallott nézetet, hogy a nem nyugati népeknek át kellene venniük a nyugati értékeket, intézményeket és kultúrát, kimondhatjuk, hogy ennek gyakorlati megvalósítása erkölcstelen. Az európai hatalom szinte általános érvényesülése a tizenkilencedik század végén és az Egyesült Államok egész világra kiterjedő fölénye a huszadik század második felében azzal járt, hogy világszerte elterjedt a nyugati civilizáció jó néhány mozzanata. Ámde az európai globalizmusnak már vége, az amerikai hegemonia pedig csökkenőfélben van, már csak azért is, mert többé nem kell megvédenie az Egyesült Államokat a hidegháborús szovjet fenyegetéssel szemben. A kultúra pedig nyomon követi a hatalmat. Ha a nem nyugati társadalmakat még valaha is újra a nyugati kultúra fogja formálni, úgy ez csak a nyugati hatalom kiterjesztésének és csatasorba állításának a következménye lehet. Az imperializmus az egyetemesség szükségszerű, logikus következménye, s mégis, az egyetemesség hirdetői között alig akad, aki támogatná a céljuk eléréséhez szükséges militarizálást és durva erőszakot. Továbbá, egyre érettebbé váló civilizációként a Nyugat immár nem rendelkezik azzal a gazdasági és demográfiai dinamizmussal, mely szükséges lenne ahhoz, hogy rákényszerítse akarát más társadalmakra. Bármely erre irányuló törekvés ellentétes az önmegőrzés és demokrácia nyugati értékeivel is. 1996 márciusában Mahathir, Malajzia miniszterelnöke közölte az európai kormányok egybegyűlt vezetőivel: „Az európai értékek európai értékek; az ázsiai értékek egyetemes értékek.” Ahogy az ázsiai és mohamedán civilizációk kezdik bizonygatni kultúráik egyetemes voltát, a nyugatiak is lassacskán felismerik az egyetemesség és az imperializmus összefüggését, s a pluralista világ előnyeit.

A Nyugat aládúcolása

Elérkezett az ideje, hogy a Nyugat feladja az egyetemesség ábrándját, és növelje civilizációjának összetartását és életerejét egy számos civilizációt felölelő világban. Nem szolgálja a Nyugat érdekeit, ha válogatás nélkül beavatkozik más népek vitáiba. A most felvirradó korszakban a regionális konfliktusok megakadályozása és megoldása elsősorban az adott térségben uralkodó civilizációk vezető államainak a felelőssége. „Minden politika helyi politika”, állapította meg Thomas O'Neill, a képviselőház egykori elnöke, s ehhez az igazsághoz tartozik, hogy „minden hatalom helyi hatalom”. Sem az Egyesült Nemzetek, sem az Egyesült Államok nem erőltethet rá helyi konfliktusokra olyan tartós megoldásokat, amelyek figyelmen kívül hagy-

ják a helyi hatalom tényeit. Bárki, aki jártas a bűnözésben, tudja, hogy a helyi jogot és rendet leginkább az utcán őrző zaru tartja fenn, nem pedig az, hogy a távolban esetleg feltűnhet egy motoros rendőrfőnök. Egy sokpólusú, sokcivilizációs világban a Nyugatnak az a feladata, hogy garantálja saját érdekeinek érvényesülését, nem pedig az, hogy képviselje más népek érdekeit, vagy megkísérelje rendezni más népek konfliktusait, amikor ezek a konfliktusok csekély, vagy éppenséggel semmilyen következménnyel sem járnak a Nyugatra.

A Nyugat jövője nagyrészt a Nyugat egységétől függ. A civilizációkat tanulmányozó tudósok úgy vélik, a civilizációk a zűrzavar és az egymással hadat viselő államok korszakát követően jönnek létre, s ez végül a civilizáció egyetemes államához vezet, ami vagy a megújulás forrása, vagy a hanyatlás és fölbomlás előjátéka lehet. A nyugati civilizáció túljutott már az egymással hadat viselő államok szakaszán, és elindult az egyetemes állam felé. De még nem ért ennek a szakasznak a végére: a Nyugat nemzetállamai két, félig egyetemes államként fognak össze – az egyik Európában, a másik Észak-Amerikában alakul ki. Ezt a két entitást és alkotóelemeiket azonban összefűzi a formális és az informális intézményes kötelékek rendkívül komplex hálózata. Az egykori civilizációk egyetemes államai birodalmak voltak. Mivel azonban a nyugati civilizáció politikai formája a demokrácia, a nyugati civilizáció kialakulófélben levő egyetemes állama nem birodalom, hanem sokkal inkább államszövetségek, szövetségi államok és nemzetközi rezsimek elegye.

Ebben a helyzetben a Nyugat problémája az, miként tartsa meg dinamizmusát, s miként fokozza belső összetartását. A nyugati egység inkább függ az Egyesült Államokban végbemenő eseményektől, mint az európai történésektől. Az Egyesült Államokra három irányból hat húzóerő. Dél felé húzza a latin-amerikaiak egyre nagyobb arányokat öltő bevándorlása, továbbá spanyol ajkú lakosságának növekvő számaránya és hatalma; Mexikó fűzője az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodással, és az az eshetőség, hogy a NAFTA-t kiterjesztik a nyugati félteke más országaira is; végül, a Latin-Amerikában végbemenő politikai, gazdasági és kulturális változások, miáltal Latin-Amerika egyre hasonlatosabbá válik az Egyesült Államokhoz. Ugyanakkor az Egyesült Államokat nyugati irányba húzza a kelet-ázsiai társadalmak egyre nagyobb gazdagsága és befolyása; a szakadatlan erőfeszítések egy csendes-óceáni közösség kifejlesztésére, mely az Ázsiai-csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) fórumában ölt testet; továbbá az ázsiai társadalmakból érkező bevándorlók tömege. Ha a demokrácia, a szabad piacok, a jog uralma, a civil társadalom, az individualizmus és a protestantizmus erős gyökeret ver Latin-Amerikában, akkor ez a földrész, amelynek kultúrája mindenkor szoros kapcsolatban állt a Nyugattal, össze fog oltadni a Nyugattal, és a nyugati civilizáció harmadik pillérévé válik. Az ázsiai társadalmakkal ilyen konvergencia nem lehetséges. Ehelyett Ázsia feltehetően szakadatlanul gazdasági és politikai kihívást jelent majd általában a Nyugat, kiváltképp pedig az Egyesült Államok számára. A legfontosabb a harmadik húzóerő, amely Európa irányába mutat. A közös értékek, intézmények, történelem és kultúra megszabják, hogy az Egyesült Államok és Európa to-

vábbra is szoros szövetségben éljen. Szükséges is, kívánatos is az Atlanti-óceánon átívelő intézményes kapcsolatok további fejlesztése, beleértve az európai-amerikai szabadkereskedelmi egyezményre irányuló tárgyalásokat, és egy észak-atlanti gazdasági szervezet létrehozását, mintegy a NATO párjaként.

Az Európa és Amerika közötti jelenlegi legfontosabb nézeteltérések nem közvetlen érdekütközésekből, hanem a harmadik felekkel szemben követendő politikából fakadnak. Ide tartozik például a mohamedán Bosznia támogatása; Izrael biztonsági szükségleteinek prioritása a közkeleti politikában; az Egyesült Államok törekvése azon külföldi cégek megbüntetésére, amelyek kereskednek Iránnal és Kubával; az Irak elleni gazdasági szankciók teljes körű fenntartása; s végül az, hogy milyen szerepet szánjanak a Kínával való kapcsolatokban az emberi jogoknak és az atomfegyverkezés korlátozásának. Nem nyugati hatalmak, kiváltképp Kína, megkísérlik kihasználni ezeket a nézetkülönbségeket, és kijátszani egymással szemben az egyes nyugati országokat. Maguk az ellentétek nagyrészt eltérő távlati geopolitikai elképzelésekből, valamint belpolitikai és gazdasági érdekekből fakadnak. A Nyugat egységének fenntartása azonban elengedhetetlen, hogy lassítható legyen a nyugati befolyás hanyatlása a nemzetközi politikában. A nyugati népeknek sokkal több a közös vonása, mint amennyi a közös bennük az ázsiai, közkeleti vagy afrikai népekkel. A nyugati országok vezetői között a bizalom és együttműködés olyan intézményesített mintái jöttek létre, amilyenek – kevés kivételtől eltekintve – nem alakultak ki más társadalmak vezetőivel. Ha egyesíti erőit, a Nyugat továbbra is jelentős szerepet tölt be a nemzetközi életben; ha viszont megoszlik, áldozatul esik a nem nyugati államok azon törekvéseinek, hogy kiaknazzák a Nyugat belső ellentéteit: néhány nyugati államnak rövid távú előnyöket kínálnak, ám ezek ára hosszú távon az, hogy valamennyi nyugati állam veszteségeket szenved. A Nyugat népeire is áll, amit Benjamin Franklin mondott: vagy összefognak, vagy külön-külön lógni fognak.

A Nyugat összetartozásának előmozdítása azt jelenti, hogy meg kell őrizni a nyugati kultúrát a Nyugaton belül, egyszersmind meg kell állapítani a Nyugat határait. Az előbbi többek között megköveteli a bevándorlás szabályozását a nem nyugati társadalmakból, miként azt minden nagy európai ország teszi is, és miként az Egyesült Államok is kezdi ezt tenni, továbbá annak elérését, hogy a befogadott bevándorlók feloldódhassanak a nyugati kultúrában. A hidegháború utáni világban is a NATO a nyugati civilizáció biztonsági szervezete; legfőbb célja ennek a civilizációnak a védelme és fenntartása. Következésképpen, azoknak az államoknak, amelyek történelmük, vallásuk és kultúrájuk okán nyugatiak, lehetővé kell tenni, hogy ha kívánják, csatlakozhassanak a NATO-hoz. A gyakorlat nyelvére lefordítva tehát a visegrádi államok, a balti államok, Szlovénia és Horvátország a NATO tagjai lehetnének, míg azok az országok, amelyek történelmileg főképpen mohamedánok vagy görögkeletiek voltak, nem lehetnének tagok. Jóllehet a közelmúltban a vita teljes egészében a NATO kibővítéséről, nem pedig a szűkítéséről folyt, fel kell ismernünk azt is, hogy a NATO küldetésének változásával gyengülni fognak Törökország

és Görögország kapcsolatai a NATO-val, tagságuk e szervezetben pedig esetleg megszűnik vagy értelmetlenné válik. A NATO-ból való kilépés Törökországban a Jóléti Párt deklarált célja, Görögország pedig kezd olyan mértékben Oroszország szövetségesevé is válni, mint amilyenben a NATO tagja marad.

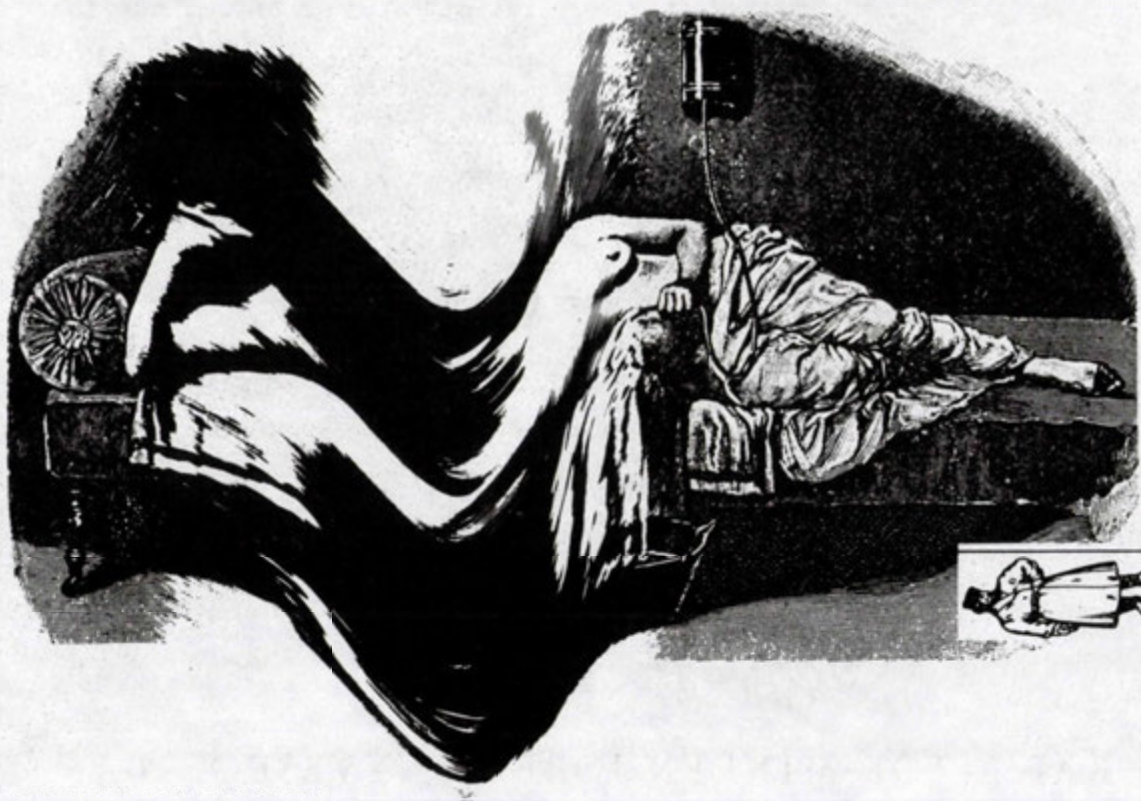
A Nyugat több évszázadon át tartó fejlődési és növekedési szakaszon ment át Európában, utána pedig egy amerikai szakasz következett, amely rányomja bélyegét a jelen évszázadra. Ha Észak-Amerika és Európa megújítják erkölcsi életüket, kultúrájuk közösségére építenek, s a gazdasági és politikai integráció szorosabb formáit fejlesztik ki, amelyekkel alátámasztják a NATO-n belüli biztonsági együttműködésüket, akkor a nyugati gazdaság és politikai befolyás harmadik euro-amerikai szakaszát hozhatják létre. Az ésszerű politikai integráció némiképpen ellensúlyozná a Nyugat részesedésének viszonylagos csökkenését a világ népességében, gazdasági teljesítményében és kato-

nai kapacitásában, s újjáélesztené a Nyugat hatalmát más civilizációk vezetőinek szemében. A nyugati vezetők legfőbb kötelessége nem az, hogy megkíséreljenek más civilizációkat a Nyugat képére formálni – ez amúgy is egyre kevésbé áll módjukban –, hanem hogy megőrizték és megújítsák a nyugati civilizáció egyedülálló tulajdonságait. A felelősség mindezért túlnyomórészt a legerősebb nyugati országra, az Amerikai Egyesült Államokra hárul. Sem a globalizmus, sem pedig az elszigetelődés, sem a multilaterális, sem pedig az unilaterális politika nem áll Amerika érdekében. Érdekeit leginkább az szolgálná, ha az Egyesült Államok, elkerülve ezeket a szélsőségeket, az európai partnereivel létesített szoros együttműködés atlanti politikáját követné, amely megvédené és előmozdítaná közös – becses és egyedülálló – civilizációjuk érdekeit, értékeit és kultúráját.

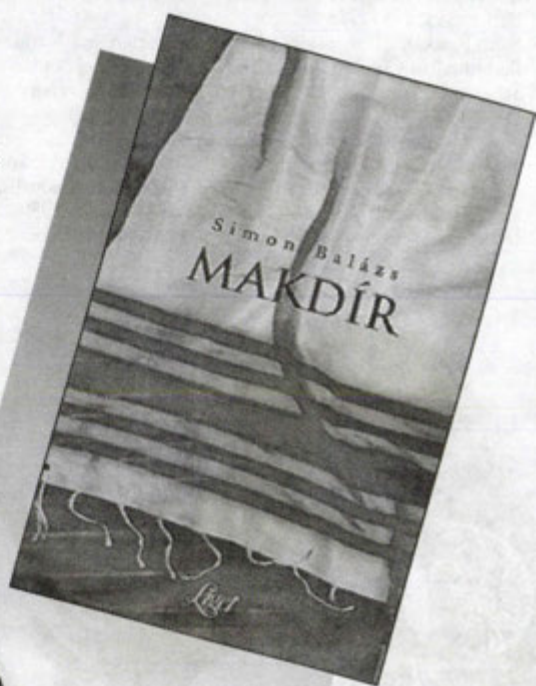
FORDÍTOTTA FÉLIX PÁL

J E G Y Z E T E K

1. Fernand Braudel: *On History*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 213.
2. Karl Deutsch: „On Nationalism, World Religions, and the Nature of the West,” in Per Torvik, szerk.: *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nation-Building*. Bergen: Universitetsforlaget, 1981. 77.
3. Stein Rokkan: „Dimensions of State Formation and Nation-Building,” in Charles Tilly, szerk.: *The Formation of Nation-States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1975. 576.
4. Geert Hofstede: „National Cultures in Four Dimensions.” *International Studies of Management and Organization*, 1983. 13. köt. 53.; Harry C. Triandis: „Cross-Cultural Studies of Individualism and Collectivism.” *Nebraska Symposium on Motivation* 1989. Lincoln: University of Nebraska Press, 1990. 44–133. Idézi Daniel Coleman: „The Group and the Self: New Focus on a Cultural Rift.” *The New York Times*, 1990. December 25. 41.
5. Arthur M. Schlesinger, Jr.: *The Disunity of America*. New York: W. W. Norton, 1992. 127.
6. Adda B. Bozeman: „Civilizations under Stress.” *Virginia Quarterly Review*, 1975. tél, 7.; William E. Naff: „Reflections on the Question of «East and West» from the Point of View of Japan.” *Comparative Civilizations Review*, 1985. őszi/1986. tavasz, 222.; Braudel: *On History*, 212–213.
7. Ronald Dore: „Unity and Diversity in Contemporary World Culture,” in Hedley Bull & Adam Watson, szerk.: *Expansion of International Society*. Oxford: Oxford University Press, 1984. 420–421.
8. Michael Howard: *America and the World* (Annual Lewin Lecture). St. Louis: Washington University, 1984. 6.

A **LIGET** Kiadó könyvheti kiadványai

KAPHATÓK MINDEN JOBB KÖNYVESBOLTBAN

Krasznahorkai László

Ha a virágoknak szárnyuk volna, az emberek
közeledésére elrepülnének.

(M. M.)

EGY MONDAT (Metszet egy könyvből)

A világ urai, mondta Korim,
olykor felkarolják a jót és az emelkedettet,
de a jónak és az emelkedettnek ezzel a felkarolásával,
fűzte nyomban hozzá,
olyanná teszik ezt a jót és emelkedettet,
hogy ettől, tőlük, a legeslegeslegvisszataszítóbb
éppen ez a jó és emelkedett lesz,
már önmagában a két szó kimondása
szégyennel tölti el ilyenkor az embert,
olyan gyűlöletessé, olyan undorítóvá válik,
hogy elég egyszer kimondani: jó és emelkedett,
már kész is, az embernek azonnal görcsös hányingere támad,
de nem azért, mert gondol ezzel valamire,
nem, elég, ha pusztán kiejti,
elhangzik ez a két szó, és vége!,
a világ győztesei e két szó minden egyes kimondásával
egy kicsit máris szilárdabban ülnek a helyükön,
vagyis szilárdabban a világ trónusán, mint annak előtte,
ezzel van, így van kirakva az út,
mely a világnak ehhez a földi trónusához odavezet,
mert kippi-kopp, jó és jó,
így csattognak a világtörténelemben
Piroska léptei, a lovak patái, a kocsik kerekei, az autók dugattyúi,
jó és jó, kippi-koppi! – reménytelen,
lassított Korim,
de tulajdonképpen nem is mondhatja így, mondta,
hisz már a reménytelen is a rossz része,
és nincs kiút ebből a halálos szerkezetből,
mivel fölépült, a maga módján tökéletesen,
s működését nem rombolja, hanem folyamatosan csiszolja,
hogy működik,
vagyis önélező.

Ferencz Győző

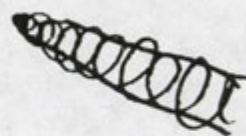
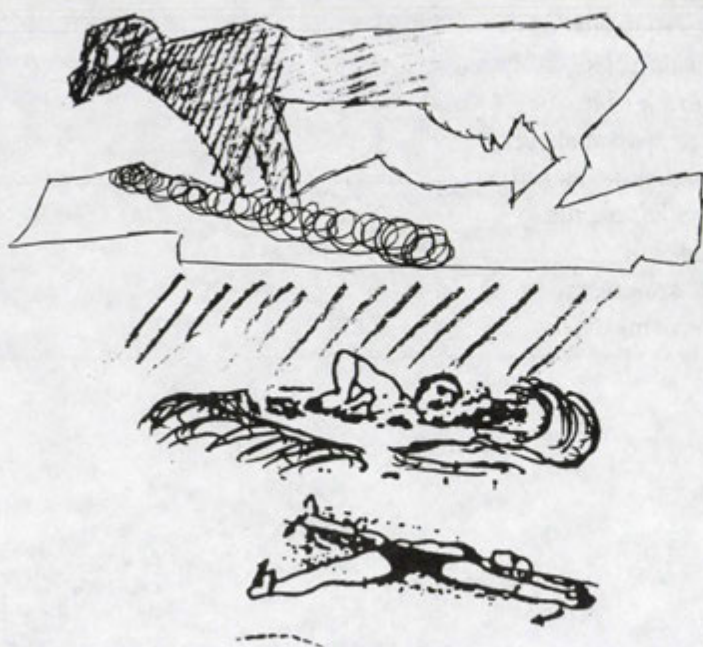
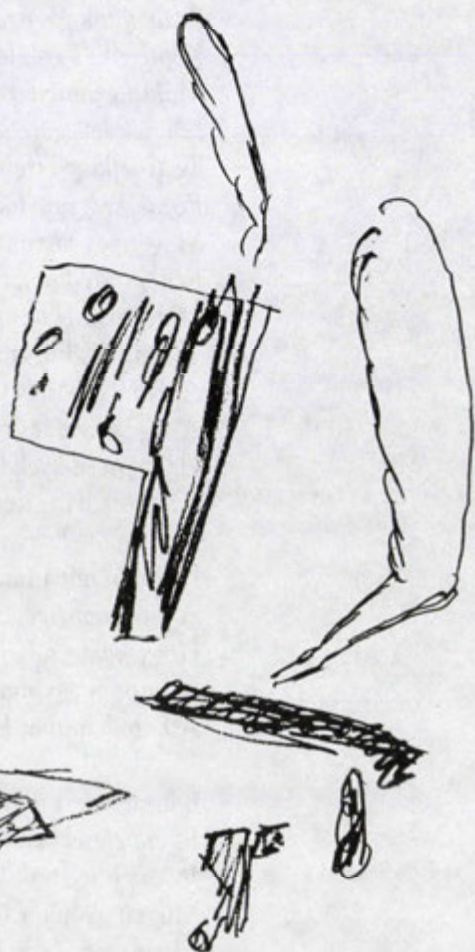
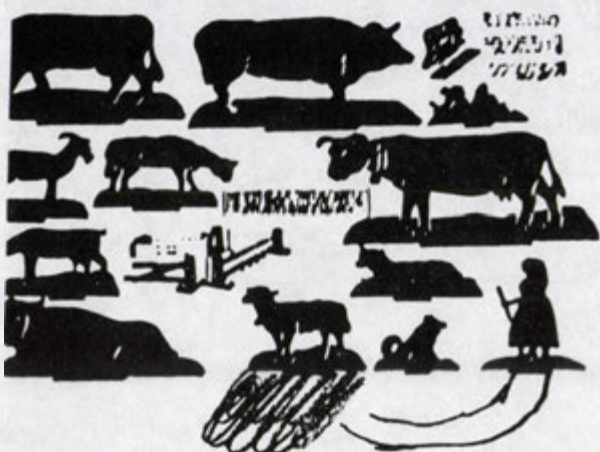
FELSŐBB PARANCSRA

Nincs értelme többé szokásra vagy
Jóézésre tekintettel tagadni,
Ítélet itt már úgysem várható:
Felsőbb parancsra adtam életet,
Csupasz zsigereim vezényszavának
Engedelmeskedtem, gondolkodás
Nélkül hajtottam végre, amit egy
Feltétlen utasítás rámszabott.
Eszembe sem jutott ellenszegülni,
Sőt, magam váltam a belső parancsá,
És tiszta tudattal, így hittem, én
Akartam utódokat nemzeni.
Felnőtt vagy legalábbis ivarérett
Emberként, nem tagadom, fel sem öltöttem
Bennem, hogy számolnom kell bármiféle
Következményekkel. Ki hitte volna?

Nem tűnt olyan rossz helynek ez, ahol
Párolgó, sötétmályvaszín ölek
Nyílnak és lucskos húsfalak redőit
Dörgölve nyomulok előre, lúgos
Tejharmatot permetezve az ölmély
Lázasan lüktető magmelegébe.
Egyetlen érző csúcsba vékonyulva
Türemkedtem egyetlen pont felé,
És mindegy, hogy az én akaratom vagy
Nem az enyém hatolt előre: semmi
Nem bírhatott már visszafordulásra.
Nem voltam ellenállás, semmi voltam,
Áramként sisteregve vágatott át
Rajtam, testem összerándult, ahogy
Fröcskölvé kiszakadtam önmagamból.

Pontlétbe sűrűsödve mit törődtem
 Én azzal, hogy mekkora szenvedést
 Szabadítok gyenge, önvédelemre
 Képtelen és vak lényekre, kiket
 Majd ugyanilyen görcsös tolulások
 Löknek levegőre! Nem a szokásos
 Testi-lelki gyötrelmekről, kivert
 Fogak szégyenétől, tört szerelem
 Magányos viszontagságaitól
 Félttem utódaimat. Azokat, ha
 Mind nem is bírhatók le, megtanuljuk
 Túrni, túlélni, nagy gyakorlatunk van
 Abban, a bőséges nélkülözés,
 A víg szenvedés rég természetünk lett.
 De szenvedélyek lohadván az elme
 Párahomályos üvegén miért
 Dereng át, hogy nincs mire várni, nincs
 Honnan hova túlélni, elveszett
 A jótét remény, a bizonytalanság,
 Hogy hátha fölsejlik, mivégre kell
 Átjutnom egy más lény szeretetének
 Áthatolhatatlan hártayafalán?

Látom, mert én nemzettem őket, és
 Egyre élesebben kirajzolódik
 Jövőtlen jelenük körvonala.
 Milyen gyönyör ígérete vakított
 El ennyire, hogy felelőtlenül
 Hozzám váltig hasonló lényeket
 Dobtam ösztöneim úrébe veszni?
 Hogy elég egy hullámvonal, a test
 Nyíló hajlásszöge és felcsapó
 Illata, szomjas ajkak ívelése,
 Elég, ha bomló fürtök lebbenése
 Alól egy fénylő szempár rámnevet,
 S én esztelen szívódom fel megint
 Az ismeretlen, nyirkos akarat
 Mélyedéseibe. Akiket a
 Legjobbban kellene szeretnem, én
 Kényszerítettem erőszakkal élni.

Kertész Imre Valaki más

A VÁLTOZÁS KRÓNIKÁJA

Még sosem elemeztem a súlyos tényt, hogy gyerekkorom legkedvesebb meséje *A rút kiskacsa* volt. Sokszor elolvastam, és mindannyiszor szorgalmasan megkönnyeztem. Gyakran eszembe jutott, az utcán, elalvás előtt az ágyban stb., mint mindenkin mindenért bosszút álló vigasz. Talán sokkal inkább rávilágít életem titkos vezérszeméjére, mint fiatalkori nagy olvasmányaim, melyeket pedig sorsom alapvető fordulóinak, utam – vagy tévutam – meghatározóinak gondoltam.

Folytatva Freudnak azt az ötletét, hogy a németek antiszemitizmusában közrejátszhat az egykor pogány germánoknak a kereszténység elleni lappangó lázadása – hiszen a keresztény hit a zsidó monoteizmus gyermeke –, megemlíthető, hogy az Endlösung mélylélektanában talán annak is lehet némi szerepe még, hogy a zsidók ráadásul a biblia népe. Hogy el akarták törölni az írást. Magukra akartak maradni. Törvény nélkül.

A mélylélektan finomságai. A történelmi analízis kimeríthetetlen forgószínpada, Hannah Arendt nagyszabású és mélyreható látomása az antiszemitizmus gyökereiről és szárba szökkenéséről a felvilágosodás – tehát a zsidó emancipáció – Európájában. De hogyan magyarázza Auschwitzot, a Sonderkommandót, a lágerélet hétköznapjait? Itt valahogy minden történelmi, minden tudományos magyarázat elakad. Itt már az antiszemitizmus is aligha játszik valódi szerepet. Itt már csak ember embert kínzott, gyilkolt halomra, kéjelgett a felbomló hús bűzében, itt már csak hullákat égetnek a félholtak, és tárgyakat szortíroznak a raktárnokok; mélyebbről, sokkal mélyebbről pusztul a világ, mintsem a történelem azt akár észsel, akár tudománnyal felérhetné...

Megfigyelték-e már, hogy ebben a században minden igazabbá, igazabb önmagává vált? A katona hivatásos gyilkossá, a politika bűnözéssé, a tőke hullaegető kemencékkel felszerelt emberpusztító nagyüzemmé, a törvény a szennyes játék játékszabályává, a világszabadság a népek börtönévé, az antiszemitizmus Auschwitz-cá, a nemzeti érzés népirtássá. Korunk az igazság kora, ez kétségtelen. És merő megszokásból mégis hazudoznak, ám mindenki átlát a szitán; ha azt kiáltják: szeretet – mindenki tudja, hogy eljött a gyilkosság órája, ha azt: törvény – a lopásé, a rablásé.

Ne feledjük, hogy Auschwitzot korántsem Auschwitz volta miatt számolták fel, hanem mert fordult a hadiszercence; és Auschwitz óta semmi sem történt, amit Auschwitz cáfolataképpen élhettünk volna meg. Megéltük viszont, hogy birodalmakat működtettek olyan ideológiák alapján, amelyek a használatban pusztá nyelvjátéknak bizonyultak, sőt éppen a nyelvjáték voltak tette használhatóvá, azaz a terror hatásos eszközeivé ezeket az ideológiákat. Azt éltük meg, hogy gyilkos és áldozat egyaránt tisztában volt ezeknek az ideologikus parancsoknak az ürességével, a jelentésszerűségével: s épp ez a tudás adta az ilyen ideológiák nevében elkövetett emberi rémtettek különleges és egyedülálló aljasságát, ez okozta az ilyen ideológiák uralma alá vetett társadalmaknak a gyökerükig hatoló pervertálódását. A gyilkos sortüzek, de még inkább a pusztá ököl, „a gyilkos bot zuhanása” egy, a szó szoros értelemben vett gyilkos értelmetlenség egyidejű elüvöltésével – a legkéjesebb hatalomérzésnek bizonyult, az értelem meggyalázásával egybekötött gyilkosság a gyönyör olyan orgiasztikus érzését váltotta ki, ami valóban apokaliptikus perspektívát tár az emberi létezés bármiféle jövőjére...

Egyszer analizálni kellene a ressentiment-nak ama fajtáját, amelyet a kor értelmiségije az értelem ellen táplál, megírni a szellem gyűlöletének szellemtörténetét...

Különös keserűséggel és különös elégtétellel (ha éppen nem gyönyörrel) rovom e sorokat, miközben

mélyen átérzem létformám törekenységét, hiábavalóságát és korszerűtlenségét. Mi mozgat, miért kapirgálok golyóstollammal a papirosom? Titkos reggeleim, titkos sétáim, magányos, intim önkínzásom – mivégre? Kriptopróféta volnék? A kor romjai alatt megbúvó krónikás? Válaszokat fogalmazok Isten el nem hangzott kérdéseire? Kérdéseket fogalmazok Isten elhallgatott válaszaira? Egyszer majd az anyag kívülről való megformálására kell törekednem, az impassibilité-re, a művészi hibátlanságra – de eljön-e az a pillanat? Fontos-e? Nem fontosabb-e a kérdés, úgy, amint *Az angol lobogó* végén elhangzik: „Ki lát általunk?” Mert, végül is, úgy kell tudnunk, tehát élnünk is úgy kell, mintha valaki látna – nem minket, nem a mi szemünkkel, hanem az életünk által.

Mit jelent ez, szigorúan véve? Semmiképpen sem megoldást. „Nem vagyok hajlandó megváltozott lélekkel bolyongani egy megváltatlan világban” – mondja Buber (idézi Vályi Nagy Ervin).

Budapest. 1994 januárja. Érzékelhető belső pusztulásom. Az újságolvasás ostoba szenvedélye. A gyűlölt tények, a pusztító környezet, az utcákon, a járműveken, a boltokban: a mindenhol és mindenkitől elszennvedett mindennapi agresszió a mindennapi gyűlöletrohamok reflexióját váltja ki. Ez az ostoba élet egyetlen szinten tart, röviden, az efemerre való reflektálás szintjén. Örök lelkem (hadd mondjam így), örök lelkem lassan elhagy, és már-már érzékelem csalódott lemondását: ebben a házban is hiába próbáltam fészket rakni...

A kislány ma reggel – úgy hat-hét éves –, előkelő, sötétes bőrű arcával piszkosan, rongyokban egy házfalnak támaszkodva üldögélt a hideg aszfalton a Margit körút és a Szász Károly utca sarkán. Némán, bensőleg mélyen elfoglalt arccal kotorászott a zsebeiben. Az adományokat egyetlen szó nélkül, néma méltósággal fogadta, még csak rá sem hederített azokra, akik az előtte tátongó sapkaszerűségbe hullajtatták aprópénzüket. A képben volt valami végérvényes, valami egykedvű befejezettség, sőt elvégeztetés.

Elfordulni (mert nincs más utam). Elveszíttem fogékonyságomat az öröm, az élet képtelen szépsége iránt – az önmagam iránti fogékonyságomat veszttem el. A fölöslegemet veszttem el, az életfölöslegemet, amiben a gazdagságom, az alkotás lehetséges forrása rejlik; holott csakis ebben, az úgynevezett alkotásban mutatkozik meg egyedül szóra érdemes lényem (de miért fontos, hogy megmutatkozzék? – a soha el nem fogyó kérdések). Korszerűtlenül élni, azaz tragikusan, az egyszeri élet és a kiszámíthatatlan, gyors halál nagyszabású dimenzióiban, mint akinek, két dermedt gubóléte között, ez az egyetlen, kurta nyár adatott.

Mostanában elmaradnak útmutató, nagy álmaim. Hiába alszom, és fölöslegesen ébredek.

A végtelen sivárság, mikor elhagy egy érzés. Amikor kiolvastál egy hosszú könyvet, amelynek világába előzőleg belevesztél; amikor lezártál egy szerelmi kapcsolatot; amikor felhagy az inspiráció sarkantyúdöfködése – és egyszerre felfogod, megpillantod a világot, ezúttal cél, vágy, akarat és egyéb manipulációid nélkül, csak egyszerűen olyannak, amilyen, annak, ami.

Átéled szeretetlenségedet, és megérted, hogy a világ e sivársága mintegy a te műved.

Sokáig megvettem apám élethanyagságát, hogy úgy éltek itt, ebben az országban, hogy, mintegy a dolgok természetes alakulása, mondhatni a szerves fejlődés folytán egyszerre csak szembe kellett nézniök az őket körülvevő igazsággal. Nincs súlyosabb erkölcsi-szellemi csapás, mint a halált várni olyanok kezéből, akiket a végsőkig megvetünk. Miféle tanulság rejlik e mulasztás mélyén? Önmegvetés? Vakság? Kényelemszeretet? Hitetlenség? Fatalizmus?

Én is így élek itt, várakozva, közönyösen, bűnösen. Március van, süt a nap, közel a nemzeti ünnep. A Széna téren a villamosból kinézve fiatal embereket látok masírozni, árpádsávos zászló alatt, terepszín ruhában, fekete bakancsban, a hónuk alatt fegyverféle. Mire készülődnek? A Margit híd aluljárójában fehér szakállas vénember, csendőrsárga ruhában, nemzetiszínű karszalag, a közepén fekete kettős kereszt, a fején cserkészkalap, árvalányhaj, színes tollak... egy kiöregedett, nacionalista Winnetou. Lepedőnyi trikolorba burkolózó fiatalok, öles kokárdák fölött razziazó, gyűlölködően villanó tekintetek. Futólag felmerül a kérdés, érdemes-e elemezni a jelenséget; azt hiszem, nem. Ami mégis feltűnő benne: a mutáció hiánya. Mint ha ezek a gyakorta fiatal emberek, eltekinthetőtől – személytől – ugyanazok lennének, akiket a negyvenes években láttam, ugyanazok az arcok, ugyanaz a hang, mozdulat stb., s ez viszont valamilyen

konstans valóságra utal. Szembeötlő az alkalmazkodóképesség, mindenféle flexibilitás hiánya – ugyanazt, ugyanúgy ismétlik –, s ez a vitalitás gyökerekben fészkelő, súlyos bajokra mutat; agresszivitásuk disszimuláció, a nyilvánvaló dekadencia, az életképtelenség jele; ezeket az embereket nem az antiszemitizmusuk, a fékezhetetlen, korlátolt és mindenféle alkalmazkodásra, megújulásra képtelen egocentrizmusuk fogja elveszejteni – ezek a tulajdonságok csupán a jelei annak, hogy már régen elvesztek. Teljesen hiányzik belőlük a felvevőképesség finomabb ösztöne, bezárultak, s kizáróak, és amint egy közösség kultúrája nem tudja követni a világkultúrát, értetlenül néz majd a lába előtt megnyíló szakadékba, holott ez a szakadék az ő számára nyílt, s pontosan azért, hogy belezuhanjon.

Minden tisztánlátás hiábavalósága. Az ember, emberi ésszel megítélve, egyszerűen szálnalmasan nevetéses; van-e más ész is, amely megítélhetné őt? Vajon működő energia-e az ész, s ha az ész szakadatlanul kétségbe vonja az embert, nem kell-e ebből az emberben működő negáló erők, vagyis az ember feltétlenül bekövetkező pusztulására következtetni? A világban folyó küzdelmet nem lehet-e felfogni úgy is, hogy a ráció küzd az anyag renyhességével, azaz, hogy a ráció tulajdonképpen a fennmaradásért küzd az úgyszintén a fennmaradást szolgáló ösztönerőkkel, melyeket ha leküzdenie nem sikerül, akkor kénytelen magát a fennmaradást elítélni, s az ítéletet, az ösztönerők segítségével, végrehajtani?

Így nézve, a világ (s amit belőle látok) kétségkívül elnyerheti értelmét. Csak nagyon meg kell erőltetnem a szememet...

V alamegyik éjjel (ma? tegnap?) álmomban egy *színház*- (vagy koncert-?) teremben voltam, ahol az emberek helyükről felállva tapsoltak. Hátról láttam őket (egy szürkés-kék öltönyre s fölötte a jól nyírt fiatalember-tarkóra pontosan emlékszem), tehát magam is a közönség soraiban lehettem. – Vagy netalán a színpadon?...

Ha a darabommal megvívok (s ez most mind valószínűtlenebbnek tűnik), elővenni a régóta készletezett terveket (*A zóna* – önéletrajz, középpontjában A. hiteles története, esetleg az önéletrajz az ő szemszögéből, „én” az „ő” szemszögéből, egy perspektívából tehát, amelyből az önmagam ellen fordított stílus szenedélye teljes mértékben elnyerheti erkölcsi igazolását).

Tegnap este az op. 127-es kvartett hallgatása közben (a második tételnél) feltűnt, hogy ez az érzés a mai művészetből teljesen hiányzik. Miféle érzés is ez? Ha meg kellene neveznem, leginkább így nevezném: a hála.

Nem szeretjük, hogy élünk. Nem örülünk neki.

Holott nagy kiváltság lehet az élet, ha végül halállal kell megfizetnünk érte.

B ölc könyveket próbálok olvasni, és mind ingerültebbé tesznek. A bölcsesség úgyszólván szokásként tünteti fel az életet, holott az élet megszokhatatlan. Ráadásul ebben rejlik minden – vagyis az egyedüli – varázsa.

Életem hetedik évtizedének kellős közepén egyszerre rá kell eszmélnem, hogy munkamódszerem alapvető hibája eddig a munkamódszerem volt.

Tegnap barátok között. A rokonszenv szelíd, alig libbenő hullámai áradtak felém; nem mertem ringatózni rajtuk.

A hazaúton, éjjel, N. G. komoly arccal a volánál. Azt kérdezte: ha Auschwitzot érvényes metaforának tekintem, akkor *komolyan* gondolom-e a fölösleges értelmiségről szóló írásom utolsó mondatait, azaz, hogy – szerintem – fennáll-e a választhatóság „szabad” és „zárt” társadalom között. Azt feleltem, hogy komolyan gondolom, amit leírtam; s hogy a gyalázat tudatát nem lehet többé kisöpörni az életünkéből, de hogy ez a tény sem további gyalázatokra, sem a cselekvés gyanúba fogására nem ösztönözhet.

Ma már azonban korántsem vagyok biztos mindebben. Nem vagyok biztos az ellenkezőjében sem. Egyáltalán nem vagyok biztos a szavaimban, mert ezek véleményyt fejeznek ki, holott a véleményünket csakis az életünk alapozhatja meg, s az én életem nem alapozza meg a véleményemet, egyszerűen, mert az életem nem cselekvő élet, tehát ez egyszer megint a vélemények korcsolyapályájára léptem, s természetesen, megint elcsúsztam rajta; azonkívül egyszerre megpillantottam magamat mint *esszészerezőt*, és hirtelen elfogott a szomjhalál félelme a retorika sivatagában...

Hatást gyakorolok másokra, s közben azt sem tudom, hogy ki vagyok.

Az én életem valami más kérdést alapoz meg, s e kérdés talán így hangozhat: szükség van-e még az egyszerűen értett emberi komolyságra az élet elmozdítása érdekében, vagy el lehet-e tekinteni tőle az irányítás gyakorlása közepette; vagyis, hogy fontos-e még a klasszikus értelemben vett erkölcsi élet, vagy elegendő a hatalom gáttalan növelése; hogy továbbá a hatalom gáttalan növelése és az erkölcsi élet alárendelése (az egyén, a személy funkcionális kezelése) mennyiben szolgálhatja az élet jobbá és gazdagabbá tételét? (Modern totalitás mint az egységes kultúra imitációja.) S hogy az élet erkölcsi minősége – a törekvés, hogy *jobbak* legyünk – kategória-e még egyáltalán, amelyen érdemes még gondolkodni – vagy Tolsztojjal véget ért az ember belső kultúrája?

És erről sincs véleményem, ezt a kérdést is csak megtestesíteni, a választ pedig csak élni, csak gyakorolni tudnám anélkül, hogy én magam valaha is megtalálhatnám...

„Solange du nicht zu steigen aufhörst, hören die Stufen nicht auf, unter deinen steigenden Füssen waschen sie aufwärts” – „Míg nem vagy rest fölfelé haladni, nem restek a lépcsőfokok sem, aláfutnak fölfelé lépdelő lábaddal”: Kafka. – Én már az úrben lépkedem, ha éppen nem lefelé.

Ligeti György: „»Avantgard« és »modern« két külön stílusfogalom” (*Lettre*, 1994, második szám). – Ligeti ezzel, szokása szerint, ismét valami alapvető dolgot fogalmazott meg.

A regényírás új technikája mindössze azon a belátáson alapul, hogy immár nem az író ragadja meg a világot (mint a megismerés tárgyát), hanem a világ ragadta meg az írókat (mint korlátlan önkénye tárgyát); ám ez a belátás pusztító változásokkal jár az úgynevezett irodalomra, erre a mind nehezebben vegetáló művészeti ágazatra nézve. Utolsó inspirációját ez a művészet még az emberi színvonal alig követhetően rohamos süllyedéséből meríti; de ez a megállíthatatlan süllyedés hamarosan elsöpör majd minden inspirációt – kivéve a pusztítását. Már most is: ki beszél irodalomról? Följegyezni az utolsó vonaglásokat, ennyi az egész.

V valami lepusztult, kietlen vidéken jártam; „lapos és üres táj, mintegy a világ peremén, mely már alig nevezhető tájnak”. Inkább érzelmileg érintett szemlélője, semmint a részvevője voltam a dolgoknak. A városféle valamilyen személtlerakodóhelybe, valamilyen lápvidékbe torkolt. A zsemlyeszínű, borzas kutyáról kiderült, hogy nem sánta, csupán húzza a két hátsó lábát, mert képtelen megmozdítani a gyengeségtől. Mindent „alkonyi” szín öntött le, valamilyen tűz visszfénye. Homokbányához hasonló pokolbugyor mélyén egyszerre végelgyengülésben fekvő embereket láttam, mályvaszínű, hullafoltos arccal, az egyikre – férfi volt, ujjatlan gyapjúmellényben (amelyet A. kötött nekem) – jól emlékszem; szelíden haldoklott (mint különben a többiek is), viszontláttam a kutyát, a férfi mellén hevert, s ez az éhségtől sorvadózó ember meghitt gyengeséggel simogatta a hozzá tapadó, teljesen legyengült állatot. Feszélyezett a némaság ebben az elevenek lakta tömegsírban, ahol az agonizálás békés foglalatosságába merülve heverték az emberek. Nem okozott különösebb nehézséget, de tény, hogy önmagam most már sem a haldoklók egyikeként, sem pedig szemlélőként nem éreztem; valahogyan felszívódtam a képben, mely azonban mégsem fogadott be. Emlékszem a mellényes ember immár nem evilági, elutasító arckifejezésére, ahogyan fektéből fölneztet (rám?), egyre a kutyáját simogatva: együtt várták a sorsuk beteljesedését, valamely hozzáférhetetlen göggel és nyugalommal.

Semminek sem jártam a végére, fel kellett ébrednem. Azután hamar megfejtettem. Most már kezdem ismerni álmaim szimbólumrendszerét. Tudom, hogy miért éheznek álmaim éhezői. Tudom, ki volt az ember. Tudom, ki volt a kutya. Tudom, hogy miért kell éhezniük. Tudom, hogy mit vonok meg tőlük. Tudom, hogy miért kell látnom őket. Mindent tudok. És tudom, hogy tudásom kínja soha el nem fog hagyni.

Seamus Heaney

TISZTÁSOK

(Clearances)

– Részlet –

In memoriam M. K. H. 1911–1984

2.

Linóleum fénylett ott. Rézcsapok.
Porceláncsészék, mind nagy és fehér –
Cukortartóval teljes készlet, ép.
Fütyült a kanna. Tálcán felrakott
Vajaskenyér, pogácsa. Mert megolvad,
Az árnyékban van a helye a vajnak.
És ne morzsálgj. És ne hintázz a széken.
Ne mutogass. Ne kapkodj. Maradj békén.

New Row, 5-ös szám, Holtak Birodalma –
Ott kél most fel helyéről nagyapám,
Szemüvege tar homlokára tolva,
Hogy beengedje haza-riadt lányát,
Mielőtt kopogtat. „Na lám? Na lám?”
És mennek együtt a fényes szobán át.

3.

Mikor elvonult misére a ház,
Neki maradtam. Krumplihámozás.
Úgy hullottak egymás után a csendben,
Mint forrasztáskor a fém könnye csöppen:
Hűvös vigaszunk, a közös dolog
A vödör vizében tisztán csillogott.
S hullott megint. Jó volt, ahogy a munka
Meg-megcsobbant, ráébresztett magunkra.

Így hát, amíg a pap az ágya mellett
 Rázendített a búcsúzó imára,
 S volt, aki mormolt, volt, aki sírdogált csak,
 Én emlékeztem: arcunk közt a lehellet
 Összevegyült, buktattuk a késeket –
 Sosem kerültünk ennél közelebb.

5.

Húvösség szállt belőle, mintha nyirkot
 Lehellne még a kötélről jött lepedő,
 De ahogy megfogtam innentről a sarkát
 S elhúztam tőle, hosszában előbb,
 Aztán széltében, a hullámzó anyag,
 Mint mikor vitorlát lobogat a szél,
 Szárazon csattogott a kezünk alatt.
 Kiráztunk, hajtogattunk: összeért
 Egy villanásra, mintha mi sem történt
 Volna, csak mi máskor is megtörtént
 Naponta, csak mozgás, csak a váltakozó
 Távolra-közel s ismét közelre-távol –
 Lépkedtünk, én az x jel, ő az o
 A lepedőn, amit úgy varrt liszteszsákból.

7.

Beszélt hozzá az utolsó percekben –
 Többet, mint talán egész életükben.
 „Otthon leszel a New Row-n hétfőn este,
 Én érted jövök, te ajtót nyitól,
 Meglátsz és megörülsz nekem... Jó lesz-e?”
 S feltámasztott fejéhez lehajolt.
 Ő nem hallotta, de mi odavoltunk.
 Derék kislánynak mondta. Vége volt,
 Meghalt, nem kellett a pulzust tapogatnunk,
 Mert mindent tudtunk ott állóhelyünkben.
 A tér, amit körülvettünk, üres lett,
 Belénk költözött át, hogy őrizzük meg –
 Hirtelen-nyílt tisztásaira rátalált.
 A jajszavak ledőltek, a változás beállt.

FORDÍTOTTA GÉHER ISTVÁN

MEGMENTVE

Az álom sodrában hozzád értem,
Öledbe temetett a hó.
Kinyújtottad karod: magamhoz tértem,
Mint olvadást álmodó folyó.

VÍZESÉS

A tűz önmagába merül,
Selymet és üveget dobál szikrázó
Habok taraján, majd visszahőköl.

Mint egy vad állat. Robban
A víz, mint gonosztevők sikolya
Kegyelemért, ítélet után.

Tótágast áll acél jégmező.
Mindent felszív, mindent
Visszaöklendez egy nagy torok.

A tekintet siklik és zuhan a
Lángot dohogó, bömbölő árral.
Megáll a sodrás, ha szembenézel.

FORDÍTOTTA KISS ZSUZSÁNNA

Isaac Bashevis Singer Az East Broadway-i kabbalista

A környék megváltozott, ahogy az New Yorkban gyakran megesik. A zsinagógákból templomok lettek, a jesivákból pedig vendéglők vagy garázsok. Itt-ott azért még látni lehetett pár zsidó öregek otthonát, héber könyveket árusító boltot, egy-két olyan helyet, ahol egymás Magyarországról vagy Romániából elszármazott földie találkozgattak. Hetente pár alkalommal én is arra jártam, mert a jiddis lap, amelynek dolgoztam, még mindig ott működött. A sarki kávéházban azelőtt jiddis írókkal, újságírókkal, tanárokkal, Izrael állam javára gyűjtő ügynökökkel és hasonszörű egyénekkkel lehetett összefutni. Az étlapon blintce, borscs, krepláh, rizskóh, és egerkuhni sorakozott. Most főleg puerto ricóiak és feketék jártak oda. Megváltoztak a hangok, megváltoztak a szagok. Mégis betévedtem néha, egy sietős ebédre, vagy egy kávéra. Valahányszor beléptem, először mindig egy öreg jiddis frót láttam meg, aki a kabbalával foglalkozott; Joel Jablonernek fogom nevezni. Több könyve jelent meg Szent Izsák Luriáról, a kordovai Mózes Rabbiról, Baál Shemről, és a pozsonyi Nakamiás rabbiról. Jabloner fordította le jiddisre a Zóhár egy részét, és héberül is írt. Számításaim szerint a hetvenes évei elején járhatott.

Joel Jabloner magas volt, sovány, arca ráncos és sárgás, koponyája csillogó – egyetlen szál haja sem volt –, orra keskeny, orcái beesettek, ádámcsutkája kiugró. A szeme düllelt volt és borostyánszínű. Kopott öltönyt és kigombolt inget viselt, kilátszott mellkasának fehér szőre. Sohasem nősült meg. Fiatal korában tüdőbajban szenvedett, az orvosok szanatóriumba küldték, valahová Coloradóba. Azt beszélték, hogy ott aztán disznóhús evésre kényszerült, és attól lett búskomor. Ritkán hallottam megszólalni. Amikor üdvözöltem, csak alig bólintott, gyakran még a tekintetét is elfordította. Heti pár dollárból élt, amit a Jiddis Írószövetségtől kapott nagy nehezen. Broome Street-i lakásán nem volt fürdőszoba, telefon, vagy központi fűtés. Nem evett sem húst, sem halat, sőt tejet vagy tojást sem, csak kenyeret, zöldséget meg gyümölcsöt. A kávéházban mindig egy csésze feketekávé és egy tál aszaltszilvát rendelt. Órákon át elüldögélt ott, a forgóját, a pénztárgépet vagy a falat bámulta, amelyre évekkal azelőtt egy cégérfestő az Orchard Street-i piacot festette fel, taligástól, kufárostól. A festék már hámlott.

Az Írószövetség elnöke mesélte nekem, hogy bár itt New Yorkban Joel Jabloner összes barátja és családója meghalt, Izrealben vannak még rokonai és tanítványai. Gyakran hívták is, hogy költözzön oda. Azt ígérték, kiadják a műveit (hiszen több bördöndnyi kézírata volt), szereznek neki lakást, s ügyelnek arra, hogy semmiben se szenvedjen szűkséget. Jabloner egyik unokaöccse a jeruzsálemi egyetemen tanított. Még éltek olyan cionista vezetők is, akik Joel Jablonert tekintették szellemi atyjuknak. Miért kellene akkor itt, az East Broadway-en maradnia, elfeledve és hallgatagon? A nyugdíját az Írószövetség Izraelbe is utána küldené, s ezenfelül még a társadalombiztosítástól is járna neki valami, bár ezzel sosem törődött. Itt, New Yorkban párszor már betörték hozzá. Az utolsó három fogát is egy rabló verte ki. Eiserman, a fogorvos, aki Shakespeare szonettjeit fordította jiddisre, mesélte, hogy felajánlotta Jablonernek, csinál neki egy műfogsort, de Jabloner erre azt válaszolta: – A műfogsortól már csak egy lépés a műagy.

– Nagy ember, de furcsa is nagyon – mondta Eiserman, miközben kifúrta és betömte az egyik fogamat. – De lehet, hogy a bűneiért akar így vezekelni. Azt hallottam, fiatal korában sok nőügye volt.

– Jablonernek, nőügyei?

– Igen, nőügyei. Magam is ismertem egy hébertanárnőt, Debora Soltist, aki örülten szerelmes volt belé. A betegem volt. Úgy tíz éve halhatott meg.

Ezzel kapcsolatban Eiserman egy furcsa történetet is elmesélt. Joel Jabloner és Debora Soltis úgy húsz éven át találkoztak, hosszas eszmecserebbe bonyolódtak, gyakran beszélgettek héber irodalomról, a

A *The Cabalist of East Broadway* című elbeszélést Isaac Bashevis Singer *Collected Stories* című kötetéből (London, Penguin Books, 1984) vettük át.

nyelvtan finomságairól, Maimonidészről és Jehuda ha-Lévi rabbiról, de odáig, hogy megcsókolják egymást, nem jutottak el soha. A legközelebbi kapcsolat, amelybe kerültek, az volt, hogy egyszer együtt kerestek egy kifejezést a Ben-Jehuda féle nagyszótárban, és véletlenül összekocant a fejük. Jablonernek erre játékos kedve kerekedett, és azt mondta: – Debora, cseréljünk szemüveget.

– Minek?– kérdezte Debora Soltis.

– Ó, csak úgy. Csak egy kicsit.

A két szerelmes olvasószemüveget cserélt, de egyik sem látott a másikéval. Így aztán visszatette ki-ki a saját orrára a saját szemüvegét, és ez volt a legnagyobb intimitás, amit valaha is elértek.

Végül nem jártam már én sem East Broadway-be. A lapnak postán küldtem el a cikkeimet. Joel Jablonert elfelejtettem. Azt sem tudtam él-e, hal-e. Aztán egyik nap besétáltam egy Tel Avivi szálloda előcsarnokába, és tapsot hallottam kiszűrődni a szomszédos teremből. Az ajtó félig nyitva volt, úgyhogy benéztem. Egy pulpituson ott állt Joel Jabloner, és éppen beszédet tartott. Alpaka szövet öltönyt viselt, fehér inget, selyem kápedlit, arca frissnek, rózsásnak, fiatalosnak tetszett. Teljes, új műfog-sora volt, és fehér kecskeszakállat növesztett. Éppen nem volt más dolgom, úgyhogy kerestem egy üres széket, és leültem.

Jabloner nem újhéberül beszélt, hanem a régi szent nyelven, az askenázi kiejtés szerint. Ahogy gesztikulált, észrevettem egy csillogó gombot hófehér kezelőjén. Halottam, ahogy a talmudisták éneklő hangján azt mondja:

– Ha az Örökkévaló minden teret kitölt, ahogy pedig az a Zóházban is áll: „Benne van a tér minden részében”, hogyan teremthette akkor a Világmindenséget? Chaim Vital rabbi adta meg a választ: „A teremtest megelőzően, a Mindenható attribútumai csupán potenciálisak voltak, nem aktuálisak. Hogyan lehetne bárki is király alattvalók híján, s hogy létezhetne kegyelem, ha nem lenne aki elfogadja azt?”

Jabloner végigsimított a szakállán, a jegyzeteire pillantott. Néha kortyolt egy kis teát. Láttam, hogy jónéhány asszony, sőt még fiatal lány is van a hallgatóságban. Néhány diák jegyzetelt. Furcsa, de még egy apáca is volt ott. Biztos tudott héberül.

– A zsidó állam feltámasztotta Joel Jablonert – mondtam magamban. Ritkán van alkalmunk más szerencséjének örülni, s a győzelmes Jabloner számomra az örök zsidó jelképe lett. Évtizedeket töltött magányban, elfeledve. Úgy tűnt, most végre magához tért. Végighallgattam az előadást, amit kérdések követték. Hihetetlen, de ennek a szomorú embernek volt humorérzéke. Megtudtam, hogy az előadást egy Jabloner műveinek kiadására alakult bizottság szervezte. A bizottság egyik tagja megismert, és megkérdezte, nem akarok-e részt venni a Jabloner tiszteletére szervezett banketten.

– Te vegetáriánus vagy – tette még hozzá –, ragadd meg a lehetőséget. Csak zöldséget, gyümölcsöt és magvakat szolgálnak fel. Kérem én, milyen gyakran rendez bárki is vegetáriánus bankettet? Egyszer az életben van ilyen alkalom.

Az előadás és a bankett között Jabloner kiment a teraszra pihenni. Nappal hőség volt, és most, késő délután a tenger felől fúj a szél. Odaléptem hozzá:

– Maga nem emlékszik rám, de én ismerem magát – mondtam.

– Nagyon jól ismerem magát. Minden írását olvastam – felelte. – Még itt is, igyekszem nem lemaradni a novelláiról.

– Igazán megtisztel, hogy ezt mondja.

– Kérem, üljön le – mondta, és egy székre mutatott.

Atyavilág, mennyit beszélt ez a valaha hallgatag ember! Mindenfélét kérdezett Amerikáról, East Broadway-ről, a jiddis irodalomról. Egy nő lépett hozzánk. Fehér haján turbánt viselt, szatén köpenyt, és széles sarkú férficipőket. Nagy feje volt, és kiugró pofacsontjai, dühtől csillogó, fekete szeme cigányos jelleget kölcsönözött arcának. Az állán látszott, hogy kezd serkedni a szakála. Érdes, férfias hangon beszélt:

– Jó uram, a férjem épphogy túl van egy fontos előadáson. A banketten is beszélnie kell majd, én pedig szeretném, ha pihenne egy keveset. Legyen olyan jó, és hagyja őt magára. Már nem fiatal ember, nem szabad túleröltetnie magát.

– Ó, bocsásson meg – mondtam én.

Jabloner összevonta a szemöldökét:

– Abigél, ez az ember egy jiddis író, és a barátom.

– Tőlem lehet író is és a barátod is, de már így is túlerőltetted a torkodat. Be fogsz rekedni, ha tovább vitatkozol itt velem.

– Abigél, mi nem vitatkozunk.

– Jó uram, kérem, hallgasson rám! A férjem nem tud vigyázni magára.

– Hát, majd később beszélgetünk – mondtam. – Igazán odaadó felesége van.

– Mindenki ezt mondja.

Részt vettem a banketten, ettem a felszolgált mogyoróból, mandulából, avokádóból, sajtból és banánból. Jabloner újabb beszédet mondott, most egy kabbalisztikus könyvnek, *A hászidizmus értelmének a szerzőjéről* beszélt. A felesége is ott ült mellette a színpadon. Amikor Jabloner hangja reszelős lett, mindig odanyújtott neki egy fehér folyadékkal teli poharat, talán valami joghurt lehetett. A beszéd után, melynek során Jabloner nem kis felkészültségről tett tanúságot, a bizottság elnöke bejelentette, hogy a Héber Egyetem egyik segédprofesszora máris Jabloner életrajzán dolgozik, és gyűjtést indítanak a könyv megjelenítése céljából. A szerzőt is a színpadra szólították. Fiala, kerek arcú, csillogó szemű ember volt, pomádés haján egészen kicsi kápedlit viselt. Zárszavában Jabloner köszönetet mondott régi barátainak, tanítványainak, s mindazoknak, akik megtisztelték jelenlétükkel. Külön elismerő szavakkal szólt még a feleségéről, Abigélről, akinek segítsége nélkül képtelen lett volna rendbe tenni kéziratait. Felesége első férjéről is megemlékezett, zseniként, szentként, a bölcsesség forrásaként emlegette. Jablonerné ekkor hatalmas, inkább aktatáskára, mint retikülre hasonlító kiegészítékéből egy piros zsebkendőt vett elő, olyat, amelyet az ortodox rabbik használnak, s olyan hangosan fújta ki az orrát, hogy az egész terem visszhangzott bele. – Szegény drágám, bár járna közbe érettünk a Mindenható trónusa előtt – zokogta.

A bankett után odamentem Jablonerhez, és ezt mondtam neki:

– Amikor ott a kávéházban láttam üldögélni, gyakran megfordult a fejemben, hogy megkérdezem magát, miért nem költözik Izraelbe. Mi volt az oka annak, hogy ilyen sokáig várt vele?

Lehunyt szemmel hallgatott, mintha a kérdésemen töprengene, végül aztán megvonta a vállát:

– Az ember tetteit nem a józan ész vezérli.

Ú

jabb évek teltek el. Az újságnál amelynek dolgoztam, a szedő elvesztett egy oldalt a legutóbbi kéziratomból, s mivel a cikknek a következő napon – szombaton – meg kellett volna lennie, nem volt már idő postán elküldeni. Taxiba kellett ülnöm, hogy saját magam vigyem el a szedőterembe. Odaadtam a művezetőnek a hiányzó lapot, és átmentem a szerkesztőségbe, a szerkesztővel meg a többi kollégámmal találkozni. Rövid téli nap volt, így aztán, amikor kiléptem az utcára, megcsapott a szombatot megelőző sürgés-forgás régen tapasztalt, ismerős hangulata. Bár a környéken nem volt már többségben a zsidó lakosság, néhány zsinagóga, jesiva és haszid imaház még megmaradt. Láttam, az egyik ablakban egy asszony a szombati gyertyákat gyújtja meg éppen. Széles karimájú, bársony vagy szőrmekekalapos férfiak igyekeztek a szertartásra, hosszú pajeszes fiúk társaságában. Eszembe ötlöttek apám szavai: – Mindig lesz ember, aki a Mindenhatóhoz imádkozik. Eszembe jutottak a szombat esti imák: „Magasztaljuk az Urat”, „Jer Menyasszonyom”, „A király temploma”.

Nem siettem már, elhatároztam, hogy mielőtt metróra szállnék, beülök egy kávéra a kávéházba. Ahogy átmentem a forgóajtón, egy pillanatra azt képzeltem, semmi sem változott, és hallani véltem első Amerikában töltött éveim ismerős zsváját, amikor a kávéház még tele volt óvilági értelmiségekkel, és mindenki jó hangosan beszélt cionizmusról, zsidó szocializmusról, az amerikai életről és kultúráról. De az arcok nem voltak ismerősek. A fületem is csak spanyol szó ütötte meg. A falakat átfestették, az Orchard Street-i piac taligái és kufárai eltűntek. Hirtelen valami hihetetlen dolgot láttam. A terem közepén, egy asztalnál ott ült Joel Jabloner, szakáll nélkül, rongyos ruhában, kigombolt ingben. Aszott volt, ráncos, zilált, arca beesett, ínye fogatlan. Dülledt szemével a kopár falat bámulta. Tévedtem volna? Nem, valóban Jabloner volt az. Arcán a feloldhatatlan dilemmákban szenvedők kétségbeesése tükröződött. Megálltam, a kávécsészével a kezemben. Odamenjek-e vajon, hogy üdvözljem, és megkérdezzem, az asztalához ülhetek-e?

Valaki meglökött, a kávé fele kiömlött. A kanál csörrenve hullt a padlóra. Jabloner megfordult, egy pillanatra találkozott a tekintetünk. Felé bólintottam, de nem viszonzta. Aztán elfordította a fejét. Igen, felismert, csak nem volt kedve beszélgetni velem. Látni véltem, ahogy elutasítóan megrázza a fejét. A fal mellett találtam egy szabad asztalt, leültem. Megittam a kávé maradékát, de a szemem sarkából közben egész idő alatt őt figyeltem. Miért jött el Izraelből? Hiányzott neki valami? Menekült valaki

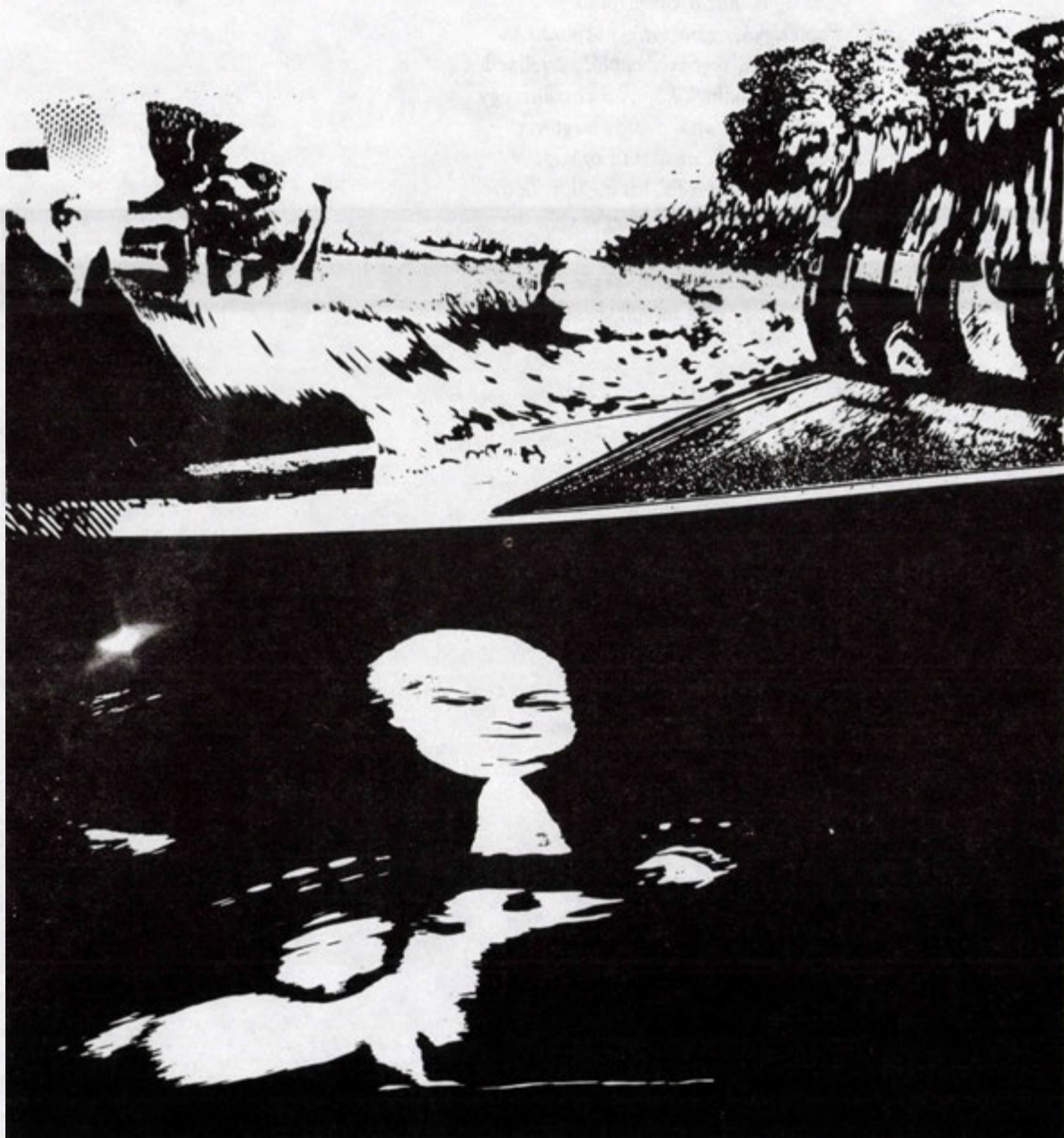
elől? Nagyon szerettem volna odamenni, és megkérdezni, de tudtam, hogy úgysem tudnék semmit kihúzni belőle.

Embernél, emberi számításoknál nagyobb erő volt az, ami kiűzte őt a Paradicsomból, vissza a Pokolba, döntöttem el végül. Még a péntek esti szertartásra sem ment el. Nem csak az emberekkel szemben ellenséges, de még magával a Szombattal is. Megittam a kávémat, és kimentem.

Pár héttel később a gyászjelentések között olvastam, hogy Joel Jabloner meghalt. Valahol Brooklynban temették el. Aznap éjjel háromig ébren feküdtem, és rá gondoltam. Miért jött vissza? Talán nem vezekelt még eleget ifjúkora bűneiért? Vajon, visszatérésének East-Broadway-be a kabbala tudományához volt-e valami köze? Talán a Szent Megtestesülés néhány szikrája keveredett a Gonosz Seregbe? S vajon csak abban a kávéházban lehetett őket szent medrükbe visszaterelni? Újabb ötletem támadt. Talán csak egyszerűen a tanítónő mellett szeretett volna nyugodni, akivel annak idején szemüveget cseréltek. Eszembe jutottak az utolsó szavak, amiket tőle hallottam:

– Az ember tetteit nem a józan ész vezérli.

FORDÍTOTTA DRAGOMÁN GYÖRGY

Simon Balázs

A PAPIRKÍGYÓ

Váltóláz volt, hogy
Elbeszéljem, ismétlődő
Ötletek, s közben a szék,
Az asztal, amit bámultam,
Órákig is, huzatban verdeső
Papírkígyó, szárazvirág központosza
Latolgatás, regény?, napló?, értelmetlen
Beszéd?, aminek könny a varrata, egy
Kristályrács, ahol a látás megtörik,
Marad a szék, az asztal, órákig,
Nélküle, mint a falióra ingák nélkül,
Bent kalimpál még, billeg a szék, az
Asztal tántorog, ahogy az olvasót
Morzsolják, pörgetem, regény?, napló?,
Kaddis?. Lassan megáll, beáll a csönd.

A VÁLASZ

Ahogy annyi gyakorlat
Után előbújik egyszer a kis
Nebuló, hunyorgó szemű, talán
Szeplős, azzal a keserédes
Fiúszaggal, pedig volt a
Latin, és az a másik ragozás,
Ami csak kivételt tud, az idő,
És, amit ad, könnyen vész, ahogy
Egy idegenből hozott állat, úgy
Vásik el a bölcsesség, ez a
Kéretlen koszorú, légszák,
Abroncs, ez a hályog, képlet,
Amit százezer perc javall utánad
Válaszul arra, hogy nem vagy, ez a
Kímélő koszt, és előtűnik, mint
Most a konyhában, a pókhálószerűen
Tört ablak előtt, mintha írva,
Hogy épp ez a válasz: „nem vagy”.

A LEPEDŐN

Ha csak azt, de azt igen,
 Az időt, ahogy jár, jelezte
 Az ablakra szegezve, fönt,
 Nekünk, a rekkenő hőséget is,
 Hogy nem rezdült, mint egy nagy,
 Izzó szem pupillája, mögötte volt
 A Nap, fölül, ez a lassú vulkán,
 Parázsló agy, ijesztő észjárásával,
 A moccsanatlan lepedőn, tompábban
 Átsütött és telt, aztán, egyszerre,
 Semmi átmenet, vágózni kezdett, és
 A szürke fényben szürke lett, mint
 Egy viseltes ágynemű, mozgékony
 Ráncai, a szél beszédét tükröző
 Arcjáték üres színhely lett,
 Földült ág, amit egy agónia gyűrt
 Meg, ilyen völgyek, hegyek alakját
 Nem rajzolják meg, csak az időt,
 Ahogy leplét lebbenti fönt, tovább,
 Most épp az ősz.

A NAPLÓ

Finom fátyol vagy csipke,
 Hó, könnyen foszló, úgy lep
 Be, sovány tej, a sok ajándék
 Tárgyaid, az eladott lakásból
 Áthurcolt színes üvegpoarak,
 Kelyhek, szokatlan fényük itt
 Valahogy törtebb, csöndesebb,
 A tompán zengő rézasztal, nem
 Sorolom, és pénzek is, amiért
 Még te dolgoztál, csak én írom
 Alá a nyugtát, felveszem, felélem,
 Míg te halsz, és nézel, talán
 Boldogan – pedig se nem „talán”,
 Se „boldogan”, csak egy kenetteljes,
 Édeskés hang, amire rászokom, és
 Eljön így ez is, hogy helyesbtenem
 Kell szüntelen, nem így-nem ott-nem az,
 Tónusait próbálgatja a kegyelettel
 Szótt emlékezet, gazdag mintájú kárpit,
 Falvédő a csupasz fehér ellen, míg
 Körben, mindenütt ez a másik brokát, a
 Jeleid, és a naplód, talán ezt
 Akartam elmondani, egy sarokban, még
 Mindig olvasatlanul.

Bratka László

TEREMTÉS-KLIPP

Egyszer egy ember keletkezett egy szent helyen, egy tenger szegte-ke-retezte hegyen: és a kezdet, az e-hely, az eredet, az elmenetel e-jein lekerekedett a hegy lejtein; ezalatt ezer fele repedt (az ezer a kezdet, az e-hely széle, pereme); lent eme ezer egyed feje, keze, vesszeje fejes, melles, vejsze-testes feleségeket keresett; és mert nemzegettek – lett egy nemzet; a nők – ők! – bögyösen görögtek, körmös, gyönyörös ő-vel jöttek, nem virággal (azzal csak a kígyó és az alma után álltak elő); hozták a tüzet ú-vel, a zúgolódást, a csínt, a sót a vén kecskének; (különben e nők egy tételben vétettek, de nem porból, hanem selyemszöszből, Kerepestraccsán, a textilgyárban, ahol orsóként pergett a nyelvük, egy bordában szövődtek, és Dul király lányai lévén alánok valának); addig nemzegették, hívogatták elő a semmiből új hangkombinációkkal, névvel illetéssel a fogalmakat, amíg túlnépesedtek, zsúfolt lett a szent hegy-sziget; (bajnak, túlnépesedésnek nincs gazdája); hát szép lassan elugráltak onnan; a tudat és láthatár falának neki-nekivágódva a horizont-üvegharang alatt pattognak-száguldoznak e lelkek; olykor tíz-ötven-hetven évre testet öltenek, fényt derítenek egy másik röppályára – gyermeket nemzenek, nevelnek, aztán a föld-perselybe visszaszármaztatják lelakott testüket, a vashatost; néha egy lélek elszáguld a keletkezés elfelejtett helye fölött; de egyszer az egyik majd eltalálja a kezdet-gombot, és felrobban a világ; illetve felrobbanok én – de előtte száz százalékos találati biztonsággal beviszem a robbanásomat egy matektanárnak (így megszorultak szűmben a besték!); magam előtt küldöm, legyen szolgám a másvilágon, morganatikus homokos nejével, a Laricsev-manóval egyetemben; hadd lám!, mi jön ki belőle, hogy tudja, mint is mennek a dolgok a valós számokkal.

MOROGVA ÚSZÓ MOGORVA DEMIURGOSZ

Bohmlotte úr leviszi sétálni lyukasztó kutyáját:
 Krakk – kezel a kutya, a motorháznál átharapva, egy autót,
 Krang – hasítja fel a vízvonaltól alatt, a torpedóvető csőtől a propeller-
 tengelyig egy busz-fregatt oldalpáncélját,
 Egyetlen farokcsapással kiüti egy toronyház alól a földszintet,
 Reccs – tépi fel, zenittől nadírig az érzékszervekkel megragadható vi-
 lág ég-díszletvásznát; és a hasadékon, a kötélről leszakadt akasztott
 első lélegzetvételésnek mohóságával, tajtékozva zúgó idő zúdul be,
 Glutty-blutty – kaparja a földet, és feltör a Pannon-tenger

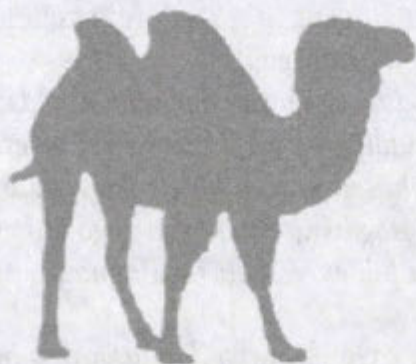
Bohmlotte úr – a morogva úszó mogorva demiurgosz – materializálja
 házát (Legyen ház!),
 majd özvegyember-odva félhomeájában
 – hogy legyen hová lemenni, borozó, és legyen hely, ahonnét a postás
 hozza a nyugdíjat! –
 emlékezetéből fénymásolja a világot
 (A régi elemeknek, az emlékezetromlás okozta üres helyekre áradó új
 kombinációit korszakhatárnak, kényszerpályának, determinizmusnak,
 vagy ilyesminek szokás nevezni.)

FOGYÓ-HOLD GIRHESEK

Fogyó-hold girhesek, kiéhezettek,
 Úgy mar a mérgük,
 mintha nemcsak vérre,
 hanem igazságra is szomjaznának,
 És tántoríthatatlanok, mint az Erinnüszök,
 Az utolsó őszi szúnyogok...

MEGINDULT A TEVE

TEVE KÖNYVEK

KIJÁRAT KIADÓ

KAPHATÓ
MINDEN
JOBB
KÖNYVESBOLTBAN,
OLVASHATÓ
MINDEN
JÓ
KÖNYVTÁRBAN

TILLMANN J. A.

Távkertek

A Nyugalom tengerén túl

A Nyugalom tengere volt az a hely, ahol először lépett ember a Holdra. Majd harminc év múltán, a kozmikus kirándulás kudarcá nyomán kezd körvonalazódni, hogy valójában mi is történt akkor a Nyugalom tengerén. Kiderült, hogy az Apolló-program lezárulása szinte dátumra egybeesik az Internet ősének, az Arpanetnek az üzembe helyezésével. Azóta úgy vélem, hogy a véletlenszerű egybeesésnél valamivel többről van szó.

A Másik megítélése

HOGYAN REAGÁLJUNK A NŐI GENITÁLIÁK
TRADICIONÁLIS OPERÁCIÓIRA

SANDRA D. LANE ÉS ROBERT A. RUBINSTEIN

A női nemi szerveken végzett tradicionális műtéti beavatkozásoknak – más néven a nők körülmételésének, *circumcisiójának* – gyakorlata a '70-es évek végétől rendkívül széles körű és elkeseredett nemzetközi polémia forrásává vált. A vita eredményeként gyakran jön létre patthelyzet két jó szándékú, de látszólag kibékíthetetlen álláspont – a kulturális relativizmus és az univerzalizmus – között. E két megközelítés egymással való ellentéte a bioetika, az emberi jogok és a társadalomelmélet számos vitás kérdésében jelent rejtett akadályt. Ebben a cikkben a női *circumcisiót* esettanulmányként használjuk, amely segítségül szolgálhat annak kiderítésében, hogy hogyan lehetne a jelenlegi holtpontra túljutni.

Az a fejlődés, amely az utóbbi időkben a bioetikai elméletben végbement, kihívást jelent az etikai gondolkodás ama deduktív modellje számára, amely absztrakt elvekből indul ki (ahogyan ezt mind a kulturális relativizmus, mind az univerzalizmus teszi), és ezekből jut el a morális ítéletekhez. A kontextuális avagy esetekre alkalmazó („kazuisztikai”) gondolkodásmód is szem előtt tarthat morális elveket, de következtetéseit egy deduktív folyamatban nem pusztán ezekből eredezteti. Ehelyett nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy az olyan kontextuális elemeket, mint a történelmi és kulturális tényezők, a hatalmi viszonyok és a felelősség, fontos tényezőkként vegyük számításba. Ebben a tekintetben a kulturális relativizmus – legalábbis a deskriptív relativizmus (a Melford Spiro¹ által kifejtett formában) – érvényes eljárásnak fogadja el a kultúrára vonatkozó adatok vizsgálatát, mint olyan eszközt, amely segít a női *circumcisió* gyakorlatának megértésében. Cikkünkben bizonyítani kívánjuk, hogy a kulturális relativizmus nem jelentette – még kezdeti formájában sem – a morális kérdésekkel való foglalkozás abszolút elutasítását. Ellenkezőleg, valójában morális válasz volt az Európán kívüli kultúráknak a tizenkilencedik századi „szociáldarwinisták” által történt leértékelésére. Mint antropológusok, mi is úgy véljük, hogy bármely morális vitában perdöntő fontossággal bír a következő kérdés: miért éppen ez a téma vált olyan központi problémává, amely napjainkban a bioetikusok, a feministák és mások figyelmét magára vonta? A nők körülmételésének –

mint bármely, etikai vita tárgyát képező kérdésnek – az eljárás tényén túl szimbolikus jelentésrétegei is vannak, ami felhevíti a vitát.

Kulturális relativizmus és erkölcsi univerzálialk

Az etikai univerzalizmus és a kulturális relativizmus az a két, egymással látszólag kibékíthetetlen álláspont, amely a női nemi szervek tradicionális sebészi operációja körül folyó vita elméleti keretét alkotja. Az így megfogalmazódó elméleti keret gyakran ideológiai zsákutcába vezet. Mind az etikai relativizmus, mind a kulturális relativizmus azt vallja, hogy a különböző csoportok és egyének mást tekintenek értéknek, s ezeket az értékeket tiszteletben kell tartani. Mindazonáltal e két szemléletmód különböző elméleti alapokra épül, és eltérő történelmi gyökerekből táplálkozik.² A kulturális relativizmus összetett jelenség, amely egyrészt azt vizsgálja, hogy mennyire vagyunk képesek ténylegesen megérteni más kultúrákon alapuló világokat, másrészt pedig előírásokat tartalmaz e különböző világok értékelésére. A kulturális relativizmus három típusát – leíró, normatív és ismeretelméleti (episztemológiai) – megkülönböztető Spiro-féle tipológia ezt az összetettséget tükrözi, és segít annak megértésében, hogy a relativizmusról folyó viták miért hiúsulnak meg oly gyakran.³ Spiro felosztása szerint a leíró relativizmus magában foglalja annak elismerését, hogy a hitek és magatartások az egyes kultúrákban különbségeket mutatnak; a normatív relativizmus azt jelenti, hogy elfogadjuk mindegyik kultúra morális ítéleteit, mint olyanokat, amelyek az adott kultúra számára ésszerűek; az episztemológiai relativizmus pedig felteszi a kérdést, hogy lehet-e egyáltalán oly mértékben felfogni a „Másik” valóságát, hogy az elegendő legyen értékelő ítélet alkotására. A kulturális relativizmus, ahogyan azt a korabeli amerikai társadalomelmélet felfogta, azoknak a tizenkilencedik századi szociáldarwinista elméleteknek elutasítását indult, melyek az európai kultúrát az evolúció csúcspontjának tekintették, a többi kultúrában pedig (különösen az írásbeliséget nélkülöző, úgynevezett „primitív” kultúrákban) az európaiakénak máig fennmaradt elődeit látták. Az amerikai közhangulat ebben az időben, amikor a bevándorlók hatalmas hullámokban érkeztek az országba, mélységesen xenofób volt. Ilyen körülmények között a kulturális relativizmus – ahogyan ezt Franz Boas és tanít-

A Judging the Other. Responding to Traditional Female Genital Surgeries című tanulmány először a *Hastings Center Report* 1996. május-júniusi számában jelent meg.

ványai (Ruth Benedict, Margaret Mead és Melville Herskovits) értelmezték – erőteljes morális kiállást jelentett a tolerancia védelmében.⁴ Annak hangoztatásával, hogy a kulturális értékeknek és hiedelmeknek az adott kultúra kontextusában van jelentésük, és ebben a kontextusban kell őket értelmezni, a kulturális relativizmus a másság és sokféleség iránti nagyobb megértést segítette elő.

Az Amerikai Antropológiai Társaság még a II. világháború rémtettei és az egyetemes emberi jogok doktrínájának nemzetközi politikai támogatottsága ellenére is fenntartotta a relativizmusra vonatkozó hivatalos álláspontját. 1947-ben – válaszul az Emberi Jogokról szóló ENSZ-deklarációra – a társaság nyilatkozata leszögezte, hogy „nincs olyan egyetlen, kitüntetett kulturális minta, amely a huszadik században az emberi létezés körülhatárolásának kizárólagos bázisa lehetne.”⁵ Bár ebben az időben az antropológusok túlnyomó többsége látszólag egyetértett a kulturális relativizmussal, akadtak, akik elutasították. A kor egyik vezető antropológusa, Julian Steward a következőket írta az *American Anthropologist* című folyóiratban:

„Vagy mindent tolerálunk, és távol maradva mosuk kezeinket, vagy harcolunk az intolerancia és az alávetés ellen... Mint emberi lények egyhangúlag tiltakozunk a zsidókkal szemben a hitleri Németországban elkövetett embertelenségek ellen, de milyen álláspontot foglalnunk el a faji és kulturális diszkrimináció, a méltánytalan bánásmód és a másokat semmibevevő, kíméletlen magatartás világszerte előforduló ezernyi más esetével szemben?”⁶

Az antropológia ezt követő elméleti fejlődése, beleértve az értelmező és posztmodern elméleteket is, felhívta a figyelmet a kultúrák egymás által történő megismerésének ismeretelméleti problémáira. Azáltal, hogy az észlelt valóság megfogalmazásában kiemelkedő szerepet tulajdonít a kultúrának,⁷ továbbá rámutatott a nyugati értékítéleteknek korunk társadalomtudományában játszott szerepére,⁸ valamint a mindennapi életben megnyilvánuló hatalmi viszonyok és a velük szembeni ellenállás természetére,⁹ a modern antropológia ráirányította a figyelmet azokra a nehézségekre, amelyek a kultúrák egymás által történő megértésének a kibontakozását akadályozzák. Ezek a kérdésfeltevések segíthetnek bennünket abban, hogy mélyebben és árnyaltabban értsük meg azokat a különböző kultúrákban honos szokásokat és eljárásokat, amelyek ma az etikai, jogi és morális viták középpontjában állnak.

A női genitáliák hagyományos műtéti csonkítása egyike azoknak a vitapontoknak, amelyekben a kulturális különbözőségek tiszteletben tartása és az alapvető emberi jogok védelme közötti feloldhatatlan ellentmondás különösen élessé vált. A filozófusok és antropológusok által készített növekvő számú elemzés legtöbbször egybehangzóan azzal a felhívással zárul, hogy ezt a gyakorlatot be kell szüntetni, mert etikai szempontból bűnös és elítélendő, jóllehet abban már különbségek mutatkoznak, hogy miben látják az erkölcsi vétket.¹⁰ Alison Slack, az emberi jogok problémakörének kutatója például két fő, egymással szembenálló szempontot jelöl meg: az egyik oldalon a „kulturális önmeghatározás” abszolút joga, a másikon az egyénnek az a joga áll, hogy ne vessék alá olyan hagyománynak vagy gyakorlatnak, amely számára káros vagy akár halálos kimenetelű lehet.¹¹ Slack érvelése, midőn rámutat, hogy ezeket az operációkat olyan gyermekeken hajtják végre,

akiknek „nincs beleszólásuk a dologba”, a hozzájárulás problémáján alapul. És valóban, az alacsony iskolázottság következtében még azok a felnőtt nők sem tekinthetők kellően informáltak a szokással járó veszélyes komplikációkról, akik önkéntesen vetik alá magukat a beavatkozásnak. Az antropológus Robert Edgerton szemére hányja kollégáinak, hogy romantikusan idealizálják az írásbeliség előtti és a paraszti társadalmakat.¹² Daniel Gordon pedig azt állítja, hogy az antropológia szakmailag megbukott, amikor nem vállalta magára, hogy morális alapon felelőse legyen a női körülmetélés ellen.¹³

A nők körülmetélése

A nők körülmetélésén azoknak a hagyományos, többnyire gyermekkorban végrehajtott sebészeti beavatkozásoknak az összességét értjük, amelyekkel – elsősorban afrikai és egyes közép-keleti és ázsiai nőknél – eltávolítják a külső nemi szerveket, vagy azok egy részét. E szokás legtöbb kutatója azt a tipológiát alkalmazza, amely a női nemi szerveken végzett hagyományos műtéteket a következő három csoportra osztja: *circumcisio* vagy körülmetélés, *excisio* vagy kimetszés, és *infibuláció*. A *circumcisio proper* vagyis a szűkebb értelemben vett *circumcisio* a klitorisz előbőrének az eltávolítását jelenti; ezt egyes iszlám országokban *szunna circumcisiónak* is nevezik. Az ilyen, kizárólag a klitorisz előbőrt eltávolító *circumcisio* azonban nagyon ritka.¹⁴ Még ha a beavatkozás végrehajtójának az lenne is a törekvése, hogy kizárólag az előbőrt távolítsa el, az előbőr pontos sebészi lemetzése a csikló makkjáról rendkívül nehéz, ha ugyan nem lehetetlen, különösen ha azt is tekintetbe vesszük, hogy ezen operációk jelentős részét érzéstelenítés nélkül hajtják végre gyermekeken. Az *excisio* esetében a klitoriszt vagy egy részét távolítják el, egyes esetekben a kis szeméremajkak csatlakozó részével együtt. Az *infibuláció* vagy *faraói circumcisio* esetében eltávolítják a klitoriszt és a kis szeméremajkakot, továbbá a nagy szeméremajkak elülső vagy esetleg még nagyobb részét, a maradék részt pedig összeöltik oly módon, hogy befedje a vaginát, és csak egy kis nyílást hagyjon szabadon. Robert Cook és egy sor más szerző, ezt a felosztási rendszert kiegészítette az *introcisio*val, amely a hüvelynyílást megnagyobbító operáció. Ez a beavatkozás azoknál az ausztrál őslakosoknál fordul elő, akik – *subincisio* segítségével – a férfiak péniszének a méretét is megnövelik.¹⁵ Bár az *introcisio* és a *subincisio* biztosan egészségi kockázattal járnak, mégis számottevően különböznek azoktól a – cikkünk tárgyát képező – beavatkozási típusoktól, amelyekkel számos afrikai és egyes ázsiai társadalmakban találkozunk.

Nahid Toubia szudáni feminista orvosnő egy világosabb, két kategóriát tartalmazó osztályozást javasol, amely a beavatkozásokat redukciós és befedő operációkra osztja.¹⁶ A redukciós operációknál részben vagy egészen eltávolítják a klitoriszt, és egyes esetekben a kis szeméremajkakot is. A befedő operációk (infibuláció vagy faraói circumcisio) esetében a csikló és a kis szeméremajkak kimetszésén túl eltávolítják a nagy szeméremajkak egy részét is, a nagy szeméremajkakon keletkezett sebszéleket egymáshoz húzzák, s ezek úgy hegednek be, hogy egy bőr burkolat és heg-szövet jön létre. A heg-széleket a gyógyulás ideje alatt összefogva tartják: vagy varratokkal (gyakran a helyben termő tüskéből készült varratokkal), vagy oly módon, hogy a lány lábait akár negyven napra is egymáshoz kötö-

zik. Egyes esetekben valamilyen tárgyat, például tüskét helyeznek el a sebbe, hogy maradjon egy kis nyílás a vizelet és a menstruációs vér távozására. A mindezek eredményeképpen létrejövő „bőr ernyő” elfedi a húgycsőnyílást, és a vagina nagyobb részét. A kialakult mérettől függően a házasság megkötése után a szexuális kapcsolat lehetővé tétele érdekében szükségessé válhat a hüvelynyílás kitágítása. Gyermekszüléskor pedig deinfibulációt avagy elülső gátmetszést kell végrehajtani, hogy így újra megnyissák az összehorogt részt. A szülést követően aztán reinfibulációt (újbóli infibulációt) vagy újbóli összeoltást végeznek.¹⁷

Hozzávetőlegesen 80–114 millió nőt hajtanak végre körülmetélést Kelet- és Nyugat-Afrika huszonnégy országában, Jemen egyes részein, valamint szétszórt csoportokban Indiában és Malajziában.¹⁸ Mindazonáltal a női circumcisio nem korlátozódik Afrikára és Ázsiára. A clitoridectomiát (a csikló kimetszését) női idegesség és maszturbáció „gyógyítására” európai és amerikai asszonyoknál és lányokon is alkalmazták a tizenkilencedik század folyamán, egészen századunk negyvenes éveitig.¹⁹ A női körülmetélés gyakorlata megtalálható továbbá egyes, a nyugati országokba bevándorolt afrikaiak körében is.

A rendelkezésre álló adatok szerint a világon elvégzett női körülmetélések 85 százaléka a klitorisz eltávolítására korlátozódik, míg az esetek 15 százalékában történik infibuláció.²⁰ Gordon szerint Egyiptomban csökken a női körülmetélések száma,²¹ de ez a csökkenés valószínűleg a művelt közép- és felső osztályokra korlátozódik. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején Egyiptomban lefolytatott vizsgálatok szerint Alexandriában és környékén a falusi és az alacsonyabb jövedelmű városi asszonyok 99 százaléka,²² magában Alexandriában pedig a középiskolás lányok több mint 80 százaléka volt körülmetélve.²³ Szudánban az 1989/90-es Népszámszámítási Egészségügyi Vizsgálat, amely az ország északi területeire terjedt ki, arról számolt be, hogy a tizenöt és negyvenkilenc éves kor közötti nők 89 százaléka körül volt metélve: 82 százalékon infibulációt végeztek, a többiek vagy egy „közbülső” eljárás (vagyis egy valamelyest módosított infibuláción), vagy redukciós műtéten estek át.²⁴

A műtétet számos esetben érzéstelenítés nélkül és sterilizálatlan eszközökkel végzik. A beavatkozás egészséget veszélyeztető lehetséges következményei közül azonnal fel-lephet vérzés, sokk, fertőzés, fájdalom, vizeletvisszatartás, és megsérülhet a húgycső és a végbélnyílás. A sepsist, a tetanuszt és a húgyvezeték elfertőződéseit a sterilizálatlan műszerek használata és/vagy a kezeléseknél alkalmazott nem higiénikus kenőcsök okozzák. A heveny vizeleti nehézségeket pedig feltehetően a nyílt seben át történő vizelet okozta fájdalomtól való félelem váltja ki.

A beavatkozások következtében létrejövő szövődmények és hosszú távú egészségi károsodások számottevő mértékben súlyosabbak a befedő operációk esetében, mint a redukciós műtéténél. E káros következmények közül megemlíthetjük a húgycsővezeték ismétlődő infekcióit, a hólyagban és a húgycsőben megjelenő köveket, a túlburjánzó hegyszövetképződést, a bőrön kialakuló cisztákat és a nehéz szülést.

Az infibuláció után a húgycsőnyílást eltakarja a bőr „ernyő”, ami a vizeletet lassúbbá teszi, s ez a nőt hajlamossá

teszi húgyúti fertőzésekre és kőképződésre. Az infibulált nők körében a hegyesedés, az elülső gátmetszés szükségessége a szülések alkalmával, valamint a gyakran bekövetkező berepedések, fisztulák, és a medence krónikus infekciói valószínűleg hozzájárulnak a meddőséghez és az igen magas anyai halálozási rátához Szudánban és Szomáliában.²⁵ A szexuális és pszichológiai problémák közé tartozik a közösülés fájdalmassága, a lecsökkent szexuális reakciókészség, a depresszió és a szorongás.

A krónikus fertőzésből eredő medencegyulladás és a pe-tevezetéknek a hegyszövet által történő elzáródása med-dőséget okozhat. Egy, a Khartoumi Kórházban elvégzett vizsgálat során Hamid Rushwan arra a következtetésre jutott, hogy a medencegyulladással járó fertőzésnek az infibuláció az egyik fontos oka Észak-Szudánban.²⁶ A szudáni nőknél a gyermekszülés után gyakran keletkeznek hólyag-hüvely sipolyok és végbél-hüvely sipolyok.²⁷ Ezek a fisztulák legtöbbször azért alakulnak ki, hogy a szülés gátolt, elhúzódó, ami részben az infibuláció által okozott kiterjedt hegyszövet következménye.

Anői circumcisio általában az anyák, a nagyanyák és más nőrokonok ellenőrzése alatt áll; az apák és a férfi rokonok tradicionálisan nem vesznek részt annak eldöntésében, hogy történjék-e körülmetélés, és ha igen, akkor milyen módon.

A circumcisioról gyakran úgy beszélnek, mint a házasság egyik szükséges előfeltételéről, emellett számos további magyarázata is van e beavatkozásnak. Sok falusi és szegény városi egyiptomi például azt tartja, hogy ha a lány nincs körülmetélve, akkor a klitorisa olyan hosszúra nő meg, mint egy pénisz, és ezért e potenciálisan férfias szerv eltávolítása fokozza a lány nőiességét.²⁸ De a női körülmetélésnek talán az a legfontosabb magyarázata, hogy – mivel ősi és általánosan gyakorolt tradíció – egyszerűen a redukált vagy infibulált nemi szervet tekintik normálisnak. Erre utal, hogy amikor szudáni és egyiptomi falusiak e szokásról nyugati kutatóknakkal beszélgettek, meg voltak döbbenve, amikor megtudták, hogy e kutatók maguk nem voltak körülmetélve.²⁹

Olyan térségekben, ahol különböző etnikai csoportok egymással szoros közelségben élnek, a hagyomány a csoportidentitás egyik fontos kifejezője lehet. Ellen Gruenbaum bemutat egy ilyen példát Szudánból, ahol két muzulmán etnikai csoport – az arabul beszélő kenának és a Nyugat-Afrikából származó zabarmák csoportja – él egymás mellett a Rahad Fejlesztési Területen.³⁰ Mindkét csoport elismeri a kenának etnikai felsőbbrendűségét, ami ezek arab identitásán és az általuk alkalmazott radikális infibuláción alapul. Habár a zabarma nőknél is elvégzik a csikló kimetszését, a kenának róluk gúnyosan mint „körülmetéltelenekről” beszélnek. A közöttük lévő szoros kontaktus eredményeképpen a zabarma nők egy része a klitoridectomia (csiklókimetszés) helyett elkezdte infibulációnak alávetni magát, és kenana bábaasszonyokat alkalmaz e művelet elvégzésére.

A hagyományos női circumcisio mellett felhozott indokok közt általában a szüzességgel, férjhezmenetellel, és a férj szexuális élvezetével kapcsolatos indokok is szerepelnek.³¹ Az infibuláció fizikai biztonságát adja a lány szüzességének, azt pedig, hogy a csikló és a kis szeméremajkak eltávolításával gyengül az asszonyok szexuális reakciókészsége.

sége, pozitívan értékelik, mert úgy gondolják, hogy ezáltal csökken annak a valószínűsége, hogy a nő olyan cselekedetre ragadtassa magát, ami által foltot ejtene a család becsületén. Úgy vélik, hogy a női circumcisióknak a nő szexuális reakciójára gyakorolt gátló hatásával szemben az infibulált hüvelynyílás erőteljesebb dörzsölő hatást gyakorol a férfira a nemi aktus alatt, és ily módon fokozza annak szexuális reakcióját.³²

Az is általánosan elterjedt hit, hogy a körülmetélést a vallás követeli meg. Valójában azonban a női circumcisió gyakorlata korábbi, mint a kereszténység vagy az iszlám, amit az bizonyít, hogy egy Egyiptomból származó, körülbelül i. e. 163-ra datálható görög nyelvű papirusztekercsen már említést tesznek róla.³³ Egyiptomban és Szudánban mind a keresztények, mind a muzulmánok körében,³⁴ Etiópiában pedig a zsidó vallást követő falasha népcsoportban is körülmetélik a fiatal lányokat.³⁵

A fiúgyermek fitymájának eltávolítása kötelező vallási előírás a muzulmánoknál, de leánygyermek esetében a circumcisió a legtöbb muzulmán tudós szerint nem követelmény. Noha a világon élő muzulmánok többségénél nincs női circumcisió, mindazonáltal azok körében, akik gyakorolják, sokan vélik ezt a vallás előírásának. Az iszlám jog alapját a következő források alkotják: a *Korán*, amely a muzulmánok hite szerint Isten szavait szó szerinti formában tartalmazza, úgy, ahogyan ezeket Mohamed prófétának kinyilatkoztatta; a *Hadith*, amely a próféta mondásait és cselekedeteit tartalmazza; végül, a vallási kommentárok összessége, amit a szunnita iszlám négy jogtudományi iskola dolgozott ki – a *Shafi*, a *Hambali*, a *Maliki* és a *Hanafi*. A *Korán* egyáltalán nem említi a női körülmetélést. A *Hadith* egyes tudós ismerői szerint Mohamed prófétának tulajdonítható a következő mondás: „Amikor excisiót végzel, ne vidd végbe egészen [ne távolítsd el a csiklót teljesen], mert ez így jó a nőknek, és a férfiak így szeretik.”³⁶ Minthogy azonban a prófétának az excisióra vonatkozó tanácsa a szájhagyományban maradt fenn, és egy úgynevezett „tökéletlen elbeszélői lánc” alapul, ezért sok tudós véleménye szerint nem tekinthető a próféta szavai hiteles bizonyítékának. Ennek ellenére a szunnita iszlám valamennyi jogtudományi iskolájának irataiban az a gondolat, hogy a női circumcisió *vallásilag ajánlott*, némi támogatást kap a tudósok részéről, akik véleményüket alapvetően nem annyira a *Korán* vagy a *Hadith* tekintélyére alapozzák, mint inkább a szokásra, és azokra az elképzelésekre, amelyek szerint a női szexualitást kontroll alatt kell tartani.

A mindennapi élet gyakorlatában az iszlám vallási eszméinek a női circumcisióval való társítása azokban a kifejezésekben is megmutatkozik, amelyeket e szokás leírására használnak. A *szunna* kifejezés használata (melynek jelentése: a próféta hagyományát követni) arra utal, hogy a szokás vallási rendelkezésen alapul. Hasonlóképpen, bár a női körülmetélésre alkalmazott klasszikus arab kifejezés a *khifad* (szó szerint „redukció”), az arab köznyelvben általában a *tahara* szót használják, ami a muzulmánok imájához megkövetelt rituális tisztaság állapotára utal.³⁷ A *tahara* – „tisztaság” – kifejezésben rejlő bipoláris szembeállítás alapján a nemi szervek természetes – sem excisió, sem infibuláció át nem esett – formájukban rituális szempontból

tisztátalanok. És valóban, Egyiptomban azt, hogy egy nő körül van-e metélve, így kérdezik meg: „*Intii mutahara?*” „Meg vagy tisztítva?” Az iszlámokban a legutóbbi időkben Szudánban végbement fejlődés végső soron elvezethet oda, hogy visszaszoruljon az infibuláció gyakorlata, vagy legalábbis kevésbé szigorú változatai kerüljenek előtérbe. Gruenbaum például úgy találta, hogy a szudáni iszlám mozgalom tagjai – ama meggyőződésük alapján, hogy az infibuláció nem tekinthető az iszlám parancsának – a beavatkozás kevésbé súlyos formáiért, vagy egyenesen a beavatkozás teljes elhagyásáért szállnak síkra.³⁸

Korábbi századokban Egyiptomban a keresztény doktrína is foglalkozott a női circumcisió problémájával. A tizenhetedik század elején, amikor római katolikus misszionáriusok telepedtek le Egyiptomban, a római katolikus papok megtiltották a nők körülmetélését – ama téves feltevés alapján, hogy az zsidó szokás.³⁹ Amikor azonban a római katolikus hitre áttért szülők lányai felnőttek, katolikus fűtársaik nem voltak hajlandók feleségül venni őket, helyettük inkább nem katolikus feleséget választottak. Rómában a Bíborosok Kollégiuma végül is kénytelen volt visszavonni a határozatot, és engedélyezte az egyiptomi katolikusok számára, hogy a nemi szerveken elvégezzék a tradicionális műtetet.

A fejlődéssel együtt járó újabb társadalmi változások – köztük sok olyan, amelynek a nők életére gyakorolt hatását eddig nem vették számításba – nem mindig vezettek a szokás visszaszorulásához. Gruenbaum leírja, hogy a fejlődést kísérő gazdasági változások miként növelték a nőknek a férfiaktól való gazdasági függőségét, ami arra készítette őket, hogy nagyobb gondot fordítsanak „házassági esélyeik megőrzésére, és arra, hogy férjük szexuális vágyainak és gyerekszámra vonatkozó igényeinek kielégítésével elejét vegyék a válásnak.”⁴⁰ A bekövetkezett gazdasági bizonytalanság nagyon valószínűtlenné tette, hogy a szülők vállalni merjék annak kockázatát, hogy lányukat körülmetéletlenül hagyják. A Sandra Lane által az Alexandria melletti falusi körzetekben, magában Alexandriában, valamint Kairóban lefolytatott interjúk arról tanúskodnak, hogy a nők körülmetélésének gyakorlata modernizálódik, de nem okvetlenül szűnik meg. Sok olyan szülő, aki megengedheti magának, azt a megoldást választja, hogy lányain az operációt orvossal, helyi érzéstelenítés alkalmazásával végezteti el, ami a fertőződés veszélyét is jelentősen csökkenti. Néhány szülő elmagyarázza, hogy most, amikor a férfiek évekre idegenbe szegődnek vendégmunkásnak, a körülmetélés – amelyről azt tartják, hogy csökkenti a nők szexuális vágyait – megóvja feleségeiket attól, hogy becstelenséget kövessenek el. Ehhez hasonlóan érveltek azok a szülők is, akik azt hangsúlyozták, hogy manapság a lányok tovább járnak iskolába, és hogy a nőket a mai gazdasági körülmények arra kényszerítik, hogy házon kívül dolgozzanak. E körülmények lehetetlenné teszik folyamatos felügyeletüket, és így a női circumcisiótól várják, hogy az védelmet nyújtson számukra.

A vita története

A gyarmati korszak kormányai eredménytelenül küzdöttek a női circumcisió ellen Kenyában az 1930-as, és Szudánban az 1940-es években. E szokásról azonban egészen az 1970-es évekig mégsem bontakozott ki világméretű vita. A genitáliák hagyományos operációit az antropológusok

legalábbis 1955 óta ismerték, és széles körben tanulmányozták; ekkor jelent meg ugyanis Bruno Bettelheim munkája, amelyben pszichoanalitikai nézőpontból elemezte az öslakosoknak a nemi szerveken végrehajtott változtatásait. Azonban ezeket az operációkat még az 1960-as években is a kulturális relativizmus szemszögéből tárgyalták, és elemzésükhöz nem kapcsolnak erkölcsi értéktételeket. A vitát mára számos olyan fejlemény tette szenvedélyessé – legalábbis nyugati perspektívából –, amely Európában és az USA-ban (a circumcisio problémájától teljesen függetlenül) az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején következett be. Az afrikai és az arab nők a nyugati vitástílust jórészt lekezelőnek tartják, és úgy vélik, hogy az álláspontok az Európára jellemző szexcentrizmust és individualizmust, és a nyugati társadalmak más értéktételeit tükrözik.

A fent említett fontos új fejlemények közül az első egyike a Masters és Johnson szerzőpáros 1966-ban *Human Sexual Response* (Az ember szexuális reakciói) címmel megjelentetett munkája volt, amely kimutatta, hogy a női orgazmusban a klitorisznak központi szerepe van, és ily módon cáfolta Freudnak az érett nők vaginális orgazmusáról vallott elképzelését. A feministák – mindenekelőtt az USA-ban – az autonómiára és önrendelkezésre irányuló törekvéseiket összekapcsolták a saját szexualitásuk fölötti kontroll követelésével, és viszszautasították az olyan nézeteket, melyek szerint a női nemi szervek szégyellni valók, csúnyák és tisztátalanok volnának. A Nők Nemzeti Szervezetének (National Organization for Women) egy 1973-ban rendezett konferenciáján például Betty Dodson diavetítéses programját, amelyen női nemi szerveket mutatott be premier planban, a résztvevők hatalmas ovációval fogadták. Judy Chicago iparművész *A vacsoravendégek* címmel egy kerámiatányérok által álló sorozatot alkotott, amelynek harminckilenc darabján a keramikusnő bemutatja, hogy milyennek kezelje el a történelem híres nőalakjainak nemi szerveit. Nem túlzás azt állítani, hogy az 1970-es évek végére a csikló a nők hatalmának és önrendelkezésének metaforájává vált.

Ahogy az a társadalmi mozgalmakkal történni szokott, a körülmetélés-ellenes keresztes hadjárat is megtalálta a maga karizmatikus vezetőjét. Fran Hosken 1973-ban éppen utazást tett Afrikában, amikor egy, a női circumcisioról véletlenül hallott megjegyzés a szó szoros értelmében új irányt szabott életének. A következőt írja: „Amikor kezdtem ráismézni, hogy milyen nagyságrendűek és milyen borzalmasak ezek a problémák, képtelen voltam abahagyni a velük való foglalkozást, mert ellenkező esetben nem tudtam volna önmagammal békében élni.”⁴¹ Ez után az eszmélés után Hosken intenzív lobbyzásba kezdett a Nemzetközi Egészségügyi Szervezetnél (WHO) és számos más nemzetközi szervezetnél, kiterjedt publikációs tevékenységbe fogott mind tudományos, mind pedig népszerű folyóiratokban, valamint elkezdte egy máig rendszeresen megjelenő hírlevél kiadását. Az ő gyűjtőmunkájának köszönhetjük azon ismeretek jó részét, amit a női circumcisio epidemiológiájáról az egész világra kiterjedően tudunk. Jórészt Hosken erőfeszítéseinek köszönhetően 1979-ben a WHO és a szudáni kormány közösen szponzorált egy nemzetközi szemináriumot „A nők és gyermekek egészségét károsító, hagyomány szentesítette szokásokról”, amely dön-

tően a női körülmetélés problémájával foglalkozott. Sajnálatos, hogy azt a módot, ahogyan Hosken a szóban forgó kultúrákat és azokat a népeket jellemzi, amelyek az általa megcsontításnak nevezett női circumcisioról gyakorolják, gyakran éppen azok az emberek tekintik intoleránsnak és érzéketlennek, akiket segíteni szeretne. Hosken ily módon mind a probléma tudatosítását, mind pedig polarizációját katalizálta.

Hosken döntő hatást gyakorolt a vitában alkalmazott szóhasználatra is. A női genitáliákon végrehajtott műtéteket az angol nyelvterületen általában „női circumcisio”-ként említik, cikkünkben mi is ezt a terminust alkalmazzuk. Hoskennek és a mozgalom későbbi aktivistáinak érvelése szerint ez nem helyénvaló, minthogy ez a beavatkozás nem tekinthető analógnak a férfiak körülmetélésével. A női körülmetélés alkalmával eltávolított anatómiai struktúrák ugyanis sokkal kiterjedtebbek, mint azok, amelyeket a fiúgyermek circumcisiojánál eltávolítanak. Mivel a „megcsontítás” szó fejezi ki azt, hogy az adott esetben meghatározott struktúrákat orvosi indok nélkül eltávolítanak, illetve elroncsolnak, ezért azok a személyek, akik a tradicionális operációk beszüntetéséért küzdenek, a művelet megjelölésére „a női genitáliák megcsontítása” kifejezést alkalmazzák. Az 1980-as évekre a nők körülmetélését a nyugati népszerű és tudományos kiadványokban már széleskörűen elítélték, és különféle negatív jelzőkkel illették, olyanokkal, mint: „a női nem elleni büntetés”, „kínzás”, „barbárság”, „ritualizált, kínzással egybekötött erőszak” stb. Az arról szóló hírek, hogy a nyugati országokban letelepedett afrikai és ázsiai bevándorlók körében a lányok circumcisioról hajtanak végre, a legkülönfélébb jogi és törvényhozási válaszleépésekhez vezettek. Az Egyesült Királyságban, Svédországban és Hollandiában olyan törvényt fogadtak el, amely megtiltja a női circumcisioról. Franciaországban tizennyolc bevándorló családból bíróság elé állították a szülőket és a tradicionális beavatkozást végző személyeket a leánygyermek nemi szervén elvégzettetett hagyományos sebészeti beavatkozás miatt.⁴² 1993 októberében Patricia Schroeder képviselő az Egyesült Államok kongresszusában (3247-es szám alatt) törvényjavaslatot terjesztett be a női circumcisio betiltása érdekében. A Kanadai Orvosok és Sebészek Kollégiuma olyan irányelvet fogadott el, amely az Ontario állambeli orvosoknak megtiltja, hogy női circumcisioról hajtsanak végre.⁴³ Az Egyesült Államokban és Franciaországban is előfordult, hogy Nigériából, illetve Maliból származó nők menedékjogért folyamodtak, hogy elkerüljék saját maguk vagy lányaik erőszakos körülmetélését.⁴⁴

Az arab és afrikai nők válaszolnak

Intő jel azonban, hogy azokban a társadalmakban, ahol a hagyományos női körülmetélést gyakorolják, sokan nem tekintik a circumcisioról a nemi szerv megcsontításának. E csoportokban a beavatkozás által kialakított formát tökéletesebbnek tekintik, mint a női nemi szervet természetes állapotában. És valóban, szörnyű sértés, ha egy nőt körülmetéletlennek, vagy ha egy férfit körülmetéletlen anyának neveznek, és a felnőtt nőknél a körülmetéletlen genitáliákat gyakran undort keltőnek tartják.

Egyiptomi falvakban és városokban készített interjúinkból, valamint az egyiptomi Zagazig Egyetem Ápolónőképző Intézete által végzett kutatásokból kitűnik, hogy a kö-

rületelt nők túlnyomó többsége lányait is körül kívánja metéltetni.⁴⁶ A körülbelül ötven nővel lefolytatott beszélgetések során csak két olyan asszonnyal találkoztunk, aki nehezelt és haragot érzett, amiért körül lett metélve. De még ezek az asszonyok sem gondolják, hogy a nők körülmetélése azoknak a kulcsfontosságú problémáknak egyike lenne, amelyekkel a mai egyiptomi asszonyok és lányok szembetalálják magukat. Abban a kis egyiptomi faluban, ahol terepmunkát végeztünk, voltak olyan nők, akik nem tudták, hogy léteznek olyan embercsoportok, amelyekben a lányokat nem metélik körül. Amikor megtudták, hogy a kutatónő nincs körülmetélve, a reakciójuk gúnyos nevetéssel vegyített utálkozás volt. Csodálkoztak, hogyan tudott így férjhez menni, és nem értették, hogy az anyja miként mulasztotta el az asszonyi életre való felkészítésnek egy ilyen fontos részét. Nyilvánvalóan elképzelhetetlen volt számukra, hogy egy nő ne legyen körülmetélve. Noha azok a városi asszonyok és férfiak, akikkel beszéltünk, mind tudtak róla, hogy más országokban a nőket nem metélik körül, az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz tartozó nők közül sokan hangot adtak afeletti csodálkozásuknak, hogy a nyugatiak miért ítélik meg a nők körülmetélését olyan tragikusan. Egyikük megkérdezte: „Miért gondolja, hogy ez ekkora probléma? Ez már igen régen történt, és csak rövid ideig fájt. Sokkal nagyobb probléma, hogy a férjem ver.”

Az 1980-as évek közepére számos arab és afrikai asszony már azt akarta, hogy tiltsák meg a nyugati nőknek a circumcisióról folytatott nyilvános vitákban való részvételét. Nahid Toubia – maga is a körülmetélés-ellenes mozgalom egyik aktivistája – például a következőképpen fogalmazta meg véleményét:

„A Nyugat úgy viselkedett, mintha hirtelen egy veszedelmes járványt fedezett volna fel, amelyet aztán a nemzetközi női fórumokon szenzációként tárlalt, s ennek visszahatásaként túlzékenységet váltott ki az érintett társadalmakban. Úgy állították be a női circumcisiót, mintha az a fejlődésben elmaradott országok barbárságának és durvaságának cáfolhatatlan bizonyítéka lenne... Ez a szokás meggyőző erejű igazolásává vált annak a véleménynek, amely az arabokat, muzulmánokat és afrikaiakat – valamennyiüket egy kalap alá véve – primitívnek tartja.”⁴⁷

Hasonlóképpen vélekedik Soheir Morsy is, mondván, hogy a nyugatiaknak a téma iránti érdeklődése nem más, mint „a hajdanvolt gyarmati uralom korszakának paternalista maradványa”.⁴⁸ Seble Dawit és Salem Mekuria – akik szintén a szokás felszámolásáért küzdő aktivisták – azért bírálják Alice Walkernek *A harcosok jelei* (*Warrior Marks*) című, a circumcisióról szóló filmjét, mert nézetük szerint Walker úgy ábrázolja „a falu titkos társaságához tartozó köztiszteletben álló idős asszonyokat, ... mintha azok kegyetlen tekintetű gyilkosok lennének, akik ügyesen forgatják rozsdáste fégyvereiket, melyekkel majd gyermekeket mészárolnak.”⁴⁹

1988 és 1992 között számos egyiptomi és szudáni feministaival beszélünk a női circumcisióról, s közülük többen úgy vélték, hogy ezt a problémát a női élet egészének

kontextusában kell szemlélni, amelyben számtalan nemhez-kötött egészségkárosító kockázati tényezővel kell számolni.

Sok feminista megállapította, hogy az ő szemszögükből nézve az európai és az észak-amerikai nők hasonlóképpen súlyos diszkrimináció áldozatai, és kritizálták a nyugati feministákat, amiért nem kapcsolják össze a női circumcizio kérdését a nők elleni erőszak, a gyermekprostitúció, a mellnagyobbító operációk és a nemi erőszak problémájával.

Egyiptomban a század eleje óta aktív feminista mozgalom működik. De az egyiptomi feministák már a mozgalom indulásakor úgy érezték, hogy az amerikai feministákkal való kapcsolatuk egyoldalú, az amerikai nők leereszkedőek, s megpróbálják előírni a „helyes” tennivalókat. Közvetlenül az I. világháború után például, az amerikai feministák majdnem kizárólagosan a választójog kérdésével voltak elfoglalva, és nem értették meg, hogy az egyiptomi feministák számára milyen fontos hazájuknak a brit gyarmati rendszer elleni küzdelme.⁵⁰ Egy hasonló félreértésnek napjainkban is tanúi lehetünk. A nyugati feministák a női circumcizio ügyét minden másnál fontosabb problémaként kezelik, miközben alig, vagy egyáltalán nincsenek tekintettel az arab és az afrikai feministák prioritásaira. Valójában csak néhány olyan feminista csoport van ma Egyiptomban – például az „Új Nőközpont” –, amelyek a női circumcizio kérdését tevékenysége lényeges részének tekintik, a legtöbb csoport azonban más problémákat sokkal égetőbbnek ítélt. Sok feminista törekszik például az egyének a válással és örökösödéssel kapcsolatos státusát szabályozó törvények módosítására, a nőkkal szembeni diszkrimináció minden formájának megszüntetésére vonatkozó ENSZ-konvenció törvénybe iktatására, a nők oktatásának és szakmai előmenetelének biztosítására, és felvilágosításokra törvényes jogaikról.

Mindazonáltal vannak az érintett országokban olyan egyének és csoportok, amelyek a női circumcizio gyakorlásának megszüntetésére törekszenek, s ezt nem is annyira a nők jogainak, mint inkább a nők egészségének a védelme céljából teszik. Youssef Al-Masry egyiptomi szerző azt írja például, hogy a női circumcizio „a természet kártékony megcsonkítása, s mivel a természet ellen való – bűn, amit minden körülmények között meg kell szüntetni.”⁵¹ 1980-ban *The Hidden Face of Eve* című könyvében Nawal El-Saadawy felfedte, hogy gyermekként ő is átesett a körülmetélésen a paraszti Egyiptomban, és leírja azokat a női körülmetélésből származó traumákat és orvosi komplikációkat, amelyeket később orvosként észlelt.⁵² Marie Assaadnak az egyiptomi, és Nahid Toubiának a szudáni nők körülmetéléséről frott munkái nyíltan a középpontba állítják a kérdést, hogyan lehetne a női körülmetélés gyakorlatának véget vetni. Egyiptomban Aziza Hussein és a Kairói Családtervező Egyesület más tagjai egy Női Körülmetélés Elleni Bizottságot szerveztek, kifejezetten azzal a céllal, hogy ez a circumcizio gyakorlatának megszüntetésén munkálkodjék. A bizottság tevékenysége felöleli az egészségügyi képzést és a propagandát: arra törekszenek, hogy az ország legeldugottabb helyein élő nőket is felvilágosítsák a szokás káros hatásairól.⁵³

1959-ben Egyiptomban egy dekrétummal a circumcizio elvégzését valamennyi, az Egészségügyi Minisztérium alá tartozó kórházban és klinikán betiltották. Az 1994 szeptemberében Kairóban megrendezett ENSZ Népesedési és Fejlődési Viághkonferencián (ICPD) Aziza Hussein egy szimpóziumot szervezett a nők körülmetéléséről; és ugyan-

ebben az időben Maher Mahran népesedésszügyi miniszter, valamint a Népi Gyűlés (Egyiptom parlamentje) egyes tagjai nyilvánosan szót emeltek egy olyan törvény meghozatala érdekében, amely a női circumcisiót büntettnak nyilvánítaná.⁵⁴ Ezután, még a konferencia ideje alatt a CNN Televízió bemutatott egy filmrészletet, amelyen egy, a hagyományos népi orvoslást művelő személy egy fiatal egyiptomi lány körülmetelési műtétjét végzi. Az adás óriási felháborodást váltott ki az egyiptomi nézők körében. A néhány perces részlet az egyiptomi kultúrának egy olyan szeletét mutatta be, amely erős indulatot váltott ki, és „szégyenbe hozta” Egyiptomot a nemzetközi közösség előtt.⁵⁵

A világkonferencia után az ország egyik legfőbb vallási vezetője, az Al Azhar Gad el-Haq nagy sejkje egy *fatwát* (vallási állásfoglalást) bocsátott ki, amely szerint a női circumcisió „az iszlám által megszabott kötelesség, amelyhez minden muzulmán asszonynak ragaszkodnia kell”.⁵⁶ Ali Abdel-Fattah egészségügyi miniszter erre visszavonta az 1959-es tilalmat, és kiadott egy politikai nyilatkozatot, amelyben engedélyezte, hogy állami egészségügyi intézményekben is végrehajthassák a beavatkozást. Ennek eredményeként aztán – az Egyiptomi Emberjogi Szervezet megállapítása szerint – „hatalmas küzdelem kezdődött a nőgyógyászok, plasztikai sebészek és gyermekgyógyászok között azért, hogy ki végezze el az operációkat és ki zsebelje be a pénzt a lányok szüleitől”.⁵⁷

El tudunk-e mozdulni a holtpontonról?

A női genitáliák tradicionális műtéti operációjáról folytatott vita csupán egyik különös esete a problémák általánosabb csoportjának, amelyek a beavatkozással kapcsolatos kultúrák közötti viták során terítékre kerülnek. Ha ezekkel a problémákkal foglalkozunk, célszerű tekintettel lennünk a kulturális anyagok feldolgozásának három jellemző sajátosságára, melyeket, mielőtt javaslatot teszünk arra, hogy hogyan lehetne a vitát a jelenlegi holtpontonról kimozdítani, az alábbiakban vázolunk.

A beavatkozás mindig feltételez bizonyos, a jogszerűsége, a hatalomra és a tekintélyre vonatkozó, társadalmilag létrehozott, és kulturálisan közvetített elképzeléseket. A beavatkozás aktusában, legyen ez akár verbális, akár gyakorlati, a beavatkozó az adott probléma kapcsán mindig valamilyen perspektívát tart szem előtt, és valamilyen érdeket védelmez. Továbbá, minden beavatkozás – burkolatlan vagy nyíltan – bizonyos állításokat foglal magában a törvényességről (mely cselekedetek tekinthetők helyénvalóknak), a hatalomról (kinek van megfelelő társadalmi státusa ahhoz, hogy a beavatkozást végrehajtsa), és a tekintélyről (kinek van megfelelő befolyása a beavatkozáshoz). Hiába hivatkoznak a beavatkozók objektív és pártatlan mintákra, az, hogy az emberek hogyan szervezik meg magukat egy beavatkozás esetén, valamint az, hogy – mindkét részlől – milyen jelentést tulajdonítanak a beavatkozásnak, jelentős mértékben a szociális és kulturális dinamikától függ.

A gyarmati viszonyok például ahhoz vezettek, hogy a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak igen különböző módon érzékelik az előjogokat. Ez a különböző érzékelés azután oda vezethet, hogy az olyan beavatkozások során, mint amilyenek például a Nyugat által irányított lépések a tradicionális gyakorlat beszüntetéséért, a felek teljesen elentézetesen ítélik meg az intervencióban részt vevő társa-

dalmi státusokat, szerepeket és hatalmi dinamikát. Miközben a korábbi gyarmati kiváltságok maradványa (ha nem éppen jelenlegi átélése) hozzájárulhat a nyugati beavatkozó elvárásához, hogy lépéseit helyénvalónak és mértékadónak tekintsék, a korábbi gyarmatosítottak éppenséggel ennek az ellenkezőjét gondolhatják. És valóban így van: ez a dinamika hozzájárul a női nemi szervek tradicionális operációi kapcsán bekövetkezett holtponthez.

Amikor felhívjuk a figyelmet arra, hogy a törvényesség, a hatalom és a tekintély a társadalom és a kultúra produktuma, nem kívánunk olyan szélsőségesen relativista álláspontot védelmezni, amely szerint bármilyen ténykedést – tekintet nélkül arra, hogy mennyire ártalmas – legitimnek kell elfogadni annak a kultúrának a kontextusában, amelyből származik. Éppen ellenkezőleg: azzal, hogy számításba vesszük a jelenlegi és a történelmi hatalmi viszonyokat és előjogokat, az első lényeges lépéseket tesszük meg abba az irányba, hogy elérkezzünk egy, a vállalt feladat megoldásához szükséges érzékeny és az árnyalatokra is figyelő értelmezéshez.

A kulturális tudás dinamikus és feltételes. Valamely kultúra gyakorlati ténykedéseinek, értékeinek és hiedelmeinek leírása mindig magában foglalja a kutatónak egy adott hely és idő kontextusában összegyűjtött adatait és azok értelmezését. Eme, a kutatás során nyert jellemzők hasznosak lehetnek, ha használatukkor nem szakítjuk el őket a sajátos körülményektől. De mindig félrevezető, ha ezeket a jellemzőket állandónak és minden körülmények között változatlanoknak tekintjük. Az ilyen eljárással abba a hibába esünk, amit Robert Rubinstein valahol „a leválasztható kulturális leírások tévedésének” nevez.⁵⁸ Az ilyen leválasztott leírások különösen akkor válnak a komplex, mélyen emberi jelenségek leegyszerűsítő, dehumanizáló sztereotípiáivá, ha szociális és kulturális határon átnyúló elemzések alapjaként használják őket. A közel-keleti és afrikai nők például gyakran nehezményezik, hogy a női nemi szerveken végzett műtéteket összefüggéseikből kiragadva, és olyan módon teszik vita tárgyává, amely emberi mivoltukban sérti őket.

Az ember társadalmi és kulturális élete dinamikus. Mi több, egy adott társadalomnak nem minden tagja vallja és érvényesíti viselkedésében ugyanazt a normakészletet, amely ráadásul még állandóan ki is van téve a szociális, politikai és gazdasági változások hatásának. A kulturális leírások mindig egy sajátos kontextusban, és valamilyen meghatározott célra készülnek. Így, még ha egy adott összefüggérendszer keretein belül helytállóak is, ha a kulturális leírásokat nem ágyazzuk be a sajátos körülményekbe, olyan érzésünk támad, mintha ismernénk a „Má-sikat”, s ehhez túl gyakran kapcsolódik a pontosság és teljesség érzete. Ennek a következménye, hogy más kultúrák ismerete mindig esetleges, kísérleti jellegű és részleges.

Még a legkiválóbb elemzésről is elmondható, hogy minél jobban eltávolítjuk az eredeti kutatási problémától, annál több kár fog származni abból, hogy a leválasztható kulturális leírások bűnébe esünk. Úgy látszik, az emberi megismerés egyik lényeges sajátossága a stabil, általánosan alkalmazható (egyetemesen általánosítható) ismeretek megszerzésére irányuló törekvés, s ez úgy fejt ki hatását, hogy eltereli figyelmünket az e modellnek ellentmondó evidenciákról.

Hatékony intervenció csak egy komplex kommunikációs háló keretei között lehetséges. Túlságosan gyakran fordul elő, hogy egy meghatározott cél elérésére irányuló bea-

vatkozás a kívánttal ellentétes eredményre vezet. Sokszor az ilyen paradox eredmény jelentős mértékben abból fakad, hogy hiányzik a beavatkozás sikerét fenyegető lehetséges csapdák megfelelő elemzése. De mi a megkülönböztető sajátossága az olyan beavatkozásnak, amelyik elkerüli a veszélyeket?

Valamely problematikus gyakorlathoz akkor közelítünk megfelelő kulturális érzékenységgel, ha elemzésünk és az azt követő beavatkozás egyszerre becsületes és tiszteletteljes. Ez annak belátásához vezet, hogy nem mindegy: mit és hogyan mondunk a szóban forgó gyakorlathoz. A kultúrák közti különbségekre érzékeny beavatkozásnak olyan hangnemből kell történnie, amelyik a „Másikat” az eszmecsere egyenrangú résztvevőjének tekinti. Az ilyen hangnem megtalálásához nem kell egy bármely kulturális kontextusban egyenlő hatékonysággal alkalmazható megközelítési mód és módszer birtokában lennünk. Azok a módszerek, amelyekről azt tartják, hogy „hordozható” módon bárhol alkalmazhatók, szükségképpen az elemzést végző személy nézőpontjának és érdekeinek az érvényesítéséhez vezetnek. Az ilyen általánosító megközelítés helyett az érzékeny kulturális analízis abból indul ki, hogy a társadalmi viszonyok természetéhez tartozik az esetlegesség és a képlékenység. Miközben kevésbé ragadtatjuk el magunkat, mint korábban, a megfelelő hang megtalálásához tehát fel kell ismernünk, hogy mit és hogyan mondhatunk ki teljes határozottsággal, ki az, akinek mondhatjuk, és, ami a legfontosabb: képesek kell lennünk, hogy meghallgassuk és értékeljük a „Másik” szempontjait is.

Egyetértünk Toubiával, aki azt írja hogy „semmilyen etikai védelemben nem részesíthető egy olyan kulturális gyakorlat, amely károsítja a nők egészségét, és zavaróan hat a szexualitásukra”,³⁹ a fentieket figyelembe véve mégis úgy véljük, hogy a pusztán elítélés nem tekinthető e komplex kultúrák közötti probléma megfelelő kezelésének.

Sok nyugati szerző a női circumcisiót kiirtandó szokásnak tartja. A „kiirtás” szót a közegészségügy használja előszeretettel – leggyakrabban a kórokozóról szóló elmélettel, valamint a fertőző betegségek (himlő, malária, gyermekbénulás stb.) elleni világméretű kampányokkal összefüggésben. A női circumcisió azonban nem valamiféle organizmus, amit gyökerestül ki kell irtani, antibiotikumokkal meg kell ölni, immunizációval meg kell előzni, vagy a közvetítő közegek kontrolljával korlátok között kell tartani; s különösen fontos, hogy messzemenően tekintetbe vegyük azoknak a kultúráknak a hitvilágát és szempontjait, ahol e szokást gyakorolják.

Hatalmas kárt okozhatunk a kifejezések nem megfelelő megválasztásával. Ebből a megfontolásból, noha sok, a kérdéssel foglalkozó személy a beavatkozást „a női genitáliák megcsonkításának” nevezi, mi egy kevésbé kedélyborzoló szóhasználatot részesítünk előnyben. Azoknak az arab és afrikai kultúráknak a tagjai, amelyekben e szokást gyakorolják, megismerték a nyugati kormányok gyarmatosító politikáját, és a fennmaradó imperializmus egyéb fajtáit. Tapasztalták, és ma is tapasztalják a rasszizmust és a diszkrimináció különböző formáit. A nyugati szerzőknek a női circumcisió leírásánál alkalmazott szélsőséges, túlzásokra hajló megfogalmazásait az arab és az afrikai emberek úgy érzékelik, mint személyüknek és egész kultúrájuknak fo-

lyamatos leértékelését. Nyersen fogalmazva: ha törődünk az e kultúrában élő nők nemi szerveivel, akkor az érzéseik is törődniük kell.

Ezeket a beavatkozásokat a kínzáshoz és a gyermekek elleni nemi erőszakhoz is szokták hasonlítani. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy nem tekinthetők kínzásnak: a beavatkozást a gyermeküket szerető szülők rendelik el és fizetik ki, akik mélyszélesen hisznek abban, hogy e sebészeti beavatkozások lányaik javát szolgálják. A szülők – nem kis joggal – attól tartanak, hogy ha körülmételetlenül hagyják lányukat, ezzel lehetetlenné teszik számukra, hogy férjhez menjenek. A szülők aggódnak lányukért a műtét ideje alatt, utána pedig kezelik a sebet, hogy a gyógyulást elősegítsék. Még ha nem értünk is egyet a női circumcisió gyakorlatával, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szülők, akik mindezt teszik, nem szörnyetegek, hanem hétköznapi, jóra való, gondoskodó emberek.

Ami a törvényhozási vagy politikai beavatkozást illeti, helyénvalónak tartjuk, hogy saját társadalmunkban a törvényhozás lépjen fel e gyakorlat ellen, és támogattuk Patricia Schroeder képviselőnek az USA kongresszusához benyújtott törvényjavaslatát, amely meg kívánja tiltani a női circumcisiót. Amikor azonban nyugati szerzők azt akarják, hogy Afrikában vagy Ázsiában irtsák ki e szokást, ezt az érintett társadalmak tagjai nagyon gyakran a kulturális imperializmus megnyilvánulásának érzik.⁴⁰ Ezt az érzést csak erősíti, ha a nyugati szerzők nem ismerik el azoknak a helybeli aktivistáknak a fontos munkáját, akik felemelik szavukat a női circumcisió ellen. Pedig, ha a dolog gyakorlati oldalát tekintjük, éppenséggel a helybeli aktivisták tudják pontosabban megítélni, hogy egy adott stratégia mikor fog sikerre vezetni. A nyugati erőfeszítések, ha azokat nem beható kulturális ismeretek vezérlik, esetleg ellenhatást válthatnak ki (mint az a CNN Televízió adásának esetében is történt), minek következtében a helybeliek úgy tekintenek a szokásra, mint amely elválaszthatatlan részét képezi a csoport fenyegetett identitásának.

Világos, hogy a női circumcisió, s különösen annak nagyobb testfelületen elvégzett változatai, s kiváltképp azok, amelyeket fertőtlenítés és érzéstelenítés nélkül hajtanak végre, fizikai értelemben károsak. A beavatkozásokat egyre nagyobb százalékban orvosok végzik, akik azt állítják, hogy minimalizálják a potenciális ártalmakat, amelyek következhetnének, ha a procedúrát a tradicionális operálók hajtanák végre. Az arab és az afrikai feministák élesen elítélik a női körülméletés medikalizációját, amelyről azt tartják, hogy inkább a szokás fennmaradását, semmint megszűnését segíti. Orvosok és ápolók az Egyesült Államokban találkozhatnak olyan bevándorolt szülőkkel, akik a beavatkozás elvégzését kérik a lányuk számára, vagy olyan infibulált nővel, akinek szülészeti segítségre van szüksége. Fennáll annak a lehetősége is, hogy külföldön dolgozó amerikai egészségügyi alkalmazottak kérnek meg a tradicionális műtétet végző személyek vagy egyes családok, hogy nyújtsanak segítséget a beavatkozás elvégzésében. Ezért arra ösztönözzük az orvosokat és ápolókat képző intézményeket, hogy a tananyagba iktassanak be a circumcisióról adandó információt. Ennek az anyagnak egy részét azt kellene tartalmaznia, hogy hogyan kell ápolni a körülméletelt nőket, másrészt informálnia kellene a szokás jogi, etikai és kulturális aspektusairól.

A női körülméletéssel akkor szállhatunk sikeresen szembe, s akkor juthatunk túl azon a holtpontra, ahová az

univerzalizmus és a kulturális relativizmus konfrontációja vezetett, ha megtaláljuk a megfelelő nyelvezetet, és kialakítjuk azt a megközelítési módot, amely tekintettel van az eltérő kulturális szempontokra. E célkitűzés szem előtt tartásával bocsátjuk vitára azt a politikai állásfoglalás-tervezetet, amelyet az Egészség és Emberi Értékek Társaságának tagjai számára készítettünk:

„Napjainkban már elismert tény, hogy az asszonyokat és lányokat sok társadalomban diszkrimináció sújtja. A világ számos részén az asszonyok és lányok kevesebb élelmiszerhez és orvosi ápoláshoz jutnak, mint a férfiak és a fiúk. A polgárháborúk sújtotta körzetekben az asszonyok és lányok megerősöklés a háborús stratégia része; egyes országokban a családon belüli erőszak súlyos sérülésekhez, rokkantsághoz és halálhoz vezet. Egyes területeken a lányok nemi szervén a hagyomány által előírt sebési beavatkozást végeznek, aminek az egészségre hosszan tartó és súlyos kihatásai vannak; a Föld más területein pedig a kozmetikai sebészet és a karcsú testideál elérését eről-

tető nyomás szintén negatív egészségi következményekkel járnak.”

Miközben tiszteletben tartjuk minden kultúra hitvilágát és gyakorlatát, felismertük, hogy egyes esetekben a hagyományokat, amelyek becses eszmények kifejezői, új megvilágításban kell látnunk. Úgy gondoljuk, hogy a női nemi szerveken végzett operációk ilyen hagyományok. Orvosok és más egészségügyi szakemberek világszerte rámutatnak arra, hogy milyen mérvű közvetlen és hosszabb távú károsító hatásai vannak a műtéteknek a lányok és asszonyok egészségére. Ezeknek az orvosi ismereteknek a fényében szorgalmazzuk, hogy e műtétekkel hagyjanak fel.

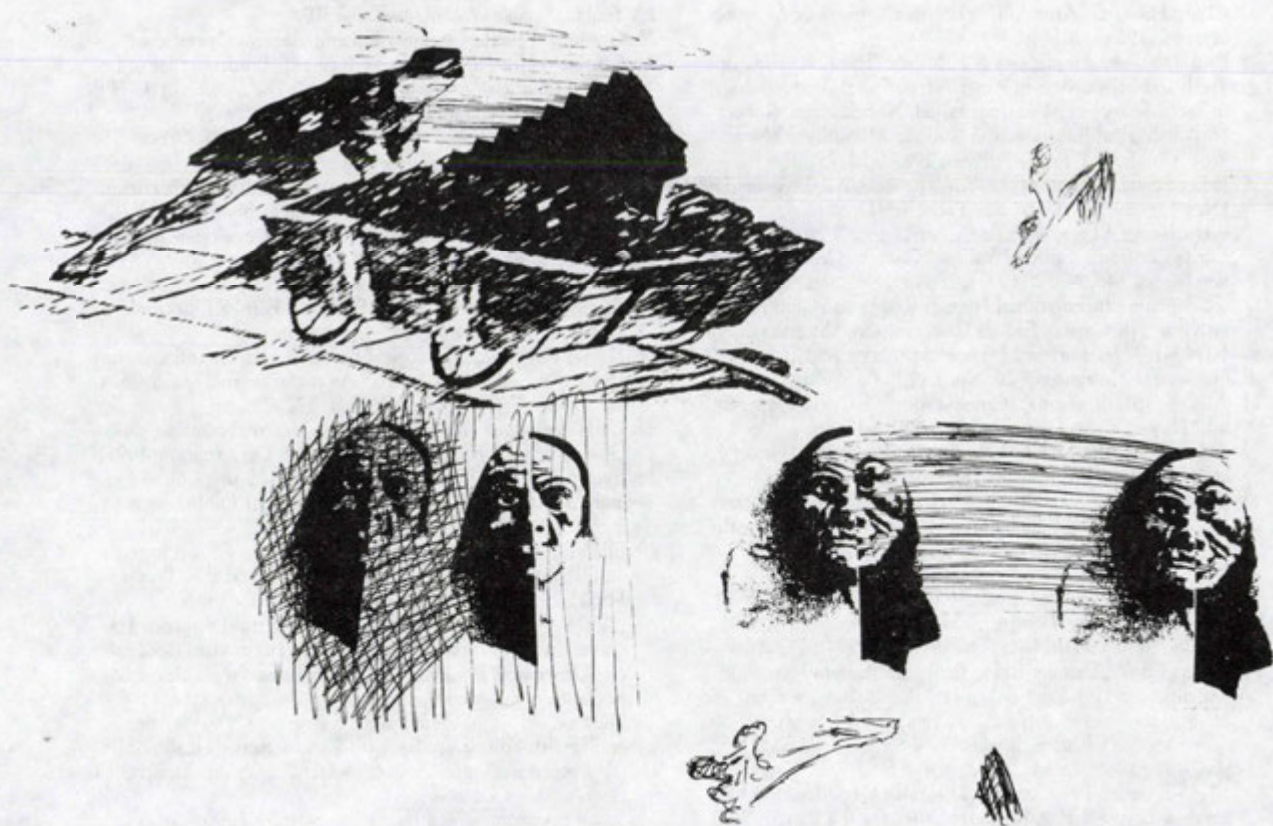
Nagyra értékeljük azoknak az egyéneknek és csoportoknak az erőfeszítéseit, akik azokban az országokban, ahol a női genitáliák operációja általános, az oktatás és a politikai változások szorgalmazásával a hazájukban dívó gyakorlat megszüntetésére törekednek. Helyeseljük és támogadjuk e csoportok erőfeszítéseit.⁶¹

FORDÍTOTTA BUK PÁL

JEGYZETEK

- Melford Spiro, „Cultural Relativism and the Future of Anthropology,” *Cultural Anthropology* 1 (1986): 259–86.
- Alison D. Renteln, „Relativism and the Search for Human Rights,” *American Anthropologist* 89 (1987): 939–43.
- Spiro, „Cultural Relativism.”
- Wilcomb E. Washburn, „Cultural Relativism, Human Rights, and the AAA,” *American Anthropologist* 89 (1987): 939–43; Renteln, „Relativism.”
- Washburn, „Cultural Relativism,” 940.
- Julian Steward, „On Science and Human Rights,” *American Anthropologist* 50 (1948): 352–55, a 352. oldalon.
- Clifford Geertz, „Anti Anti-relativism,” *American Anthropologist* 86 (1984): 263–78.
- Paul Rabinow, „Humanism as Nihilism: The Bracketing of Truth and Seriousness in American Cultural Anthropology,” in *Social Science as Moral Inquiry*, ed. Norma Haan, Robert N. Bellah, Paul Rabinow, and William M. Sullivan (New York: Columbia University Press, 1983), 52–75.
- James Scott, *Weapons of the Weak: Resistance in Everyday Life* (New Haven: Yale University Press, 1991).
- Eike-Henner Kluge, „Female Circumcision: When Medical Ethics Confronts Cultural Values,” *Canadian Medical Association Journal* 148, No. 2 (1993): 288–89; Stephen A. James, „Reconciling International Human Rights and Cultural Relativism: The Case of Female Circumcision,” *Bioethics* 8, No. 1 (1994): 1–26; Loretta M. Kopelman, „Female Circumcision/Genital Mutilation,” 20, No. 2 (1994): 55–71.
- Alison T. Slack, „Female Circumcision: A Critical Appraisal,” *Human Rights Quarterly* 10 (1988): 437–86.
- Robert Edgerton, *Sick Societies: Challenging the Myth of Primitive Harmony* (New York: The Free Press, 1992).
- Daniel Gordon, „Female Circumcision and Genital Operations in Egypt and the Sudan: A Dilemma for Medical Anthropology,” *Medical Anthropology Quarterly* 5, No. 1 (1991): 3–14.
- Nahid Toubia, *Female Genital Mutilation: A Call for Global Action* (New York: Women Ink, 1993); „Female Circumcision as Public Health Issue,” *NEJM* 331 (1994): 712–16.
- Robert Cook, „Damage to Physical Health from Pharaonic Circumcision (Infibulation) of Females: A Review of the Medical Literature,” in *Traditional Practices Affecting the Health of Women and Children. Female Circumcision, Childhood Marriage, Nutritional Taboos, etc. Report of a Seminar, Khartoum, 10–15 February 1979*, ed. World Health Organization (Alexandria, Egypt: WHO, Regional Office for the Eastern Mediterranean, 1981), 53–69.
- Toubia, *Female Genital Mutilation*.
- Asma El Dareer, *Woman, Why Do You Weep?* (London: Zed Press, 1982.)
- Leonard J. Kouba and Judith Muasher, „Female Circumcision in Africa: An Overview,” *African Studies Review* 28, No. 1 (1985): 95–110; Minority Rights Group International, *Female Genital Mutilation: Proposal for Change* (London: Minority Rights Group International, 1992); Toubia, *Female Genital Mutilation*.
- Elizabeth Sheehan, „Victorian Clitoridectomy,” *Medical Anthropology Newsletter* 12 (1981): 10–15.
- Toubia, *Female Genital Mutilation*, 10.
- Gordon, „Female Circumcision and Genital Operations.”
- Sanna A. Nour and Tessby M. Rashad, „Epidemiology of Female Circumcision in Sharkia Egypt,” *The Bulletin of the High Institute of Public Health* 18, No. 1 (1988): 89–103.
- B. Zeitoun, „Circumcision of Girls” (in Arabic), *October* 730 (1990): 48.
- Sudan Demographic and Health Survey 1989/1990* (Khartoum, Sudan, and Columbia, Md.: Ministry of Economic and National Planning, and Institute for Resource Development, 1991).
- Nahid Toubia, „The Social and Political Implications of Female Circumcision: The Case of Sudan,” in *Women and the Family in the Middle East*, ed. Elizabeth Fernea (Austin: University of Texas Press, 1985), 148–59.
- Hamid Rushwan, „Etiological Factors in Pelvic Inflammatory Disease in Sudanese Women,” *American Journal of Obstetrics and Gynecology* 138, No. 7 (1980): 877–79.
- Carla AbouZahr and Erica Royston, *Maternal Mortality: A Global Factbook* (Geneva: World Health Organization, 1991).
- Evelyn A. Early, *Baladi Women of Cairo: Playing with an Egg and a Stone* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, 1993): 102–106.
- Ellen Gruenbaum, „The Movement Against Clitoridectomy and Infibulation in Sudan: Public Health and the Women’s Movement,” *Medical Anthropology Newsletter* 13, No. 2 (1982): 4–12; Sandra D. Lane, „A Biocultural Study of Trachoma in an Egyptian Hamlet,” *Kiadatlan doktori disszertáció*, University of California, San Francisco with University of California, Berkeley, 1987.
- Ellen Gruenbaum, „The Islamic Movement, Development, and Health Education: Recent Changes in the Health of Rural Women in Central Sudan,” *Social Science and Medicine* 33 (1987): 637–45.
- Sudan Demographic and Health Survey 1989/1990*.
- El Dareer, *Woman, Why Do You Weep?*

33. Otto Meinardu, "Mythological, Historical and Sociological Aspects of the Practice of Female Circumcision among the Egyptians," *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1967): 387-97.
34. Marie B. Assaad, "Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research, and Prospects for Change," *Studies in Family Planning* 11, No. 1 (1980): 3-16; *Sudan Demographic and Health Survey 1989/1990*.
35. Toubia, *Female Genital Mutilation*.
36. Abdel Rahman Al Naggar, *Islam and Female Circumcision* (Cairo: Cairo Family Plannin Association, 1985).
37. Jamal A. Badawi, *At Taharah: Purity and State of Undefilement* (Indianapolis, Ind.: Islamic Teaching Center, 1979).
38. Gruenbaum, "The Islamic Movement."
39. Meinardu, "Mythological, Historical and Sociological Aspects."
40. Gruenbaum, "The Islamic Movement."
41. Fran P. Hosken, *The Hosken Report: Genital and Sexual Mutilation of Females*, 3rd rev. ed. (Lexington, Mass.: Women's International Network News, 1982), 24.
42. Elise Sochart, "Agenda Setting, the Role of Groups and the Legislative Process: The Prohibition of Female Circumcision in Britain," *Parliamentary Affairs* (Oxford: Oxford University Press, 1988), 508-26; Minority Rights Group International, "Female Genital Mutilation."
43. Marlise Simons, "French Court Jails Mother for Girl's Ritual Mutilation," *New York Times*, 17 January 1993.
44. "Canada: Policy on Female Genital Mutilation," *WIN News* 18, No. 2 (1992), 45.
45. Anna L. Bardach, "Tearing Off the Veil," *Vanity Fair* 56, No. 8 (1993): 122-26, 154-58; Sophronia S. Gregory, "At Risk of Mutilation," *Time*, 21 March 1994, pp. 45-46.
46. Nour and Rashad, "Epidemiology of Female Circumcision."
47. Nahid Toubia, "Women and Health in Sudan." In: *Women of the Arab World: The Coming Challenge*, ed. Nahid Toubia (London: Zed Books, 1988), 98-109.
48. Soheir Morsey, "Safeguarding Women's Bodies: The White Man's Burden Medicalized," *Medical Anthropological Quarterly* 5, No. 1 (1991), 19-23, a 19. oldalon.
49. Seble Dawit and Salem Mekuria, "The West Just Doesn't Get It," *New York Times*, 7 December 1993.
50. Margot Badran, *Feminists, Islam, and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt* (Princeton: Princeton University Press, 1995).
51. Quoted in Meinardu, "Mythological, Historical and Sociological Aspects," 395.
52. Nawal El-Saadawy, *The Hidden Face of Eve* (Boston: Beacon Press, 1980).
53. Cairo Family Planning Association, *Do You Know the Results of Female Circumcision?* (Cairo: Women and Child Health Project, Cairo Family Planning Association, 1990.)
54. Dina Ezzat, "Grappling with Conservatism," *Al-Ahram Weekly*, 2-8 June 1994; "In the Interest of the Masses," *Al-Ahram Weekly*, 1-7 September 1994; "Out of Harm's Way," *Al-Ahram Weekly*, 29 September-5 October 1994.
55. Saad E. Ibrahim, "Circumcision of the Egyptian Mind: Guilt or Shame?" *Civil Society: Democratic Transformation in the Arab World* 3, No. 31 (1994): 3.
56. Dina Ezzat, "Battling Mutilation Ritual," *Al-Ahram Weekly*, 30 March-5 April 1995.
57. Dina Ezzat, "Female »Circumcision« Contested Again," *Al-Ahram Weekly*, 20-26 April 1995.
58. Robert A. Rubinstein, "Culture and Negotiation," in *The Struggle for Peace: Israelis and Palestinians*, ed. Elizabeth W. Fernea and Mary E. Hocking (Austin: University of Texas Press, 1992), pp. 116-29.
59. Toubia, "Female Circumcision as Public Health Issue," 714.
60. Ellen Gruenbaum, "Women's Rights and Cultural Self-Determination in the Female Genital Mutilation Controversy," *Anthropology Newsletter* (May 1995): 14-15.
61. Sandra D. Lane and Robert A. Rubinstein, "A Response [to »On Condemning Female Genital Mutilation«]," *Of Value* 24, No. 3 (1994): 3-4.

Az újszülöttek rutin körülmetélése

A TERAPEUTA ÁLLAM SZÜLETÉSÉNEK SZIMBÓLUMA¹

THOMAS SZASZ

Knock: Elvi kérdés nálam, hogy a teljes lakosságot pácienseinknek tekintsem. *Ipsa facto.*
Jules Romain (1959)

I.

Terjedelmes irodalom tárgyalja a rutin újszülöttkori körülmetélés (továbbiakban: RUK) gyakorlata mellett, illetve ellen szóló orvosi érveket. Írásommal nem az a célom, hogy ehhez a vitához csatlakozzam, hanem hogy rámutassak arra az etikai dilemmára, amelyet a RUK elfogulatlan vizsgálata szükségképpen felvet. Ki fogom mutatni, hogy a RUK kizárólag azért tűnik orvosi-profilaktikus eljárásnak, mert orvosok hajtják végre. Valójában azonban ez sokkal inkább vallásos szertartás, semmint egészségügyi célzatú technikai beavatkozás.

Valamikor a legtöbb ember számára a vallásos szertartások és azok magyarázata adtak értelmet az életnek, s szolgáltak életvitelük ellenőrzésének indokául. Napjainkban gyakran az egészségügyi szertartások és magyarázatok teljesítik ugyanezeket a funkciókat. Amikor például a szuicídiumot *öngyilkosságnak* tartották, az elkövető bűne igazolta a holttesttel szembeni papi szankciókat. Amióta a szuicid hajlamos pszichés betegség megnyilvánulásának tekintik, azóta a személynek ez a betegsége arra szolgál indokul, hogy vele szemben pszichiátriai szankciókat alkalmazzanak. A homoszexualitás és a maszturbáció két másik olyan gyakori viselkedési mód, melyeket először vallási, később pedig egészségügyi alapon tiltottak. 1963-ban a „terapeuta állam” elnevezést javasoltam az olyan politikai berendezkedés megjelölésére, amelyben a társadalmi kontrollt egészségügyi ideológiával legitimálják. (Szasz, 1989, 212.)

Míg a homoszexualitás, az önkielégítés és az öngyilkosság viselkedési módok, a fiúnak születés nem az. A körülmetélést ennek megfelelően nem az egyén viselkedése, hanem annak jelentősége alapján ítélik meg, amelyet a szülők és a társadalom az eltávolítandó előbőrnek tulajdonít. A zsidók számára a fiúcssecsemő előbőrének rituális feláldozása a gyermeknek a Kiválasztottak közösségébe való belépését szimbolizálja. A művelt amerikaiak számára az előbőr profilaktikai célzatú eltávolítása a gyermeknek az

„egészségügyi szempontból felvilágosultak” közösségébe való belépését szimbolizálja. A mondottaknak megfelelően a Webster-szótár így határozza meg a körülmetélést: „A fiúcssecsemők előbőrének levágása vallási szertartásként van jelen a zsidó és a mohamedán közösségek gyakorlatában – és egészségügyi célzatú beavatkozásként a modern sebésetben.” (Kiemelés – T. Sz.)

II.

A körülmetélés bibliai eredete az Isten és Ábrahám között létrejött egyezés. „Annakfelettle monda Isten Ábrahámnak: ...»Ez pedig az én szövetségem, melyet meg kell tartanotok én közöttem és ti közöttetek, és a te utánad való magod között: minden férfi körülmetéltessék nálatok. ...A körülmetéletlen férfi pedig, aki körül nem metélteti az ő férfi testének bőrét, az ilyen lélek kivágattatik az ő népe közül, mert felbontotta az én szövetségemet.«” (Mózes I., 17:9–14).²

Az ősi zsidók alkut kötöttek Istenükkel: Jehováknak adták az előbőrüket, amiért cserébe Jehovától megkapták a kitüntetett nép státusát.

Az az elképzelés, mely szerint ennek a bibliai szabálynak higiéniai alapja volna, nincs összhangban azzal a bibliai passzussal, amely az ellenséges katona nemi szervének levágott előbőrét mint győzelmi trófeát ábrázolja.

„Saul pedig monda: »Mondjátok meg Dávidnak:

Nem kíván a király más jegyajándékot, hanem csak száz Filiszteus előbőrét, hogy bosszút állj a király ellenségein.« ... A kitűzött napok még el sem telének, mikor Dávid felkelt, és elment embereivel együtt, és levágott a filiszteusok közül kétszáz férfit; és elhozta Dávid előbőreit, és mind beadta azokat a királynak, hogy a királynak veje lehessen.” (Sámuel I., 18:25–27).

A Talmudban olvasható alábbi részlet további illusztrációját adja annak, hogy milyen hatóerőt tulajdonítottak a hímvesző előbőrrel végzett műveleteknek:

¹A Routine Neonatal Circumcision: Symbol of the Birth of the Therapeutic State c. tanulmányt a *The Journal of Medicine and Philosophy* 1996. évfolyamából közöljük.

„Ettől az időtől fogva Ábrahám a Gehinnom [a Pokol] bejáratánál fog ülni, és egyetlen körülmetélt izraelitának sem fogja megengedni, hogy oda alászálljon. És hogy azokkal mi lesz, akik önhibájukon kívül vétkeztek? A körülmetélés előtt meghalt csecsemőknek levágja az előbőrét, rájuk helyezi, és leküldi őket a Gehinnomba.” (Cohen, 1975.)

Ahhoz, hogy igazolást nyerjen a deviáns egyénnek a csoportból való kiűzése, az illetőt előbb mássá kell formálni, azután pedig, mielőtt leküldik a bűnös zsidót a pokolba, vissza kell állítani körülmetéletlen állapotát. Ezzel analóg módon, mielőtt a beteg személyt beutalják az ideg-elme osztályra, „ön-, vagy közveszélyesnek” nyilvánítják. Minden társadalmi csoport megkülönbözteti az adott csoporthoz tartozó személyeket azoktól, akik kívülállók. A zsidók ezt a megkülönböztetést az Istennel kötött szövetséget szimbolizáló körülmetélésre alapozzák.¹ Mi ugyanezt az elmebeli egészségre alapozzuk – ez szimbolizálja az egyén képességét arra, hogy szövetséget (szerződést) kössön a társadalom más tagjaival.

Az, hogy a körülmetélés gyakorlatának eredete a rítusban van, olyannyira vitathatatlan, hogy még az eljárás legbuzgóbb védelmezői sem kísérik meg a tagadását. Megkísérik azonban a racionalizálását – hasonlóan ahhoz, ahogyan mások megpróbálták racionalizálni a zsidó étkezési előírásokat –, nevezetesen oly módon, hogy úgy állítják be, mintha benne az eljárás egészségügyi jelentőségének primitív belátása fejeződnék ki.⁴

A valóságban azonban a rituális körülmetélés a higiénia legelemibb szabályait is semmibe veszi. A tradicionális zsidó törvény például megköveteli, hogy a körülmetélés – a „mohel” – elvégezze a *metzitah* szertartását, ami abból áll, hogy szájába veszi a körülmetélt péniszt, és kiszívja belőle a vért, s mindezt három alkalommal meg kell ismételnie. A századforduló táján az a körülmény, hogy egyes esetekben a tuberkulózis és a szifilisz dokumentálhatóan a mohelről terjedt át a csecsemőre, azt eredményezte, hogy az amerikai zsidók széles körben elhagyták a szertartásnak ezt az elemét. Azonban Charles Weiss a *Clinical Pediatrics* című folyóiratban megjelent cikkében még 1962-ben is szükségesnek tartotta, hogy ismételten felszólítson e gyakorlat eltiltására. Franciaországban egy 1845-ben életbe léptetett törvény betiltotta a *metzitah* szertartását, és úgy rendelkezett, hogy a körülmetélést „ésszerű módon végezzék el” (Remondino, 1947, 147. és 157.).

A Tóra, a Talmud és a zsidó gondolkodás történeti hagyománya mind teljesen egyértelműen tanúskodik a körülmetélés vallási eredetéről és természetéről. A nagy zsidó filozófus és rabbi, Moses Maimonides (1135–1204) világosan leszögezte: „Ámde senki ne végezze el a körülmetélést sem önmagán, sem fiúgyermekén semmilyen más okból, csakis a tiszta hit alapján” (Maimonides, 1956, 378.). Azok a modern törekvések, amelyek ezen ősi gyakorlatnak egészségügyi magyarázatát akarják adni, tudományosan megalapozatlanok, és nincsenek tekintettel a zsidó hagyományra.

III.

Kérdés mármint, hogy a rituális körülmetélés mikor alakult át profilaktikus körülmetéléssé, és miért vált különösen népszerűvé az Egyesült Államokban? Évezredekkel ezelőtt sem a körülmetélést, sem a szülést, illetve annak le-

vezetését nem tekintették orvosi ténykedésnek. A hímvesző előbőrét a test normális részének tekintették, a szülést pedig normális eseménynek. A nők vagy segítség nélkül szültek, vagy nőrokonai, illetve bábák segítségével, akik tudásukat a gyakorlatban, nem pedig formális képzés útján szerezték. Sokat írtak már arról, miként hódították meg a terhességet és a szülést a medicina számára, miközben a férfi szakemberek a női „amatőröket” az úgynevezett szülészeti kisegítő feladatok törvényileg felhatalmazott kizárólagos ellátóinak státusába szorították (Paige and Paige, 1981, 263–267.). E változásokkal párhuzamosan a szülés helyszíne az otthonból a kórházba helyeződött át, kezdtek sebészeti beavatkozásnak tekinteni, amelyet a feltételezés szerint megkönnyítettek a rutin gátmetszéssel. Immáron készen álltak a kulisszák a normális fiúcssecsemőnek a szülészorvos által végrehajtandó rutin, sebészeti körülmetélése számára – amely gyakorlatnak mint profilaxisnak, körmelegítésnek adták racionális indoklását. Milyen körmelegítésére szánták? A válasz úgy szólt, hogy a maszturbáció megelőzésére, amely sorscsapás a körülmetéléssel egyfelől megelőzhető, másfelől gyógyítható.

A tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején jóformán valamennyi orvostudományi publikáció a betegségeknek az epilepsziától és a vízfejűségtől a hiányos tápláltságtól és a tuberkulózistól terjedő egész soránál előírta a körülmetélést, és magabiztosan állította, hogy ez meggyógyítja a maszturbáció „betegségét”. Az alább idézendő szöveg, amelyet egy 1887-ben megjelent orvosi kézikönyvből vettünk, tipikusnak tekinthető.

„Az, hogy a maszturbáció oka volna az epilepsziának, kétségbe vonható. De az, hogy ártalmas következményei vannak, nem vonható kétségbe... A körülmetélést mindig el kell végezni. Szükségesnek mutatkozhat, hogy a nemi szervet hólyaghúzó folyadékkal oly érzékennyé tegyék, hogy a dörszörlésére irányuló kísérletek fájdalmasak legyenek.” (Money, 1887, 421.)

A RUK számos kritikusa felismerte, hogy a maszturbációval kapcsolatos hiedelmek szerepet játszottak e gyakorlat megjelenésében. Általában mellőzik azonban annak megmutatását, hogy az amerikai lelkesedése aziránt, hogy megelőzzék a maszturbációt, és elterjessék a körülmetélés gyakorlatát, ugyanannak az egészséget erényként kezelő puritán hevületnek a megnyilvánulása, amely az olyan egyéb amerikai tömegörületeknek is táptalaját képezte, mint a szeszitalom, a kábítószer elleni hadjárat, és a lelki egészségért indított mozgalom (Szasz, 1970; 1974). Edward Wallerstein például a *Körülmetélés: egy amerikai egészségügyi téveszme* című könyvében (1980, 273.) így ír: „Az úgynevezett »egészségügyi« körülmetélés gyökerei a tizenkilencedik században találhatók... A mítosz és a tudatlanság ködfelhőjéből kibontakozott egy elmélet, amely a legkülönfélébb betegségek egész sorának okát a maszturbációban vélte megtalálni.” Ez a szöveg arra a szerepre utal, amelyet a maszturbációs téboly mítosza játszott – egy valódi tömegörület, amely a tizenharmadik században kezdődött (jóval a RUK megjelenése előtt), majd rövid idő alatt támadhatatlan orvosi dogmává vált Európában és az Egyesült Államokban, és csak századunk közepén tűnt el. Ekkorra az egészségügyi hisztéria a maszturbációtól már olyan egyéb egészségi kockázatok felé tolódott el, mint a dohányzás és az AIDS. Napjainkban olyan nézetrel is találkozhatunk, amely a körülmetélést

teljes komolysággal „az AIDS elleni prevenció egy stratégiájának” tekinti (Fink, 1990).

A maszturbációs tébolyra vonatkozó elképzelés jelentősége abban van, hogy a szexuális öningerlés az első volt abban a hosszú sorban, amelyben vallási vétkeket az orvostudomány által regisztrált betegségekbe változtattak át (Szasz, 1970; 1980). Mind a RUK, mind a maszturbáció-ellenes rendszabályok gyökerei a zsidó jogban találhatóak, amely a nemi érintkezéssel együtt járó erotikus örömet csak azzal a feltétellel ismeri el törvényesnek, ha az aktus egymással házasságban élő zsidó férfi és zsidó nő közötti genitális kapcsolat formájában megy végbe. Minden másfajta nemi aktus szigorúan tiltott. Az önkielégítést egyértelműen elítéli mind a Talmud, mind a Talmudon kívüli irodalom. A *Zohar* (egy, a Pentateuch-hoz – Mózes öt könyvéhez – írt mérvadó kommentár) a maszturbációt „a Tórában szereplő összes többi bűnnél súlyosabb bűnnek” nevezi (Feldman, 1968, 114.). Zsidó bibliamagyarázók az önkielégítés aktusát gyilkosságnak tekintik, és azt állítják, hogy az ebben vétkes személy halálát érdemel. Ez a szélsőséges álláspont jelzi, hogy egy olyan nézet szolgál a tilalom alapjául, amely szerint a maszturbáló azáltal, hogy „nemző magját” pusztítja, olyan cselekedetet követ el, amely nem különbözik a gyilkosságtól. A zsidó vallási törvény – felismerve a nyilvánvaló kapcsolatot a pénisz megérintése és a szexuális izalmi állapot között – „határozottan tiltja a saját nemi szerv érintését: a nőtlen férfi soha, a házas ember pedig csak vizelelkor érintheti meg saját nemi szervét” (Epstein, 1967, 137.). Amikor a buzgó ortodox zsidó apa gyermekét oktatja, imigyen inti: „Csak nem kézzel! Jobb egy helytelen szándék, mint egy helytelen szokás.” Egy férfi számára a vizelet ilyen módon való végrehajtása akkor is bravúros teljesítmény, ha körül van metélve. Ha pedig nincs, akkor egyenesen lehetetlen. Arra, hogy a pénisz előbbre természetes állapotában való megtartásának tilalma és a pénisz vizelet közbeni érintésének a tilalma között fennálló kapcsolat milyen fontossággal bír a RUK szempontjából, eddig nem fordítottak akkora figyelmet, amekkorát ez az összefüggés megérdemel. Pedig csak ennek mint háttérnek a szem előtt tartásával alkothatunk helyes képet a maszturbáció-ellenes mozgalomnak és a szükségszerűen hozzá kapcsolódó egészségügyi célzatú körülmetlésnek a történetéről.

A kétes dicsőség azon elképzelés kieszeléséért, hogy a maszturbáció súlyos egészségügyi kockázatot rejt magában, egy ismeretlen egyént illet, aki pap és orvos volt egy személyben, és 1710-ben a következő címmel publikált egy értekezést: *Onánia avagy az önfertőzés förtelmes bűne (Onania, or the Heinous Sin of Self-Pollution)*.⁵ Ezt az írást követte 1758-ban Simon-Andre Tissot-nak, egy ismert lausanne-i orvosnak a műve: *Onánia avagy értekezés a maszturbációnak az egészségre gyakorolt káros hatásairól. (Onania or a Treatise upon the Disorders Produced by Masturbation)*. E munka megalapozta azt a nézetet, hogy a maszturbáció számtalan betegség fő előidézőjének egyike, és a maszturbáció patogén, betegségeket előidéző mivoltának teóriáját dogmává változtatta. Benjamin Rush, Philippe Pinel, Henry Maudsley és Sigmund Freud csak néhány név az orvostudomány azon hírességeinek sorában, akik sohasem vonták kétségbe az önkielégítés ártalmasságát.

Ahhoz, hogy valaki betegségek képzeteit által színezett szemüvegen át lássa a világot, műveltség szükséges. Így magától értetődően az orvostudományi mítoszok legbuzgóbb fogyasztói a magasabb társadalmi osztályok, míg az

alsóbb osztályok tagjai hajlamosak arra, hogy mind az igaz, mind a téves egészségügyi információt szkeptikusan fogadják (Schoen, 1990a). Jules Romains igen szellemesen gúnyolja ki az orvosi-egészségügyi dezinformáció szerepét egy mára majdnem teljesen elfeledett remekművében a *Knock*-ban. Dr. Knock az alábbiakban fogalmazza meg nézeteit:

„»Megbetegedni« – ez egy elavult képzet. Nem állja meg a helyét a modern tudomány fényében. Az »Egészség« szintén olyan szó, amit az előbbivel együtt ki kellene törölnünk a szótárunkból. Az én szememben csak olyan emberek léteznek, akik kisebb vagy nagyobb számú, lassúbb vagy gyorsabb lefolyású kórtól szenvednek – kisebb vagy nagyobb mértékben... Ez egy mélységesen modern elmélet, Monsieur Mousquet. Ha átgondolja, meg fog lepődni ennek az elképzelésnek a kapcsolatán a fegyverben álló nemzet csodálatos fogalmával, amely fogalomból merítik erejüket a modern államok”. (1959, 35.)

Ez a paródia társadalmunkban valósággá vált. Életünk minden problémáját – a gyermek rossz magaviseletétől a felnőttek melankóliájáig – a betegségek fogalomkörében értelmezzük. S ha már egyszer adva van ez a gondolkodási séma, nincs mit csodálkozni azon, hogy a körülmetelés is medikalizálódott, és hogy a RUK különösen népszerűnek bizonyult az Egyesült Államokban. Érdemes itt megemlíteni, hogy körülbelül ugyanabban az időben (az 1950-es években), amikor a Brit Nemzeti Egészségügyi szolgálat megszüntette a RUK elvégzésének költségtérítését, Amerikában különböző egészségbiztosítók és jóléti programok döntöttek a körülmetelés költségeinek megtérítése mellett, és „a körülmetelés vált az amerikai normává” (Schoen, 1990b). 1993-ra a körülmetelés aránya Nagy-Britanniában 5-6 százalékra esett, miközben az Egyesült Államokban 80-90 százalék körül mozgott. Ennek ellenére a hímvesztő rákos megbetegedésének az előfordulása az Egyesült Államokban magasabb, mint Dániában vagy Japánban, „ahol pedig kizárólag egyértelmű orvosi javallatra végeznek körülmetelést” (Minerva, 1993).⁶

IV.

Miért jogszerű, törvényileg megengedett a RUK? Azért, mert preventív orvosi beavatkozásként definiálják. És miért definiálják preventív orvosi beavatkozásként? Azért, hogy ne kelljen a férfi nemiszerv csonkításaként tilalom alá helyezni. Ez a fordított kapcsolat nyelv és törvény között legalitásfogalmunk egyik lényegi sajátossága. Az, hogy valamely cselekedet jogszerű vagy jogszerűtlen, attól függ, hogy milyen elnevezéssel illetjük. Az „önvédelemnek” nevezett ölés jogszerű. Az az ölés, amit „gyilkosságnak” nevezünk, bűncselekmény. Egy újszülött fiúgyermek előbbreinek eltávolítását „rutin újszülöttkori körülmetlésnek” hívjuk, míg a női nemiszerv bizonyos részeinek eltávolítását „a női genitáliák megcsonkításának”. A nyelv ily módon prejudikálja az adott gyakorlat jogszerűségét (vagy jogszerűtlenségét).

Bár a tanulmányunk nem tárgya a nők körülmetélése, és noha ez utóbbi anatómiailag sokkal súlyosabb csonkítás, mint a fiúgyermek körülmetélése, engedjék meg mégis, hogy két rövid megjegyzést tegyek e kérdéssel kapcsolatban. Először is, minthogy a női genitáliák csonkítá-

sát (NGCS) számos nyugati országban betiltották, és nem tartozik az elfogadott orvosi eljárások közé az Egyesült Államokban,⁷ a RUK Amerikában sokkal nagyobb jelentőségű emberjogi vitatéma, mint az NGCS külföldön. Másodszor, noha a legtöbb amerikai elutasítja, hogy a kétfajta procedúrát összehasonlítsa egymással, a hasonlóságok a kettő között nyilvánvalóak (ami számos európai számára kétségtelen). Mindkét beavatkozás megváltoztatja a nemi szervek normális anatómiáját, és azok az emberek, akik gyakorolják, mindkét esetben egészségügyi hasznot remélnek az eljárástól (az amerikaiak a férfiak körülmetelésétől, az afrikaiak a nők körülmetelésétől) (Brownlee, 1994; Merwine, 1993). Nigériában a női körülmetélések 21,2 százalékát orvosok végzik (Olamijulu, 1983).⁸

1949-ben a *British Medical Journal* egyik szerkesztőségi cikkében elítélőleg szolt a RUK-ról, mint olyan beavatkozásról, amelyen „érződik a barbár íz”. A cikk ismételt hangsúlyozta e beavatkozás vallásos-rituális jellegét, felsorolva néhányat azokból a „bizarr” módszerekből, amelyeket az emberek az amputált előbőrrel való megszabadulás céljából alkalmaztak, és élesen kritizálta az orvosokat, amiért megtűrik ezt a gyakorlatot (Vezércikk, 1949). 1976-ban egy fontos cikk jelent meg a *Pediatrics* című folyóiratban, melyben a szerzők – William F. Gee és Julian S. Ansell – cáfolták azt az álláspontot, amely a RUK-ot annak állítólagos rákmegelőző hatásával indokolja.

„A körülmetélést azal indokolják, hogy körülmetélt férfiaknál ritkán fordul elő péniszkarcinóma. Ha azonban valaki összehasonlíttja a péniszkarcinóma előfordulását az Egyesült Államok, illetve Skandinávia mérsé-

kelt zónájának egymással összehasonlítható körülmélt és körülméltelen fehérbőrű férfi populációjában, csak egészen elenyésző, nem szignifikáns (1/100000-nyi) különbséget fog találni a körülmélt és a körülméltelen csoport között.”

Mindazonáltal az Amerikai Gyermekgyógyászati Társaságnak a Körülméltéssel Foglalkozó Bizottsága (a Bizottság feladata a RUK kedvező hatásainak vizsgálata volt) még 1989-ben is hivatkozott a péniszráknak a körülméltétek körében való alacsonyabb előfordulására, mint a fennálló gyakorlat igazolására. Noha a bizottság azt elismerte, hogy a nemi szervek elégtelen higiéniének is szerepe van e betegség kórokozásában, annak a kimondását azonban elmulasztotta, hogy még ha igaz is, hogy a körülmetelés valamelyes védelmet nyújt a péniszrák ellen, ez nem igazolhatja ennek rutin alkalmazását, mielőtt az egyén elérmé az önálló döntésre képessé tevő életkort. A péniszrák meglehetősen ritka betegség, ami csak a középkorú vagy még idősebb férfiaknál fordul elő, s ez lehetővé teszi, hogy azok a fiatal férfiak, akik attól félnek, hogy kialakul náluk ez a betegség, alávessék magukat a profilkörülméltétsnek. A körülméltéltlen pénisz egyéb patológiás állapotai, az olyanok, mint a súlyosabb fitymaszűkület, amely vizeleli nehézségeket és húgyúti fertőzéseket eredményezhet, az érintett gyermekek megfelelő kezelését követelik meg, de nem képezhetik alapját a minden csecsemőnél rutin jelleggel végrehajtandó circumcisióknak.

Röviden szólva, a tömeges körülmetelés orvosilag indokolt racionális eljárásá történt átértelmezése az egyik legnyilvánvalóbb és legkevésbé figyelembe vett illusztrációja annak az akkulturációnak, amely által magunkévá tettük a

Ö V A L A T T

„A világirodalomban elfoglalt reális helyem”

Mélyen tisztelt Rákosi elvtárs, megbeszéljük, hogy megírom Önnek panaszaimat. Szíves engedelmelel elálllok ettől. Egyrészt, mert a panaszkozást megálázónak tartom, másrészt s főképp, mert Önnek egyébre kell az ideje s az ereje. Nem felejtettem el, amit zárszavában mondott – nagyon egyszerűen és emberien – a politikus fárasztó, kemény munkájáról.

De hogy ne kerüljek abba a gyanúba, hogy alaptalanul vádaskodom, a hosszú sor sértésből, mely évek óta ér, kicsinyesen megalázók s nagyon vegyesen, találomra kiveszek mindegyikre egy-egy példát. Meggyőződéselem egyébként, hogy Ön nem tud rólok, de az általános magatartásról sem, mely szülte őket.

1/ Több mint két éve kész a *Felelet-ből Révai elvt. kívánságára írt s nyomtatásban is megjelent forgatókönyvem*, a „Bálint elindul”. Tudommal az elmúlt évek egyetlen munkástárgyú filmje, a szakemberek véleménye szerint az eddigi legjobb magyar forgatókönyv. Nem forgatják.

2/ Tíz éve vágyom arra, hogy 1-2 hónapra kijussak Franciaországba, ahol ifjúságomnak egy részét töltöttem. A Cannes-i

A Magyar Országos Levéltár 276. fond 65. csoport 333. őrzési egységében található leveleket betűhíven közreadja Standeisky Éva.

feszítvél alkalom lett volna arra, hogy filmmel együtt küldjenek. Megígérték, mint ahogy már előzőleg is többször ígérték, hogy kiutaztatnak. Utolsó pillanatban azonban a filmet visszavonták a versenyből, csak versenyen kívül indították, engem idehaza tartottak. Engedelmelel figyelmeztetem arra a különös ellentmondásra is, hogy elméletben ugyan az írókat tartják a film egyik legfontosabb alkotójának, filmversenyekre ellenben még véletlenül sem küldenek ki írókat, de annál több hivatalnokot.

3/ Ernst Fischernek, az osztrák párt pol. bizottságának s hivatalos teoretikusának rólam írt cikkét az Agitprop még ki vonatosan sem engedte közölni. A cikket mellékelem.

Folyó munkámat illetően, azt hiszem, a leghelyesebb, ha megpróbálom folytatni a *Felelet-et*. Szeretném remélni, hogy egyetért ezzel. Gondolom, néhány hétre vidékre utazom, neki gyürkőzni a munkának.

Bpest, 1955. V. 10.

Elvtársi tisztelettel
Déry Tibor

Igen tisztelt Rákosi elvtárs,

elnézését kérem, hogy még néhány mondat erejéig folytatni szeretném tegnapi beszélgetésünket. Ehhez t. i. lényegileg még hozzátartozik az a tervem – melyet nem volt alkalmam vagy elfelejtettem szóba hozni – hogy újra kiadatom A Befejezetlen Mondatot. Azért említtem ezt meg most pótlólag, mert nem tu-

Terapeuta Állam ideológiáját. A körülmetélést, amelyről már nem állítják, hogy alkalmas a maszturbáció megelőzésére, ma a péniszrák és a húgyúti fertőzések megelőzése standard profilaktikus eszközének tekintik. Noha a hímvessző rákos megbetegedésének okát nem ismerjük, valószínűtlennek tűnik, hogy ez az ok a férfi normális anatómiája lenne.

Az a feltevés, hogy a RUK a húgyúti fertőzések elleni racionális védekezés lenne, nem felel meg a nyilvánvaló tényeknek. Egy nemrégiben készült tanulmány adatai szerint a körülmetélt csecsemők 99,8 százaléka, a körülmetéletleneknek pedig 98,6 százaléka sohasem találkozik ezzel a (könnyen diagnosztizálható és könnyen kezelhető) problémával (Wiswell and Hachey, 1993). Így tehát a legtöbb, amit ebben a kérdésben a RUK-ról el lehet mondani, annyi, hogy az a húgyúti fertőzések előfordulási gyakoriságát a csecsemőknél 1,2 százalékkal csökkenti.

Az a következtetés tűnik számomra helytállónak, amit két svéd orvos fogalmazott meg a következőképpen: „Ami a férfiakat felnőtt korban fenyegető betegségek megelőzését illeti, véleményünk szerint tisztességesebb, ha a [körülmetelésre vonatkozó] döntést arra az időre halasztjuk, amikor az ifjú már saját maga képes elhatározásra jutni e kérdésben” (Bollgren and Winberg, 1991).

V.

Azt hiszem, elérkezett az idő annak elismerésére, hogy a RUK gyakorlata azon az abszurd feltételezésen alapul, miszerint a teremtésben az emberi hím az egyedüli olyan

emlős, amelyik olyan állapotban születik, hogy azonnali sebészeti korrekcióra szorul. Ha a pénisz előbbre nem csupán funkció nélküli képződmény, hanem olyan súlyos biológiai hátrány, ami megindokolja az azonnali sebészi eltávolítását, napjainkra már el kellett volna csökevényesednie. Ennek megfelelően nem elég, ha az orvosok – ahogyan ezt 1990-ben egy kommentár szerzője teszi a *The New England Journal of Medicine* című szaklapban – pusztán az alábbi következtetésre jutnak:

„[a körülmetelés] előnyei bizonytalanok tűnnek. Ezért bölcs dolognak látszik, ha az újszülöttkori körülmetélést olyan beavatkozásnak tekintjük, amely nem képezi a rutin orvosi ellátás részét, s ezért végrehajtását a szülő döntésétől tesszük függővé. A circumcisio mellőzése az újszülöttkorban nem tekintendő orvosi mulasztásnak. A szülőket fel kell világosítani arról, hogy mi az orvostudomány mai álláspontja a körülmetelés elvégzésének kockázatairól és előnyeiről. A szülők döntését pedig nagyobb mértékben nem egészségügyi megfontolások fogják meghatározni” (az én kiemelésem; Poland, 1990).

Ha pedig az a helyzet, hogy a fiúgyermek körülmetelését illető szülői döntés nem orvosi-egészségügyi megfontolásokon alapul, akkor a RUK orvosilag nem igazolható gyakorlat. Ebben az összefüggésben fontos megjegyezni, hogy a vallásos zsidó szülők még ma is mohellel végeztetik el fiúgyermekük körülmetelését, s ezt a gyakorlatot az Amerikai Orvosi Egyesület (American Medical Association) kifejezett formában szentesíti. Az egyesület jogi részlege a „Rituális Körülmetelés Engedélyezésére” szolgál

dom, helyesen interpretáltam-e szavait, melyekből azt a következtetést vontam le, hogy a párt a regényt, a neki tulajdonított hibáival és erényeivel együtt ma nem tartja kiadhatatlannak. Kérem erre vonatkozólag szíves értesítését.

Az újrakiadásra két okom van. Egyik, hogy a könyv kifo-
gyott, 5-6 éve nem kapható, a másik, hogy az elkövetkező más-
fél év alatt, mikor a *Felelet III* kötetét írom, semmilyen jövedel-
mem nem lesz az Irodalmi Alap 3000-ft-os előlegén kívül, ebből
pedig megélni és számos kötelezettségemet teljesíteni nem tudom.

Alaposan meggondolva azt, amit Ön nekem tegnap mon-
dott, a következő mérleget készítettem el a magam számára.
Az előző levelemben példaképpen említett három panasz közül
Ön egyiket sem tartotta jogosultnak, tehát helyeselte azokat a
korlátozó intézkedéseket, melyek munkámat és személyemet
érik. Kézreírva a következtetés, hogy a többi – meg nem em-
lített – sérelmem is hasonló elbánásban részesült volna. Mit
mondjak erre, igen tisztelt Rákosi elvtárs? Azt, hogy a magyar
irodalomban, s a világirodalomban elfoglalt reális helyemet
ilyen irreálisan értékeli épp azok – a párt – akiknek a számá-
ra majd 40 éve több-kevesebb tévedéssel ugyan, de hűségesen
dolgozom s hogy most hatvanéves koromra odajutottam, hogy
legelemibb frói jogaimat is megnyirbálják, az éppenséggel nem
lelkesítő számomra. Egy ítélettel találom magam szemben,
mely csak tévedéseimet sújtja, de szolgáltatásaimat nem tartja
számon.

Budapest, 1955 augusztus 2.

D é r i Tibor elvtársnak,
Budapest.

Tisztelt Déri elvtárs!

Megkaptam július 28.-i levelét. Ami „A befejezet-
len mondat” kiadását illeti, ez nem rám tartozik. A kiadható-
ságára vonatkozólag forduljon ahhoz a kiadóhoz, amely – kri-
tikánk dacára – a „Felelet”-et másodszor is változatlanul kiad-
ta.

Ami levelének másik részét illeti, nem ártana egy kis tárgyi-
lagosság. Egyáltalán nem jelenti az Ön „legelemibb frói jogá-
nak megnyirbálását” az, ha nem küldik ki államköltségen egy-
két hónapra Franciaországba, ha nem filmesítik meg egy forga-
tókönyvét, mert költségei nem a mi zsebünkhöz vannak szabva
(különösen, ha utána megfilmesítették egy másik forgatóköny-
vét, amelynél ilyen anyagi meggondolások nem játszottak sze-
repet). Végül abban sem látok semmi különösöt, ha most,
évekkel a „Felelet” körül elhangzott és elült kritika és vita
után nem hozunk a sajtóban egy olyan véleményt, amely az
akkori pártsajtóban megjelent kritikától elüt.

Nem örömdetes, hogy hosszú beszélgetésünknek ilyen ce-
kély fogantaja volt.

Bpest, 1955. VII. 28.

Eltvársi tisztelettel
Déry Tibor

Eltvársi üdvözléssel:
Rákosi Mátyás

lő nyomtatványt bocsát „az olyan zsidó hitű szülők rendelkezésére, akik a körülmetélést nem orvossal akarják elvégeztetni”. Ez a dokumentum az újszülött szülei által törvényt aláírás után felhatalmazza az illetékes orvost és kórházat, „hogy engedélyezze gyermekünknek _____ által történő körülmetélését, akit hitünk szertartásrendjéről megszerzett képzettsége és gyakorlati jártassága alapján választottunk ki e beavatkozás elvégzésére” (American Medical Association, 1961, 36.).⁹ Ha a RUK elvégzésének szükségességét orvosi szempontok indokolják, akkor mi jogosítja fel a zsidó fiúcssecsemő szüleit arra, hogy egy orvosi képzettséggel nem rendelkező személyt – aki ráadásul egyházi személy is – hatalmazzanak fel egy sebészeti beavatkozás elvégzésére? Minthogy orvosi gyakorlat engedély nélküli folytatása bűncselekmény, ez a gyakorlat az egyház (a mohel) és az állam (az orvos) szétválasztása elvének a megsértése (vagy igen közel áll az ilyen megsértéshez).

Ha a RUK orvosilag nem indokolható, akkor vajon a gyermek elleni jogsértésnek kell-e tekinteni? Olyan sze-

mélyek, akiket sem a zsidó, sem az iszlám vallási előírások nem kötnek, eljuthatnak erre a következtetésre (Brigman, 1984–5). Eszerint törvényileg be kellene tiltani? Ebben rejlik etikai dilemmánk. A mérleg egyik serpenyőjébe azt a (relatív csekély) kárt kell helyezni, amit a RUK az egyének (az újszülöttnek) okoz, a másik serpenyőbe pedig azt a (potenciálisan roppant nagy) kárt, amit az állam erősítése mindenkinek (és különösen a családnak) okoz. Mivel pedig éppen a család marad a Terapeuta Állam túlkapási elleni legbiztosabb védőpajzsunk, a dilemma kompromisszumos megoldást kíván.¹⁰ A RUK megakadályozására irányuló szándék nem indokolhatja, hogy szülők vallási értékei ellen az állami erőszakapparátust vegyék igénybe. Azt azonban indokolja, hogy igénybe vegyék az orvosok és a média rábeszélő képességét abból a célból, hogy az újszülött fiúgyermek szüleit felvilágosítsák ennek az állítólag higiénés célzatú beavatkozásnak az orvosilag kétes és morálisan problematikus jellegéről.

FORDÍTOTTA BUK PÁL

J E G Y Z E T E K

1. Ez a tanulmány annak az előadásnak átdolgozott vázolata, melyet a Körülmetéléssel foglalkozó Harmadik Nemzetközi Konferenciára (1994. május 25. Baltimore, Maryland) nyújtottam be. Köszönetemet szeretném kifejezni Frederick Hodgesnak az itt közölt tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért.
2. Valószínűnek látszik, hogy a fiúgyermek rituális körülmetélése, *inter alia* a gyermekáldozatnak megszelídített változata.
3. Ez a magyarázata, hogy az ortodox zsidók miért végzik el a körülmetélést halott gyermekeken: a szertartás biztosítja, hogy feltámadáskor ők is tagjai legyenek a Választott Népeknek.
4. Itt nem foglalkozom az állampolgárságnak mint a csoporthoz tartozás egyik markerjének a szerepével.
5. További információkat a témáról l. Szasz 1970, 180–206.
6. Ez az adat csak a péniszrák előfordulási esetei teljes számának

országok közötti összehasonlítására vonatkozik. Ami azonban az Egyesült Államokon belüli helyzetet illeti, itt a péniszrák előfordulási eseteinek aránya sokkal magasabb azon férfiak körében, akik nincsenek körülmetélve, mint azok körében, akiknél elvégezték a circumcisiót.

7. L. egyebek közt: Williams and Kapila (1993). 1993-ban Pat Schroeder, Colorado állambeli demokrata párti képviselő a női körülmetélést betiltó törvényt vezetett be.
8. A vesztérnizáció előrehaladásával ez a százalékarány minden bizonnyal növekedni fog.
9. Ugyanezt a formanyomtatványt az 1991-es kiadásban is újrainyomatták – de a kérelmező szülők zsidó vallására utaló klauzula nélkül.
10. David Solomonnak e gondolatért ezúton kívánom köszönetemet kifejezni.

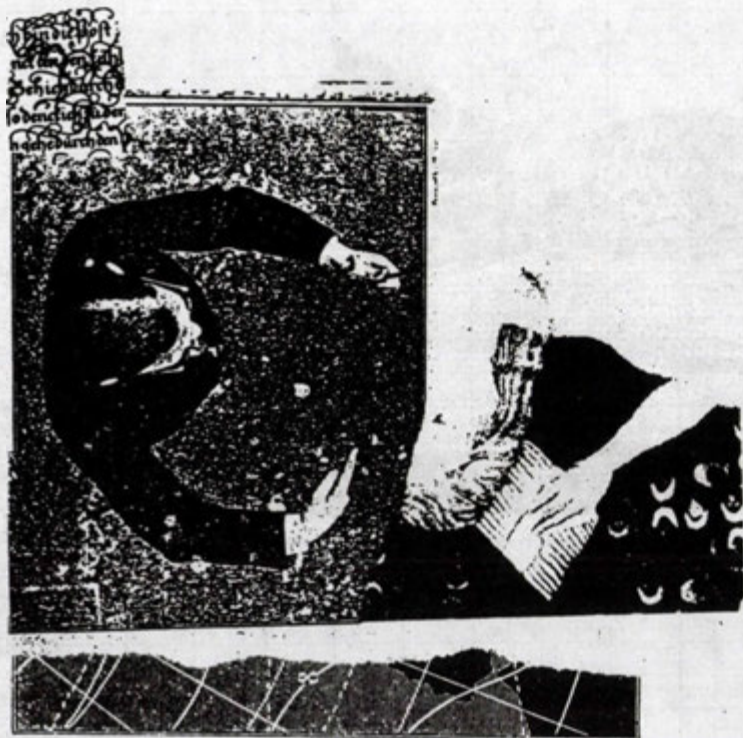
I R O D A L O M

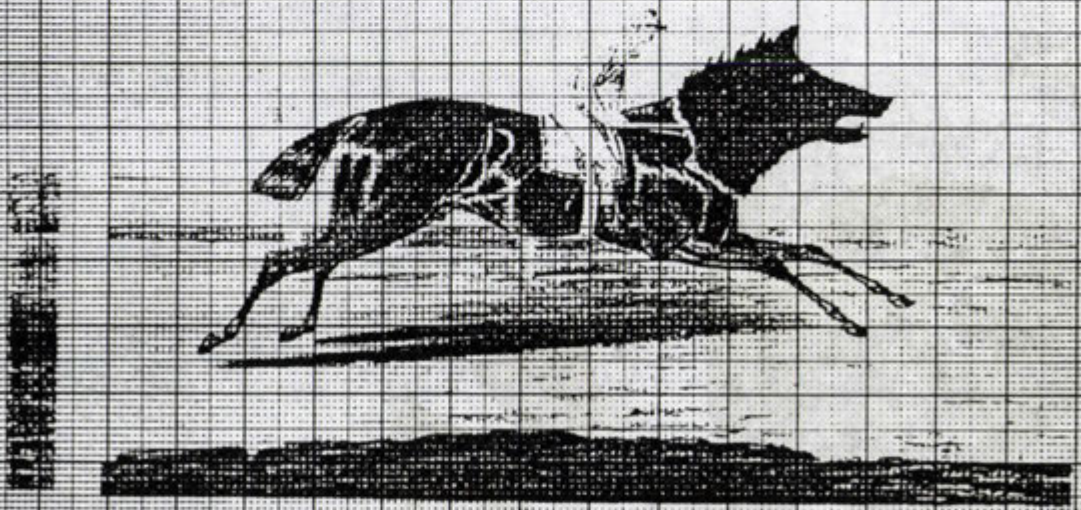
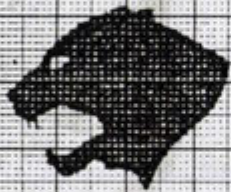
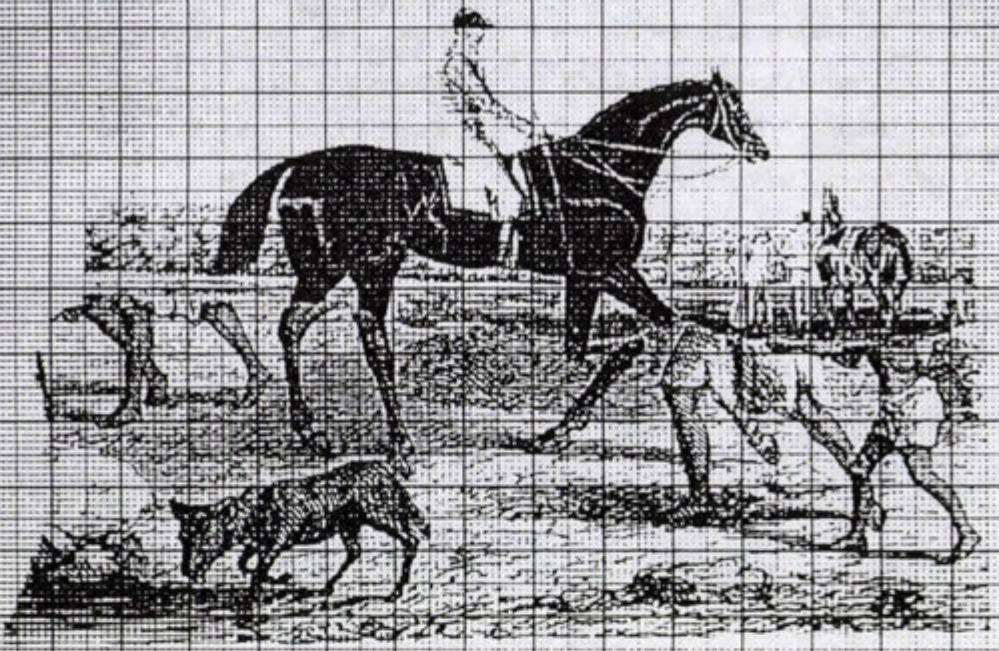
- American Medical Association: 1961, *Medicolegal Forms with Legal Analysis*, AMA, Chicago, IL.
- Bollgren, I. and Winberg, J.: 1991, „Reply to »It is Time for Europe to Reconsider Newborn Circumcision?«” *Acta Paediatrica Scandinavica*, 80, 573–580.
- Brigman, W. E.: 1984–85, „Circumcision as Child Abuse: The Legal and Constitutional Issues,” *Journal of Family Law*, 23, 337–357.
- Brownlee, S. et al.: 1994, „In the Name of Ritual: An Unprecedented Legal Case Focuses on Genital Politics,” *U.S. News & World Report*, February 7, 56–58.
- Cohen, A.: 1975, *Everyman's Talmud*, New York, N. Y.: Schocken, 381.
- Editorial: 1949, „A Ritual Operation,” *British Medical Journal*, 6, 1458.
- Epstein, L. M.: 1967, *Sex Laws and Customs in Judaism*, New York, N. Y.: Ktav Publishing House.
- Feldman, D. M.: 1968, *Birth Control in Jewish Law: Marital Relations, Contraception and Abortion as Set Forth in the Classical Texts of Jewish Law*, New York, N. Y.: New York University Press.
- Fink, A. J.: 1990, „Newborn Circumcision: A Long-Term Strategy for AIDS Prevention,” *Journal of the Royal Society of Medicine*, 83, 673.

- Gee, W. F. and J. S. Ansell: 1976, „Neonatal Circumcision: A Ten-Year Overview,” *Pediatrics*, 58, 824–827.
- Maimonides, M.: 1956, *The Guide for the Perplexed*, New York, N. Y.: Dover Publications.
- Merwine, M. H.: 1993, „How Africa Understands Female Circumcision,” *New York Times*, November 24, A–24.
- „Minerva”: 1993, *British Medical Journal*, 307, 1154.
- Money, A.: 1887, *Treatment of Disease in Children*, Philadelphia, PA.: Blakiston.
- Olamijulu, S. L.: 1983, „Female Child Circumcision in Ilesha, Nigeria,” *Clinical Pediatrics*, 22, August, 580–581.
- Paige, K. E. and J. M. Paige: 1981, *The Politics of Reproductive Ritual*, Berkeley, CA.: University of California Press.
- Poland, R. L.: 1990, „The Question of Routine Neonatal Circumcision,” *The New England Journal of Medicine*, 322, 1312–1315.
- Remondino, P. C.: 1974 (1891), *History of Circumcision, From the Earliest Times to the Present*, New York, N. Y.: AMS Press.
- Romains, J.: 1959 (1923), *Knock*, James B. Gidney (trans.) Great Neck, N. Y.: Barron's Educational Series, Inc.
- Schoen, E. J.: 1990a, „Are We Becoming a Two-Class Society Based on Neonatal Circumcision?” *Pediatrics*, 86, 1005–1006.

- Schoen, E. J.: 1990b, „The Status of Circumcision of Newborns,” *The New England Journal of Medicine*, 322, 1308–1312.
- Szasz, T. S.: 1989 (1963), *Law, Liberty, and Psychiatry*, Syracuse, N. Y.: Syracuse University Press.
- Szasz, T. S.: 1970, *The Manufacture of Madness*, New York, N. Y.: Harper & Row.
- Szasz, T. S.: 1974, *Ceremonial Chemistry*, Garden City, N. Y.: Doubleday.
- Szasz, T. S.: 1990 (1980), *Sex By Prescription*, Syracuse, N. Y.: Syracuse University Press.
- Szasz, T. S.: 1987, *Insanity: The Idea and Its Consequences*, New York, N. Y.: Wiley.

- Task Force on Circumcision: 1989, „Report of the Task Force on Circumcision,” *Pediatrics*, 84, 388–391.
- Wallerstein, E.: 1980, *An American Health Fallacy*, New York, N. Y.: Springer.
- Weiss, C.: 1962, „Ritual Circumcision,” *Clinical Pediatrics*, 1, 65–72.
- Williams, N. W. and Kapila, L.: 1993, „Complications of Circumcision,” *British Journal of Surgery*, 80, 1231–1236.
- Wiswell, T. E. and Hachey, W. E.: 1993, „Urinary Tract Infections and the Uncircumcised State: An Update,” *Clinical Pediatrics*, 32, 130–134.

Az erőszakról

LESZEK KOŁAKOWSKI

Az erőszak a kultúra része, és nem a természeté, hiszen nem mondjuk, hogy a fecske erőszakot alkalmaz, ha lenyel egy szúnyogot, vagy a farkas, ha felfalja az őzet. Általában nem mondjuk azt – eltekintve a fanatikus állatvédőktől –, hogy a kagylófőzős erőszak. Ezt a szót az emberek közötti kapcsolatokra tartjuk fenn, és vonatkozik mindenfajta erő, vagy erő fenyegetésének alkalmazására, melynek az a célja, hogy az ember másokat meghatározott viselkedésre készítsen, bizonyos cselekedeteket megakadályozzon, vagy egyszerűen saját öröme másvalamivel rosszat tegyen. Általában megkülönböztetjük a jogos és jogtalan erőszakot, hiszen világos, hogy az állami szervek – a rendőrség, a bíróságok, a törvényhozás – erőszakot alkalmaznak, hogy a különböző, bűnösnek tartott viselkedésformákat megelőzzék vagy büntessék.

Mindamellettt kételyek merülhetnek fel ezen a ponton, hiszen vannak, akik mindenfajta erőszakot elítélnék, habár nem tudom, hogyan lehet elképzelni egy olyan világot, ahol semmit sem büntetnének. Némelyek a jézusi Hegyi beszédre hivatkoznak, és Jézus szavaira, hogy ne szállj szembe a rosszal. Ez azonban mégsem meggyőző érv. Jézus az egyes embernek mások erőszakos cselekedetével szemben tanúsított magatartásáról beszélt: ő maga is, vértanúságában és halálában példát adott, hogyan lehet nem félelemből, hanem lelkierőből nem felelni az erőszakra, és mégis meghódítani a világot. Nem beszélt az államberendezkedésről, és semmilyen politikai doktrínát sem hagyott maga után: a közeli világvége várakozásában élt, hiszen, mint azt maga is bevallotta, nem ismerte a vég idejét. De ő maga is erőszakot alkalmazott, amikor kiűzte a templomból az árusokat.

Az erőszak a kezdetektől fogva az emberi történelem elválaszthatatlan része volt, az volt a tömeges, szervezett erőszak is, vagyis a háború. Nem következik ebből, hogy a háborút és az erőszakot a természettel egyező és az életet szolgáló dologként kell tisztelni, habár voltak, akik így tettek: azt mondták, hogy a háború lehetőséget ad a férfierőnek, a vitézség megmutatására, annak megmutatására, hogy az ember kész feláldozni az életét saját fajtájáért, hogy háborúban érlelődik a lelki nagyság, a heroizmus, a szenvedések elviselésére való képesség. Önmagában véve nehéz azzal a nézettel vitázni, hogy a vitézség jó dolog, ám ezekben a magasztalásokban arról volt szó, hogy maga a háború a jó dolog, mivel olyan erényeket nevel ki az emberekben, me-

lyek hasznosnak bizonyulnak a háborúban. Volt ebben egy hallgatolagos feltevés, hogy háborúk nemcsak mindig voltak, de mindig is lesznek.

Nos hát, ha minden aggodalom nélkül feltételezhetjük, hogy az erőszak különböző formái végig fogják kísérni jövőnket, akkor nem biztos, hogy a háborúk is megszűnnek egykor. Van rá ok, hogy feltételezzük, a háborúk folytatódni fognak, nem csupán az idejét múlt törzsi gyűlölködések, hanem a reális konfliktusok következtében is, például a vízhez vagy megművelt földterülethez, vagy egyszerűen területhez jutásért, ha az embersűrűség elviselhetlenné válik. De a háborúnak mint olyannak dicsőítése fel-foghatatlan örültség a második világháború borzalmait átélte emberek nagy többsége számára. Proudhon, majd Sorrel dicsőítette a háborút, de azok, akik a későbbi nemzedékekből ezt tették, mint Ernst Jünger, az első világháborúra gondoltak.

Ma kevés olyan emberrel lehet találkozni, aki a háborút mint olyat dicsőítene, a számtalan afrikai törzsi öldöklés vagy a Boszniában elkövetett szörnyűségek nem sok adalékot szolgáltatnak a hadművészet varázsának dicsőítéséhez. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a számos kisebb és nagyobb háború között, melyek a világ szinte minden pontján folytak az első világháború befejezése után, egyetlenegy sem volt, amelyben mindkét oldalon demokratikus országok harcoltak volna: a háborút a zsarnokság szüli. Bizonyos, hogy a demokratikus országoknak sok bűn terhelte a lelkiismeretét, és nemegyszer éltek az erőszak eszközeivel a nagyhatalmi politika terén, de mégsem viseltek hadat egymás ellen, és képesek voltak olyan mechanizmusokat kiépíteni, melyek segítségével a köztük lévő konfliktusokat – bár nemegyszer a szélhámosság és zsarolás eszközeivel – öldöklés nélkül, tárgyalások és kompromisszumok útján rendezték. Athén és Spárta sztereotip szembeállításának megvan a maga igazsága. A mi kultúránk valóban Athénből, a kikötővárosból származik, amelynek (a polgárok, természetesen nem a rabszolgák) fiatalosága a költészet, a művészet, és a filozófia szeretetében nevelődött, nem úgy, mint Spártában, ahol a nevelésben teljes mértékben a harci készségek domináltak: de Athén is hódító politikát folytatott. Így hát, bár fel kell tételezni, hogy az erőszak az élet elválaszthatatlan része, habár késznek kell lennünk arra, hogy életünkben megjelenik az erőszak, azonban nem kell a lake-

Az *O przemocy* c. írást, mely a szerző legújabb, megjelenés előtt álló kötetének részlete, a *Znak* 1997. évi 1. számából közöljük.

daimoniak módján (vagyis spártai ésszel) gondolkozni, és nem kell mást látni az erőszakban, mint rossz szükségszerűséget.

A jogos és jogtalan erőszak megkülönböztetése, vagy – ami ennek különleges esete – a védelmi háború és a támadó háború megkülönböztetése elméletileg egyszerűnek tűnik, de kevés olyan eset van, amikor ebben semmi kétség sem merül fel. Mint tudjuk, századunkban minden háborúban csak támadók vannak, senki sem nevezi magát agresszornak, még ha rendelkezéseiben ott is lennének az agresszió ideológiai alapjai (a hitleri doktrínában a *Lebensraum* szükségessége a felsőbbrendű faj számára; vagy a lenini elméletben az az alapelv, hogy csupán az számít, milyen a háború osztálytartalma, nem pedig az, hogy „ki kezdte?”, így minden háború igazságos, ha szocialista állam, a haladó osztály megtestesítője folytatja). Néhány esetben könnyű az agresszor azonosítása (a németek 1939-ben, Japán 1941-ben, a Szovjetunió 1939-ben és 1956-ban Magyarországon, Észak-Korea 1953-ban), számos esetben azonban megengedhető a kételkedés, a kérdés pedig, hogy „ki kezdte?” éppoly nehezen eldönthető, mint amikor az iskolában verekednek a fiúk („ő lökött fel”, „mert ő rúgott meg”, „mert ő tasztott meg”, „mert ő mondta, hogy disznó vagyok”, „nem igaz, ő sértett meg először” stb.).

Így hát fogalmilag, minden kétséget kizáróan, bonyolult megkülönböztetni a jogos és jogtalan erőszakot, habár, ismétlem, számos különleges esetben ez nem okoz problémát. Nevelési célból verni a gyereket erőszak, és bizonyosan enélkül is lehet banni a gyerekekkel, ám a kisgyermekkel szemben alkalmazott bizonyos fizikai korlátozásokat – azért, hogy ne ártsanak maguknak – nem nevezzük erőszaknak. S mi legyen az ún. indoktrinációval, vagyis, hogy a gyermekekre, szellemileg védtelen egyedekre rákényszerítenek bizonyos hiteket? Hiszen a kultúrában minden kezdeményezés indoktrináció, ezt lehetetlen kikerülni: azt mondjuk hát, az elvekben, hitben, normákban való indoktrinációt a jó és a rossz alapján kell megkülönböztetni, s csak az utóbbit nevezzük erőszaknak? Ekkor az erőszak definíciójához hozzákapsoljuk saját világnézetünket, ezt pedig nehéz méltányolni.

Szabad-e fizikai nyomás hiányában általánosságban „morális erőszaktól” beszélni? A zsaroló nyilván erőszakot alkalmaz, de vajon az az ember is erőszakot alkalmaz-e, aki éhségstrájkot folytat azért, hogy bizonyos engedményeket erőszakoljon ki, például a hatalomtól. A rab, aki éhségstrájkjal tiltakozik a szörnyű börtönviszonyok ellen, bizonyára jogosan teszi, ha nincs más eszköze a harcra: de az, aki éhségstrájkjal akar valamilyen politikai engedményt

kiharcolni a demokratikus kormánytól, alkalmasint jogtalanul jár el.

Lehetetlen eljárni a jogos és jogtalan erőszak megkülönböztetésében azoknak a céloknak az értékelése nélkül, amelyekről szó van. Ott, ahol a cél kétségkívül tisztességes, és ahol – ez igen fontos – nincs más mód a harcra, az erőszak jogos, habár nem mindig értelmes. Egy szörnyű önkényuralommal szemben nem lehet erőszak nélkül fellépni, s a keresztény teológusok is igazolták a zsarnok meggyilkolását. Láttunk erőszak nélküli eredményes harcot a totalitárius országokban. Igen, de ez akkor történt, amikor már jelentősen meggyöngült a totalitarizmus. Amikor erős volt, nem habozott, hogy kegyetlenséget alkalmazzon, s az ilyenfajta harc eredménytelen maradt: a rezsim képes volt az engedetlenség minden jelét csírájában elfojtani, és nem engedni, hogy elterjedjen a híre.

A célt, mely szentesítheti az eszközt, világosan meg kell határozni, sajátosnak, elérhetőnek kell lennie: például egy nem szabad ország függetlenségének kivívása, a kegyetlen zsarnok meggyilkolása, a bűnös megbüntetése. Azoknak a fiataloknak, akik a '60-as években erőszakra szólítottak fel, és a „forradalmi” erőszakhoz folyamodtak, hogy felépítsék az „alternatív társadalmat”, melyről abszolút semmit sem tudtak mondani, s ezzel még kérkedtek is, a legkevesebb joguk sem volt erre (hasonlóan mestereikhez, például Sartre-hoz vagy Marcuse-höz). Egyszerűen arról ábrándoztak, hogy megsemmisítik a demokratikus intézményeket, és bevezetik saját önkényuralmukat. Mindez, szerencsére megghiúsult. Ugyanebben az időben mások a posztkommunista országokban egyedül a szó fegyverével, erőszak nélkül vették fel a harcot az önkényuralom ellen – az erőszak száz százalékban a hatalom oldalán volt –, s ez a harc végül sikeresnek bizonyult, amennyiben (habár lassan) megváltoztatta az emberek gondolkodását, megmutatta, hogy le lehet győzni a félelmet, leleplezte a hatalom hazugságait és törvénytelenégeit. Ekkor az erőszak bizonyos formáinak alkalmazása jogos – habár gyakorlatilag eredménytelen – lett volna.

Könnyű azt mondani, hogy erőszak nélküli világot szeretnénk, de még senki sem adott értelmes receptet egy ilyen világra. Kivételek nélkül mindenfajta erőszakot elítélni annyit jelent, mint az életet elítélni. Azonban nem értelmetlen egy olyan világ felé törekedni, amelyben az erőszak csak a rabság, bűn, agresszió és önkényuralom ellen irányul. Ez még akkor sem értelmetlen, ha erős és jól megalapozott kételyeink vannak az iránt, hogy valaha is létezni fog egy ilyen világ.

FORDÍTOTTA ÉLES MÁRTA

